

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

عمران
علیهما صلوات

www.

www.

www.

www.

Ghaemiyeh

.com

.org

.net

.ir

شناخت عربستان

نویسنده: علی محمدی آشنائی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

شناخت عربستان

نویسنده:

علی محمد آشنانی

ناشر چاپی:

مشعر

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۱۴	شناخت عربستان
۱۴	مشخصات کتاب
۱۴	اشاره
۲۶	پیشگفتار
۲۸	فصل اول: جغرافیای عربستان
۲۸	اشاره
۳۰	جغرافیای طبیعی
۳۰	۱. موقعیت جغرافیایی
۳۲	۲. عوارض طبیعی
۳۶	۳. آب و هوا
۳۷	۴. ذخایر و منابع طبیعی
۳۷	۵. پایتخت و شهرهای مهم
۳۹	۶. بنادر مهم
۳۹	۷. تقسیمات کشوری
۴۰	جغرافیای انسانی
۴۰	۱. جمعیت
۴۰	۲. پراکندگی جمعیت
۴۱	۳. نژاد و پیشینه تاریخی جمعیت
۴۲	۴. رشد جمعیت
۴۳	۵. مهاجرت
۴۳	۶. دین، زبان و خط رسمی
۴۴	۷. پرچم، نشان و روز ملی

۸. تقویم، تعطیلات و ساعت ۴۴
۹. واحد پول و اندازه‌گیری ۴۵
- جغرافیای سیاسی ۴۶
- اهمیت ژئوپلیتیک عربستان ۴۶
- عوامل اهمیت استراتژیکی عربستان ۴۶
- اشاره ۴۶
۱. وجود مکه مکرمه و مدینه منوره ۴۶
۲. موقعیت جغرافیایی ۴۷
۳. ذخایر فراوان نفت و گاز ۴۷
۴. نفوذ در همگرایی‌های عربی و اسلامی ۴۹
- اشاره ۴۹
- الف. شورای همکاری خلیج فارس: ۴۹
- ب. اتحادیه عرب ۵۰
- ج. سازمان کنفرانس اسلامی: ۵۱
۵. پیروزی انقلاب اسلامی ۵۱
۶. مناسبات عمیق با آمریکا و غرب ۵۲
- جغرافیای اجتماعی ۵۳
۱. وضعیت اجتماعی ۵۳
- اشاره ۵۳
- گروه سنت‌گرایان: ۵۳
- اشاره ۵۳
- الف. جناح رسمی: ۵۴
- ب. جناح غیر رسمی: ۵۴
- گروه تجددطلبان: ۵۴

۲. آداب و رسوم ۵۶
- اشاره ۵۶
- الف: حجازیان: ۵۶
- ب: نجدیان ۵۶
- ج: ساکنان منطقه شرقیه: ۵۶
۳. وضعیت زنان ۵۸
۴. بهداشت و درمان ۶۰
۵. خدمات اجتماعی ۶۱
- جغرافیای آموزشی و فرهنگی ۶۲
۱. نظام آموزشی ۶۲
- اشاره ۶۲
- دولتی: ۶۳
- ملّی ۶۳
۲. تحصیلات عالی ۶۴
- اشاره ۶۴
- دانشگاه ملک سعود ۶۴
- دانشگاه ملک عبد العزیز ۶۵
- دانشگاه نفت و معدن ملک فهد ۶۵
- دانشگاه ملک فیصل ۶۶
- دانشگاه اسلامی امام محمد بن سعود ۶۶
- دانشگاه ام القرى ۶۷
- دانشگاه ملک خالد ۶۷
۳. کتاب ۶۸
۴. کتابخانه‌ها ۶۹

- ۶۹ اشاره
- ۶۹ ۱- کتابخانه شورای انگلیس:
- ۷۰ ۲- کتابخانه فرهنگی.
- ۷۰ ۳- کتابخانه انجمن اداره عمومی:
- ۷۰ ۴- کتابخانه دانشگاه اسلامی
- ۷۰ ۵- کتابخانه عمومی ملک عبدالعزیز:
- ۷۰ ۶- کتابخانه دانشگاه ملک سعود:
- ۷۰ ۷- کتابخانه الحرم مکه
- ۷۰ ۸- کتابخانه مدرسه الحدیث مکه
- ۷۰ ۹- کتابخانه اوقاف مدینه:
- ۷۱ ۱۰- کتابخانه ملی ملک فیصل:
- ۷۱ ۱۱- کتابخانه ملی ملک فهد:
- ۷۲ ۱۲- کتابخانه دانشگاه امام محمد بن سعود
- ۷۲ ۱۳- کتابخانه سرویس اطلاعاتی سازمان ایالات متحده جده:
- ۷۲ ۱۴- مرکز اطلاعات سازمان استانداری عربستان سعودی
- ۷۲ ۱۵- کتابخانه مسجد نبوی
- ۷۲ ۵. مطبوعات
- ۷۴ ۶. خبرگزاری‌های داخلی و خارجی
- ۷۴ ۷. رادیو و تلویزیون
- ۷۶ ۸. جوانان، هنر و ورزش
- ۷۷ اوضاع اقتصادی
- ۷۷ ۱. سیستم اقتصادی
- ۷۷ ۲. برنامه توسعه اقتصادی
- ۷۹ ۳. بخش‌های مختلف اقتصادی

۷۹ اشاره
۷۹ الف: کشاورزی
۸۱ ب: معادن
۸۱ ج: انرژی
۸۲ د: صنایع
۸۳ ۴. حمل و نقل و ارتباطات
۸۳ اشاره
۸۳ الف: راه آهن
۸۴ ب: جاده‌ها و اتومبیل
۸۴ ج: فرودگاه‌ها
۸۵ ۵. بودجه کشور
۸۵ ۶. تولید ناخالص ملی، درآمد سرانه و نرخ رشد
۸۶ ۷. پول عربستان
۸۶ ۸. بانک‌های عربستان
۸۶ ۹. سرمایه‌گذاری و کمک‌های اقتصادی
۸۸ ۱۰. مبادلات تجاری
۸۸ ۱۱. صادرات و واردات
۹۰ فصل دوم عربستان در گذر تاریخ
۹۰ اشاره
۹۲ ادوار تاریخی عربستان
۹۲ اشاره
۹۲ ۱. دوران باستان تا هجرت حضرت ابراهیم علیه السلام
۹۵ ۲. از هجرت حضرت ابراهیم علیه السلام تا ظهور اسلام
۹۶ ۳. از ظهور اسلام تا دولت آل سعود

- ۱۰۰ ۴. از دولت آل سعود تا دوران معاصر
- ۱۰۰ اشاره
- ۱۰۱ دولت اول سعودی: (۱۲۲۹- / ۱۱۳۹)
- ۱۰۱ محمد بن سعود (۱۱۳۹- / ۱۱۷۹ ه. ق.)
- ۱۰۲ عبدالعزيز بن محمد (۱۱۷۹- / ۱۲۱۸ ه. ق.)
- ۱۰۴ سعود بن عبدالعزيز یا سعود کبیر (۱۲۱۸- / ۱۲۲۹ ه. ق.)
- ۱۰۵ شکست آل سعود و سقوط درعیّه
- ۱۰۶ عبدالله بن سعود (۱۲۲۹- / ۱۲۲۳ ه. ق.)
- ۱۰۷ سالهای فترت (۱۲۳۴- / ۱۲۳۰ ه. ق.)
- ۱۰۸ دولت دوم آل سعود (۱۳۰۹- / ۱۲۳۵)
- ۱۰۸ مشاری بن سعود (۱۲۳۵- / ۱۲۳۵ ه. ق.)
- ۱۰۸ ترکی ابن عبدالله (۱۲۴۹- / ۱۲۴۰ ه. ق.)
- ۱۰۸ فیصل بن ترکی (۱۲۵۴- / ۱۲۵۰ ه. ق.)
- ۱۰۹ خالد بن سعود (۱۲۵۷- / ۱۲۵۴ ه. ق.)
- ۱۰۹ عبدالله بن ثنیان (۱۲۵۹- / ۱۲۵۷ ه. ق.)
- ۱۱۰ فیصل بن ترکی؛ دوره دوم (۱۲۸۲- / ۱۲۵۹ ه. ق.)
- ۱۱۰ عبدالله بن فیصل؛ دوره اول (۱۲۸۸- / ۱۲۸۲ ه. ق.)
- ۱۱۰ سعود بن فیصل (۱۲۹۱- / ۱۲۸۸ ه. ق.)
- ۱۱۱ عبدالرحمن بن فیصل؛ دوره اول (۱۲۹۳- / ۱۲۹۱ ه. ق.)
- ۱۱۱ عبدالله بن فیصل؛ دوره دوم (۱۳۰۷- / ۱۲۹۳ ه. ق.)
- ۱۱۲ عبدالرحمن بن فیصل؛ دوره دوم (۱۳۰۹- / ۱۳۰۷ ه. ق.)
- ۱۱۴ دولت سوم آل سعود (۱۳۱۹ ه. ق. تا کنون)
- ۱۱۴ اشاره
- ۱۱۴ العزیز بن عبدالرحمان (۱۳۷۳- / ۱۳۱۹ ه. ق.)

- ۱۲۲ کشف نفت، سرآغاز فصلی نوین
- ۱۲۳ ملک سعود بن عبدالعزيز (۱۳۷۳- / ۱۳۸۴ ه. ق.)
- ۱۲۳ ملک فیصل بن عبدالعزيز (۱۳۹۵- / ۱۳۸۴)
- ۱۲۴ ملک خالد بن عبدالعزيز (۱۴۰۲- / ۱۳۹۵ ه. ق.)
- ۱۲۵ ملک فهد بن عبدالعزيز (۱۴۰۲ ه. ق. - تا کنون)
- ۱۲۶ نژادنامه خاندان سعودی
- ۱۲۶ اشاره
- ۱۲۷ حاکمان دوره اول آل سعود
- ۱۲۸ ۵. عربستان در دوران معاصر
- ۱۲۸ اشاره
- ۱۲۸ ۱- قانون اساسی و نوع حکومت
- ۱۲۹ ۲- ارکان قدرت
- ۱۲۹ اشاره
- ۱۲۹ الف. پادشاه
- ۱۲۹ ب. شورای خاندان حاکم
- ۱۳۰ ج. قوای سه‌گانه
- ۱۳۰ ۱. قوه مقننه
- ۱۳۲ ۲. قوه قضائیه
- ۱۳۲ اشاره
- ۱۳۲ الف- شورای عالی قضایی مجلس القضاء الاعلی:
- ۱۳۳ ب- دادگاه عالی استیناف محكمة التمييز:
- ۱۳۴ ج- دادگاه عمومی:
- ۱۳۴ اشاره
- ۱۳۴ کیفیت کار در این دادگاه:

- د- دادگاه ویژه محکمه الجوزیه: ۱۳۵
- ه- دادگاه خاص المحکمه الخاصه للأحوال الشخصیه: ۱۳۵
۳. قوه مجریه ۱۳۵
- اشاره ۱۳۵
- هیأت وزیران: ۱۳۶
- اشاره ۱۳۶
- مؤسسات عمومی عربستان ۱۳۷
- سیستم دفاعی عربستان ۱۳۹
- سیاست خارجی ۱۴۱
- اشاره ۱۴۱
- الف: روابط با کشورهای غربی ۱۴۱
- ب: رابطه با چین و شوروی سابق ۱۴۱
- ج: روابط با همسایگان و کشورهای اسلامی ۱۴۲
- د: در ارتباط با مسأله فلسطین ۱۴۴
- ه: رابطه با جمهوری اسلامی ۱۴۵
- فصل سوم تشکیلات مذهبی عربستان ۱۴۸
- اشاره ۱۴۸
- تشکیلات مذهبی عربستان ۱۵۰
۱. نقش دین در عربستان ۱۵۰
۲. پیشینه وهابیت ۱۵۱
۳. سازمانهای مذهبی عربستان ۱۵۵
- اشاره ۱۵۵
- الف. سازمان علمای بزرگ هیئت کبار العلماء ۱۵۵
- ب. سازمان رابطه العالم الاسلامی ۱۵۶

- ج- سازمان امر به معروف و نهی از منکر ۱۵۷
- د- سازمان‌های وابسته به امور مذهبی ۱۵۸
- اشاره ۱۵۸
۱. مؤسسه ملی راهنمایی حجاج ۱۵۸
۲. معهد خادم الحرمين الشريفين لأبحاث الحج ۱۵۸
۳. مجتمع چاپ قرآن ملک فهد ۱۵۸
۴. کارگاه بافت پرده کعبه ۱۵۹
۵. حوزه‌های دینی و رهبران مذهبی ۱۶۰
- منابع و مأخذ ۱۶۲
- پی نوشتها ۱۶۴
- درباره مرکز ۱۷۱

شناخت عربستان

مشخصات کتاب

- سرشناسه : محمدی، علی، ۱۳۴۲ -
عنوان و نام پدیدآور : شناخت عربستان/ تالیف علی محمدی آشنانی.
مشخصات نشر : تهران: مشعر، ۱۳۸۱.
مشخصات ظاهری : ۱۵۱ ص.: نقشه.
شابک : ۷۰۰۰ ریال: ۹۶۴-۷۶۳۵-۲۱-۴ ؛ ۸۰۰۰ ریال: چاپ هشتم: ۹۷۸-۹۶۴-۷۶۳۵-۲۱-۹ ؛ ۱۰۰۰۰ ریال (چاپ دوازدهم)
یادداشت : چاپ هشتم : بهار ۱۳۸۷.
یادداشت : چاپ دوازدهم : ۱۳۸۹.
یادداشت : کتابنامه: ص. [۱۴۹] - ۱۵۱.
موضوع : عربستان سعودی
رده بندی کنگره : DS۲۰۴/م۳ش ۹
رده بندی دیویی : ۹۵۳/۸
شماره کتابشناسی ملی : م ۸۱-۴۲۱۶۱
ص: ۱

اشاره

ص: ۱۳

پیشگفتار

در عصر طلایی ارتباطات، که رشد و گسترش فناوری، کشورهای جهان را به خانه‌های یک دهکده، بلکه به بخش‌های یک کلبه تبدیل نموده، شناخت دقیق کشورهای اسلامی ضرورتی مؤکد است. (۱) در میان کشورهای اسلامی، شناخت عربستان به ویژه برای کسانی که قصد سفر بدان کشور را دارند، به دلیل ویژگی‌های منحصر به فردی که دارد، از اهمیتی دوچندان و ضرورتی افزون‌تر برخوردار است؛ زیرا عربستان مرکز گسترش زمین، (۲) محل هبوط آدم و حوا، (۳) سرزمین بر پا

۱- با عنایت به فراخوان جهان‌شمول اسلام در مورد وحدت بر محور توحید در آیه شریفه «قل یا اهل الکتاب تعالوا الی کلمه سواء بیننا و بینکم اَلَّا نَعْبُدَ اِلَّا اللّٰه. آل عمران، ۶۴» و تأکید بسیار بر اهتمام نسبت به امور مسلمانان در روایاتی همچون؛ «من أصبح لایهتّم بأمر المسلمین فلیس بمسلم. (دخوالارض)، بحارالانوار، ج ۷۴، ص ۳۳۹-۳۳۷» حسن تفاهم، بسترسازی و تحقق وحدت و تعاون امت اسلامی، یکی از اساسی‌ترین وظایف دینی است. (حج، شهیدمطهری، ص ۹-۲۵)

۲- بحارالانوار، ج ۵۷، ص ۲۳۲ و ج ۶۶، ص ۲۵۴

۳- بحارالانوار، ج ۱۱، ص ۱۸۳

ص: ۱۴

شدن کعبه، جایگاه جوشش چشمه توحید و طلوع خورشید تابناک و حیات‌بخش اسلام، زادگاه خاتم پیامبران حضرت محمد صلی الله علیه و آله، صدیقه اطهر فاطمه زهرا علیها السلام و یازده تن از اختران تابناک آسمان ولایت و امامت، محل وقوع و شکل‌گیری تاریخ پر افتخار و خاطره‌انگیز صدر اسلام، مهد پیدایش تمدن بزرگ اسلامی، مدفن و آرامگاه کوثر هستی، و چهار امام و پیشوای پاک؛ امام مجتبی، امام سجاد، امام باقر، امام صادق علیهم السلام و بسیاری از سادات و بستگان خاندان اهل بیت علیهم السلام، اصحاب و یاران والا- مرتبه پیامبر صلی الله علیه و آله و جایگاه حرم امن الهی، قبله‌گاه مسلمانان جهان، و محل برگزاری همایش بین‌المللی سالیانه مسلمانان و انجام مناسک حج است.

همه روزه، مسلمانان رو به سوی کعبه به نماز می‌ایستند و همه‌ساله میلیون‌ها تن برای انجام فریضه حج با قلبی مالامال از شور و عشق و اشتیاق به آن دیار سراسر نور و معنویت عزیمت می‌کنند و عاشق‌تر از گذشته، بازگشت دوباره به آن دیار را انتظار می‌برند. آری در آن فضای نورانی است که فریاد نیایش‌های عارفانه و برخاسته از جان مسلمانان، در هم می‌آمیزد و پیوند عمیق و وحدت امت اسلامی را به نمایش می‌گذارد و بدینسان همواره قلب مسلمانان در حرمین شریفین می‌تپد. نوشتاری که پیش روی دارید گامی کوچک در جهت شناخت عربستان سعودی است. امید است دانش پژوهان و اندیشمندان با تذکرات و رهنمودهای خویش در جهت تکمیل و پر بار شدن آن گام بردارند.

علی محمدی آشنانی

ص: ۱۵

فصل اول: جغرافیای عربستان

اشاره

ص: ۱۷

پیشگفتار

جغرافیای طبیعی

۱. موقعیت جغرافیایی

کشور عربستان سعودی (۱) یکی از کشورهای قاره آسیا (۲) ۵ در منطقه استراتژیک خاورمیانه (۳) ۶ است که با مساحت ۱۰۰۰ / ۲۴۰ کیلومتر مربع، بزرگترین کشور شبه جزیره عربستان محسوب می‌گردد؛ زیرا حدود ۳۴ آن نمایش تصویر

-۱-۱

- ۲- آسیا با مساحتی بیش از ۴۴ میلیون کیلومتر مربع بزرگترین قاره کره زمین است که بیش از ۱۴ مساحت کل خشکی‌های زمین (/ ۱۳۵ میلیون کیلومتر مربع) را در بر گرفته و ۶۰٪ جمعیت دنیا را در خود جای داده است
- ۳- خاورمیانه (اصطلاحی است که برای اولین بار در سال ۱۹۰۲ / ۱۳۲۰ میلادی توسط یک افسر امریکایی به کار گرفته شد و پس از آن به تدریج در میان سیاستمداران کشورها رایج گردید. سازمان ملل این اصطلاح را در سال ۱۹۴۸ پذیرفت. برخی پدید آورنده این اصطلاح را فرماندهی نظامی بریتانیا در خلال جنگ جهانی دانسته‌اند. (جغرافیای کشورهای مسلمان، ص ۱۱، تاریخ بلاد عربی سعودی، منیر العجلانی، ص ۹).

ص: ۱۸

را در بر گرفته است. (۱) ۷

۱- - شبه جزیره عربستان در نیمکره شمالی و نیمکره شرقی جنوب غربی آسیا قرار گرفته است و از مشرق با خلیج فارس، از مغرب با دریای سرخ (دریای قلزم) و از جنوب با اقیانوس هند هم‌مرز است. مرز شمالی آن را به دقت نمی‌توان معین کرد ولی می‌توان خطی فرضی را از خلیج عقبه تا فرات امتداد داد و آن را مرز شمالی این شبه جزیره دانست. این شبه جزیره از هفت کشور؛ عربستان سعودی، جمهوری یمن، عمان، امارات متحده عربی، قطر، بحرین و کویت تشکیل شده است

ص: ۱۹

عربستان سعودی از شمال به اردن و عراق و از جنوب به جمهوری یمن و عمان و از شرق به کویت، بحرین، قطر و امارات عربی متحده و خلیج فارس و از غرب به دریای سرخ محدود می‌شود و با همسایگان خود، دارای ۴۵۳۲ کیلومتر مرز زمینی است که با عراق ۸۰۸ کیلومتر، اردن ۷۴۲ کیلومتر، کویت ۲۲۲ کیلومتر، عمان ۶۷۶ کیلومتر، قطر ۴۰ کیلومتر، امارات عربی متحده ۵۸۶ کیلومتر و با یمن ۱/۴۵۸ کیلومتر مرز مشترک دارد.

این کشور بین خط‌العرض جغرافیایی ۱۶۰ الی ۳۲۰ درجه در شمال خط استوا واقع شده و از سطح دریا ۷۵۰ تا ۱۵۰۰ متر ارتفاع دارد.

۲. عوارض طبیعی

کشور عربستان سعودی از نظر جغرافیایی به چهار منطقه تقسیم می‌شود:

الف: ارتفاعات غربی: این سلسله جبال که به سلسله کوه‌های «سروات» شهرت یافته‌اند، از خلیج عقبه در شمال آغاز می‌شود و تا منطقه حجاز و عسیر در جنوب ادامه می‌یابد. در میان این کوه‌ها و ساحل دریای احمر دشتی قرار گرفته که به آن تهامه می‌گویند.

ب: نجد: منطقه نجد که در مرکز شبه جزیره عربستان واقع شده و قسمت اعظم آن را فرا گرفته است، از جنوب به ربع‌الخالی، از غرب به حجاز، از شرق به سرزمین احساء و از شمال به عراق و اردن محدود می‌شود.

ص: ۲۰

ج: احساء و قطیف: این منطقه در ساحل شرقی کرانه‌های خلیج فارس قرار گرفته است.

د: صحراهای شن‌زار: این بیابانها به سه قسمت تقسیم شده‌اند:

۱. صحرای نفود «بادیه سماوه»: که در شمال عربستان واقع شده، هفتاد هزار کیلومتر مربع مساحت دارد و مرکب از تپه‌های شن سفید و سرخ است.

۲. صحرای دهناء: این صحرا در میان صحرای «نفود» و صحرای «ربع‌الخالی» قرار گرفته است.

۳. صحرای ربع‌الخالی (۱) ۸: این بیابان زاید در جنوب صحرای دهناء و در میان نجد و عمان و حضرموت قرار دارد و مساحت آن تقریباً ۶۰۰/۱۰۰۰ کیلومتر مربع، با طول تقریبی ۱/۲۰۰ کیلومتر و عرض ۵۰۰ کیلومتر می‌باشد. این بیابان همان طور که از اسمش معلوم است تا نیم قرن گذشته از هرگونه تمدن بشری و آبادانی تهی بوده، اما در حال حاضر به دلیل اکتشاف منابع فراوان نفت، اهمیت زیادی یافته است.

زمین‌شناسان بر این باورند که عربستان از یک سو دنباله صحرای بزرگ آفریقا است که توسط دره نیل و خلیج بزرگ دریای سرخ از آن مُنفک گردیده است و از سوی دیگر امتداد ریگستان وسیعی است که در آسیا از قلب ایران تا صحرای گبی گسترده شده است.

ص: ۲۱

بر اساس پژوهش‌های زمین‌شناسی، کوه‌های شبه جزیره عرب متعلق به دوران دوم زمین‌شناسی؛ دوره ژوراسیک است. رشته کوه‌های نسبتاً مرتفعی که از شبه جزیره سینا آغاز و در امتداد دریای سرخ تا خلیج فارس کشیده شده، همچون دیواری، این شبه جزیره را محصور نموده است. در لابلای این ارتفاعات، دره‌های کوچک و بزرگی به نام «وادی» دیده می‌شود. (۱) ۹ مهمترین وادی‌های ساحلی آن، وادی عفال، صدر، الیسر، مراش، سلمی، دما، اظلم، شلبه، عنتر، المیاه، املج، الفرعه، الفقیر، بنی مالک، فاطمه، نعمان، سعیده، لیث و مشهورترین وادی‌های داخلی آن، وادی رنیه، تربه، لیه، فجر، عتیق، حمض، جزل و مصول هستند. (۲) ۱۰ عربستان از سوی دیگر به سه ناحیه تقسیم شده است:

- ۱- تهامه: این سرزمین از ساحل دریای سرخ آغاز و تا سرزمین نجران امتداد دارد. در این منطقه شدت گرما و آفتاب سوزان و نوزیدن باد، زندگی را مشکل نموده است؛ علت نامگذاری آن به تهامه نیز همین است. شهر جیزان در ناحیه عسیر و در ساحل دریای سرخ در تهامه واقع شده است.
- ۲- نجد: این ناحیه قسمت اعظم عربستان را فرا گرفته و دارای ۷۵۰ تا ۱۵۰۰ متر ارتفاع از سطح دریا است. به همین جهت آن را نجد (/ سرزمین

۱- تاریخ تحلیلی اسلام، دکتر سید جعفر شهیدی، ص ۱

۲- شبه جزیره، محمود شاکر، ص ۳۶- / ۳۰. برای اطلاعات بیشتر به معجم ادویة الجزیره، عبدالله محمد بن خمیس، و قلب الحجاز، عاتق بن غیث البلادی مراجعه شود

ص: ۲۲

مرتفع) می‌گویند.

نجد قلب صحرا و شهرهای عُنَیْزَه، دِرْعِیَه و بُرَیْدَه، موطن آل‌سعود و کانون شکل‌گیری آیین وهابیت است. در شمال نجد، منطقه جبل شَمَر واقع شده که در نیمه دوم قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم در اختیار آل رشید بوده است. در جنوب شرقی جبل شَمَر، ناحیه قصیم و وادی ذوالرَمَه قرار دارد. شهرستان سُدَیْر و شهر مَجْمَعَه در جنوب شرقی قصیم می‌باشد. (۱) ۱۱ آبادیهای نجد عموماً در واحه‌ها و وادیها و شعاب جبال طُوَیْق بنا شده‌اند. ناحیه وَشَم در جنب وادی مَحْمِل و شهر ریاض، پایتخت عربستان، در ناحیه عارض واقع شده‌اند.

۳- حجاز: این منطقه که در شمال غربی عربستان سعودی واقع شده و بیشترین قسمت آن را مناطق کوهستانی تشکیل می‌دهد، از شمال به خلیج عقبه و از غرب به دریای سرخ و از شرق به نجد و از جنوب به عسیر محدود می‌شود. علت نامگذاری این منطقه به حجاز آن است که رشته کوه‌های بلند این منطقه، دو طرف خود را از هم جدا نموده، مانع ارتباط آن دو با یکدیگر شده است. حجاز را استان غربی عربستان نیز می‌نامند و شهرهای مقدس مکه و مدینه، همچنین یَثَع، جدّه و طائف در آن قرار گرفته‌اند. گفتنی است اغلب شهرها، استانها و اراضی عربستان، به نام باستانی یا به اسم عشایری که در آنها ساکنند، خوانده می‌شوند.

۱- - نک: معجم البلدان، ج ۴، ص ۳۶۷ و ج ۵، ص ۲۶۱

ص: ۲۳

۳. آب و هوا

عربستان در شمار خشک‌ترین و گرم‌ترین مناطق دنیاست؛ هوای این کشور در تابستان بسیار گرم و در زمستان معتدل می‌باشد. هوای جده گرم و مرطوب است و آب و هوای انتهای شرقی عربستان تا عمان از رطوبت متوسطی برخوردار می‌باشد. این که دو طرف این کشور را دریا احاطه کرده، اما وسعت آبهای مجاور به قدری اندک است که گرمی و خشکی اراضی وسیع و بیابانی آن را کم نمی‌کند.

در عربستان حتی یک رودخانه وجود ندارد که پیوسته به دریا بریزد ولی در آن وادی‌هایی هست که سیلاب‌ها را در خود جمع می‌کند. در منطقه حضرموت، نیز دره‌های عمیقی وجود دارد که دارای آبهای زیرزمینی فراوانی است.

در این کشور بارندگی بسیار کم است؛ به گونه‌ای که متوسط بارش سالیانه این کشور ۱۰۰ میلی‌متر گزارش شده است (۱) ۱۲. به علت وزش بادهای موسمی در نقاط مرکزی عربستان، میزان بسیار ناچیزی از بارانهای اقیانوس هند به داخل این منطقه نفوذ می‌کند. به همین دلیل، گاه خشکسالی‌هایی سخت در آن ایجاد می‌شود و گاه نیز رگبارهای تند و کوتاه به صورت غیرعادی می‌بارد و منطقه حجاز را تهدید می‌کند.

اکنون آبهای سطحی که بیشتر در مناطق غرب و جنوب غربی

ص: ۲۴

آن وجود دارد ۱۰٪ و آبهای زیر زمینی ۸۴٪ و اصلاح و شیرین نمودن آبهای شور حدود ۶٪ از نیازهای این کشور به آب را بر طرف می‌سازد. (۱) ۱۳ گفتنی است به دلیل گستردگی صحراها، وضعیت زمین و کمبود آب، تنها یک صدم از مجموع اراضی عربستان قابل کشت و زراعت می‌باشد. (۲) ۱۴

۴. ذخایر و منابع طبیعی

عربستان دارای منابع و ذخایر طبیعی غنی و گسترده‌ای است؛ این منابع و ذخایر عبارتند از: نفت، گاز، طلا، نقره، مس، سنگ آهن، اورانیوم، فسفات، سنگ مرمر، روی، بوکسیت، پتاسیم، نمک، آهک و ...

۵. پایتخت و شهرهای مهم

پایتخت عربستان سعودی، شهر «ریاض» است و با آن که بیش از چند دهه (۳) ۱۵ از انتخاب آن به عنوان پایتخت نمی‌گذرد، توسعه چشمگیری یافته است.

پس از ریاض، مهمترین شهر سیاسی، پایتخت سابق این کشور، شهر «جده» است که هنوز نیز اهمیت خود را حفظ نموده و همه وزارتخانه‌ها در آن شعبه دارند و مقامات سیاسی چند ماه از سال را در آن

۱- همان، ص ۲

۲- جغرافیای تاریخی شبه جزیره، احمد محمد عبده، ص ۴۴ و عربستان، فخری، ص ۱۰۴

۳- از سال ۱۹۵۵ میلادی / ۱۳۷۵ ه. ق. تا کنون

ص: ۲۵

اقامت می‌گزینند.

پس از جده، شهر «طائف» که به دلیل خوشی آب و هوایش در اوج گرمای تابستان، پذیرای مقامات سیاسی و محل تشکیل هیئت دولت می‌باشد، از اهمیت سیاسی برخوردار است.

شهرهای دیگر این کشور از جهت؛ مذهبی، صنعتی، تجاری و کشاورزی دارای اهمیت می‌باشند: شهرهای مهم مذهبی: مهمترین شهر مذهبی این کشور، «مکه» است که به علت وجود مسجدالحرام و برگزاری مناسک حج در آن، از قداست خاصی برخوردار می‌باشد. پس از آن، شهر «مدینه» به دلیل وجود مسجد و حرم نبوی و قبرستان بقیع در آن، دارای اهمیت و جایگاه ویژه‌ای است.

این دو شهر، افزون بر اهمیت مذهبی، به دلیل شکل‌گیری تاریخ اسلام در آنها، از اهمیت تاریخی نیز برخوردارند. شهرهای مهم صنعتی و تجاری: مکه و مدینه در ایام برگزاری حج، از رونق تجاری خاصی برخوردار هستند. شهر «دمام» در مرکز منطقه شرقی، یکی از مهمترین شهرهای تجاری عربستان می‌باشد که بیشترین منابع نفت و گاز را در خود جای داده است. شهر صنعتی «جبیل» واقع در ساحل خلیج فارس نیز حائز اهمیت است. افزون بر آن شهر «ینبع» نیز به دلیل وجود مراکز پالایش و پتروشیمی، از نظر صنعتی دارای اهمیت زیادی است.

شهرهای مهم کشاورزی: طائف، بریده، تبوک، نجران، احساء و خمیس مشیط از نقطه نظر کشاورزی دارای اهمیت زیادی هستند.

ص: ۲۶

۶. بنادر مهم

مهمترین بندر عربستان، بندر «جده» است؛ این بندر که در ساحل دریای احمر واقع شده، از نظر سیاسی، تجاری و بازرگانی دارای اهمیت بسیار زیادی است. تعدادی از پایگاه‌های مهم نظامی و دریایی نیز در این بندر قرار دارند. در حال حاضر جده یک بندر آزاد بازرگانی و از پیش رفته‌ترین شهرهای عربستان محسوب می‌شود. این بندر محل ورود زائران خانه خدا نیز می‌باشد و فرودگاه بین‌المللی ملک عبدالعزیز در آنجا قرار دارد. پس از جده، بنادر دمام، ینبع، جیزان، جبیل، جبل و بندر نفتی رأس تنوره دارای اهمیت‌اند. علاوه بر بنادر مهم پیشگفته، عربستان دارای بنادر کوچک‌تری به نام‌های کوریبه، حاجی، دیبا، الوجیه، یمیلوج، فاراسان، القامه، الکبار، ضیف، یاقاری، دارین، رأس الخفیجی و رأس الحیشاب نیز می‌باشد.

۷. تقسیمات کشوری

عربستان به سیزده منطقه (استان) تقسیم شده است و در رأس هر منطقه، امیری به حکم پادشاه نصب می‌گردد. این مناطق عبارتند از: ۱. ریاض ۲. شرقیه ۳. مکه مکرمه ۴. مدینه منوره ۵. حائل ۶. القصیم ۷. تبوک ۸. الباحه ۹. عسیر ۱۰. نجران ۱۱. جوف ۱۲. جیزان ۱۳. الحدود الشمالي.

ص: ۲۷

جغرافیای انسانی

۱. جمعیت

برابر آخرین سرشماری اداره آمار وزارت برنامه‌ریزی، در نیمه اول سال ۲۰۰۰ میلادی / ۱۴۲۱ ه. ق. جمعیت عربستان ۸۰۰ / ۰۰۰ / ۲۰ نفر گزارش شده است که در این میان، تعداد افراد بومی ۵۸۰ / ۰۰۰ / ۱۵ نفر و افراد خارجی مقیم این کشور ۲۰۰ / ۰۰۰ / ۵ نفر می‌باشند.

بر اساس این آمار، افراد بومی زیر ۱۵ سال، ۲ / ۴۵٪ و افراد زیر ۴۰ سال، ۵ / ۸۳٪ و جمعیت بالای ۶۳ سال، ۷ / ۳٪ می‌باشد. نسبت مردان به کل جمعیت، ۴ / ۵۰٪ و نسبت زنان به کل جمعیت ۹۶ / ۴۹٪ می‌باشد. این آمار نشانگر جوان بودن بافت جمعیتی این کشور است.

برخی از منابع، جمعیت کنونی عربستان را بیش از ۲۱ / ۹۶۰ / ۰۰۰ نفر برآورد نموده‌اند که از آن میان، طبق اظهار وزیر کار عربستان، حدود هفت میلیون نفر را خارجیان مقیم این کشور تشکیل می‌دهند. (۱) ۱۶

۲. پراکندگی جمعیت

تراکم جمعیت در منطقه جنوب، همواره بیشتر از شمال و مرکز بوده است. در زمان‌های گذشته بیشتر مردم این کشور چادرنشین بوده یا در روستاها زندگی می‌کردند؛ به گونه‌ای که تا سال ۱۹۷۰ م / ۱۳۹۰ ه. ق.

ص: ۲۸

تنها ۱۴ آنان در شهرها سکونت داشتند، اما توسعه امکانات شهری باعث شد که بیش از ۸۰٪ ساکنان این کشور، به شهرنشینی روی آورند.

نسبت جمعیت کنونی این کشور با مساحت آن، از یازده نفر در هر میل مربع کمتر است.

۳. نژاد و پیشینه تاریخی جمعیت

نژاد مردم عربستان سامی است. از دیر باز مورخان، اعراب را به دو دسته بئده و باقیه تقسیم کرده‌اند:

۱. اعراب بئده: اقوام از بین رفته و نابود شده، مثل قوم عاد، ثمود، جدیس، امیم، جاسم و عییل را اعراب بئده گویند.

۲. اعراب باقیه: اعرابی را که نسل آنها باقی مانده است، اعراب باقیه می‌نامند. آنها خود به دو دسته تقسیم می‌شوند:

الف. اعراب عاربه: یعنی اعراب خالص و اصیل.

ب. اعراب مستعربه: اعراب ناخالص و پیوسته با دیگران.

ساکنان منطقه جنوبی عربستان، خود را از نژاد «یعراب بن قحطان» فرزند پنجم نوح و عرب خالص معرفی می‌نمودند، به همین جهت به «قحطانیان» شهرت یافته‌اند. ولی ساکنان منطقه شمالی و مرکز شبه جزیره را از نژاد «عدنان» نواده حضرت اسماعیل علیه السلام می‌شناسند و آنان را «عدنانیان» می‌خوانند.

قحطانیان را اعراب عاربه و عدنانیان را اعراب مستعربه می‌نامند. (۱) ۱۷

ص: ۲۹

از نظر پیشینه تاریخی، نخست در قسمت جنوبی این کشور به علت دارا بودن آب و هوای مساعدتر، تراکم جمعیت بیشتر بوده و شهرنشینی نیز در آن قسمت پدید آمده است؛ به گونه‌ای که مناطق حاصلخیز یمن در تاریخ شهرت دارد. اما در قسمت شمالی به علت خشکی و غیر قابل سکونت بودن، کوچ‌نشینی رواج داشته است.

با متروک شدن راه بین‌المللی «بخور» که این منطقه را از یک سو به دریای مدیترانه و از سوی دیگر به مصر متصل می‌نمود به دلیل توجه دریانوردان رم به اقیانوس هند، در نتیجه تغییر راه میان شرق و غرب به منطقه شمالی و کاسته شدن از اهمیت راه جنوب، همچنین شکستن سد بزرگ «مأرب» در جنوب و ... موجب مهاجرت‌های گسترده در این شبه جزیره گردید؛ جمعیت عمده‌ای از جنوب به شمال و برخی از شرق به غرب هجرت کردند و در این مسیرها به اقتضای زمان و نیاز مهاجران، شهرک‌هایی تأسیس و در نتیجه حکومت‌هایی به وجود آمد.

گروه‌هایی که از جنوب به شمال کوچ کرده بودند، به ویژه دو قبیله خُزاعه و جُزهم، در شهر مکه مستقر شدند. بیشتر مردم عربستان از این دو قبیله نشأت می‌گیرند. در حال حاضر تعداد چهار هزار قبیله در عربستان وجود دارد. مهمترین طوایف آن عبارتند از: مطیر، عتیه، بنی سلیم، قریش، هذیل، البقوم، عدوان، بنی حارث، بنی لحيان، بنی سعد، شَمَر.

۴.۴ رشد جمعیت

نرخ رشد جمعیت در این کشور ۴/۳٪ است. گفته می‌شود اکنون این رشد اندکی کاهش یافته است.

ص: ۳۰

از سوی دیگر، به دلیل اجرای برنامه واکسیناسیون و اعتلای فرهنگ بهداشت، متوسط عمر در سال ۲۰۰۰ میلادی / ۱۴۲۱ ه. ق. به ۴/۷۱ سال افزایش یافته است. (۱) ۱۸

۵. مهاجرت

در عربستان از یک سو مهاجرت از مناطق روستایی و دورافتاده به مناطق شهری رو به رشد بوده و از سوی دیگر مهاجرت اتباع بیگانه به این کشور نیز روندی رو به فزونی داشته است. تعداد خارجیان مقیم این کشور که برابر آمار رسمی ۵/۲۰۰/۰۰۰ نفر بوده، طبق اظهار وزیر کار عربستان اکنون به حدود هفت میلیون افزایش یافته است. بیشتر این مهاجرین برای کار از کشورهای آسیایی و آفریقایی به این کشور آمده‌اند و حدود هفتاد هزار نفر آنان از کشورهای غربی می‌باشند که اغلب در امور نظامی، نفتی و صنایع بزرگ به کار اشتغال دارند.

۶. دین، زبان و خط رسمی

دین رسمی این کشور اسلام است؛ ۸۵٪ مردم آن سنی مذهب (حنبلی) و ۱۵٪ شیعه می‌باشند. (۲) ۱۹ کشور بر اساس آیین وهابیت اداره می‌شود. زبان و خط رسمی این کشور، زبان و خط عربی می‌باشد که از زبان و خطهای سامی است. پس از زبان عربی، در ادارات دولتی، مراکز تجاری

۱- - عربستان سعودی، سادات عظیمی، ص ۶۱

۲- - عربستان، محمد فخری، ص ۸

ص: ۳۱

و دانشگاه‌ها، از زبان انگلیسی استفاده می‌شود. علاوه بر آن دو، زبان‌های مختلفی همچون اردو، پشتو، ترکی استانبولی، هوسه و ... نیز در میان مهاجرین رایج است.

۷. پرچم، نشان و روز ملی

پرچم مستطیل شکل عربستان، به رنگ سبز است و در وسط آن، بر فراز شمشیری به خط ثلث و به رنگ سفید نوشته شده است: «لا اله الا الله محمد رسول الله».

نمایش تصویر

نشان رسمی آن کشور، یک نخل خرما، در میان دو شمشیر است که یکدیگر را قطع کرده‌اند. این نشان از زمان محمد بن سعود تا کنون رواج داشته است. (۱) ۲۰

نمایش تصویر

روز ملی عربستان سعودی اول میزان برابر ۲۳ سپتامبر هر سال است.

۸. تقویم، تعطیلات و ساعت

تقویم رسمی عربستان سعودی، که تقویم «ام القری» خوانده

ص: ۳۲

می‌شود، طبق ماه‌های دوازده گانه هجری قمری تنظیم شده و ایام سال ۳۵۴ روز است و اول محرم آغاز سال و آخر ذی‌حجه پایان سال آنان محسوب می‌گردد.

تعطیل رسمی سالیانه، به مناسبت عید فطر؛ از بیست و پنجم ماه مبارک رمضان تا پنجم شوال و به مناسبت عید قربان از پنجم تا پانزدهم ذی‌حجه می‌باشد.

ساعت کار در بیشتر دواير دولتی، از ۷/۳۰ صبح آغاز و در ۱۴/۳۰ پایان می‌یابد ولی بیشتر شرکت‌ها، مؤسسات خاص و بانک‌ها در دو نوبت صبح از ساعت ۸ الی ۱۳ و عصر از ساعت ۱۶ الی ۱۹ به کار می‌پردازند.

گفتنی است به هنگام برگزاری نماز، همه اماکن دولتی و تجاری تعطیل‌اند. همچنین ادارات دولتی، روزهای جمعه و بانک‌ها و برخی از ادارات، روزهای پنجشنبه را تعطیل می‌کنند.

ساعت این کشور، ۳ ساعت جلوتر از ساعت گرینویچ () می‌باشد. و اختلاف آن با ساعت جمهوری اسلامی ایران، در پاییز و زمستان ۳۰ دقیقه و در بهار و تابستان ۱ ساعت و ۳۰ دقیقه است.

۹. واحد پول و اندازه‌گیری

واحد پول عربستان، «ریال» است که یک دلار، معادل ۳/۷۵ ریال می‌باشد و مقیاس اندازه‌گیری در آن کشور «متر» و نظام وزن آن بر اساس «کیلوگرم» است.

جغرافیای سیاسی

اهمیت ژئوپلیتیک عربستان

ویژگی‌های جغرافیایی، عوامل دینی، فرهنگی، سیاسی، و وضعیت نسبتاً خوب اقتصادی، کشور عربستان را از اهمیتی استراتژیک در منطقه و جهان برخوردار ساخته است. قرار گرفتن کعبه و حرم نبوی، نقش و تأثیرگذاری بر بازار جهانی نفت، و ایفای نقش مهم سیاسی در منطقه خاورمیانه، نشان از اهمیت ژئوپلیتیک مذهبی، سیاسی و اقتصادی عربستان دارد.

عوامل اهمیت استراتژیکی عربستان

اشاره

اهمیت و جایگاه کنونی عربستان در نظام سیاسی منطقه و جهان، مرهون عوامل و دلایل مختلفی به شرح ذیل است:

۱. وجود مکه مکرمه و مدینه منوره

طلوع خورشید اسلام و قرار گرفتن خانه خدا و حرم نبوی در این کشور، نقش بسیار مهمی در اهمیت یافتن عربستان در میان کشورهای اسلامی و جهان ایفا نموده است. هم‌اکنون مسلمانان جهان همه روزه به سوی کعبه نماز می‌گزارند و سالانه برای انجام فریضه حج به آن سرزمین سفر می‌کنند. توجه به توسعه اماکن مذهبی و رفاه حجاج، چاپ و نشر گسترده قرآن کریم و برگزیدن لقب «خادم الحرمین الشریفین» از سوی رهبر کنونی این

ص: ۳۴

کشور، نشانگر نقش مهم عامل مذهبی در اهمیت یافتن عربستان سعودی است.

۲. موقعیت جغرافیایی

از دیر باز، موقعیت جغرافیایی عربستان، به علت واقع شدن بر سیر راه سه قاره آسیا، اروپا و آفریقا و رفت و آمد اقوام و ملل مختلف به آن، از اهمیت برخوردار بوده است.

اکنون نیز این کشور به عنوان نقطه اتصال قاره آفریقا و آسیا، قرار گرفتن در منطقه ژئوپلیتیک خاورمیانه، دسترسی به خلیج فارس و دریای سرخ و برخورداری از وسعت بیشتر (دوازدهمین کشور جهان از نظر وسعت) بویژه نسبت به دیگر کشورهای جزیره‌العرب، دارای اهمیت منطقه‌ای و جهانی است.

گفتنی است عربستان سعودی اگر چه از نظر جغرافیایی به دو شاهراه حیاتی جهان؛ خلیج فارس و دریای سرخ مرتبط است، اما دسترسی این کشور به آبهای آزاد جهان، تنها با عبور از دو تنگه استراتژیک هرمز یا باب‌المندب امکان‌پذیر می‌باشد.

۳. ذخایر فراوان نفت و گاز

کشور عربستان با ۲۶۳ میلیارد بشکه نفت، یعنی بیش از ۱۴ ذخایر نفتی جهان/ «۲۶٪»، و ۴/۳۳٪ نفت اوپک، رتبه اول در میان کشورهای دارنده منابع نفت را در اختیار دارد.

اگر چه طبق آخرین توافقات اوپک، (۱) ۲۱ این کشور روزانه ۷/۰۵۳/۰۰۰

۱- - سازمان اوپک با عضویت اولیه پنج کشور عراق، کویت، ایران، عربستان سعودی و ونزوئلا در سال - ۱۹۶۰ میلادی / ۱۳۷۹ ه. ق. به منظور ایجاد هماهنگی و وحدت و تعیین بهترین شیوه برای تأمین منافع، پیش‌بینی روش‌ها و وسایل تأمین و تثبیت قیمت‌ها در بازارهای بین‌المللی، در نظر گرفتن مصالح ملت‌های تولیدکننده و تضمین درآمدی ثابت برای آنان، تشکیل شد. بر اساس آخرین توافق اعضای اوپک در صورتی که قیمت نفت برای بیش از بیست روز پائین‌تر از ۲۵ دلار باشد، آنان از سقف تولید خود تا یک میلیون بشکه خواهند کاست و در صورتی که بیش از بیست روز متوالی بالاتر از بیست و پنج دلار باشد، آنان به تولید نفت خود تا یک میلیون بشکه خواهند افزود

ص: ۳۵

بشکه نفت صادر می‌کند، اما قدرت تولید یازده میلیون بشکه در روز که تا پانزده میلیون قابل افزایش است، این کشور را به بزرگترین تولید کننده نفت بدل ساخته است و آن را به عنوان بزرگترین کشور صادر کننده نفت پس از روسیه و آمریکا به جهان شناسانده است. البته گاه با کاهش تولید آن دو کشور، یا افزایش تولید عربستان این کشور در صدر قرار می‌گیرد. (۱) ۲۲ عربستان علاوه بر نفت، با در اختیار داشتن ۵/۲ تریلیون متر مکعب گاز (۴/۲٪ ذخایر شناخته شده گاز جهان) رتبه پنجم پس از روسیه، جمهوری اسلامی ایران، قطر و آمریکا را به خود اختصاص داده است.

در سال‌های اخیر تسهیلات ویژه عربستان برای جذب ۱۰۰ میلیارد دلار سرمایه‌گذاری در منابع نفتی، بسیاری از شرکتهای معتبر جهان را متوجه این کشور ساخته است که در صورت تحقق این سرمایه‌گذاری، توسعه چشمگیری را فراهم خواهد ساخت. با توجه به ویژگی‌های فوق، عربستان در سازمان اوپک از قدرت و نفوذ بسیاری برخوردار می‌باشد و مواضع این کشور نقش عمده‌ای در بازار نفت ایفا می‌کند.

۱- - به عنوان نمونه در سال ۱۹۹۲ م عربستان ۱۳/۵٪، آمریکا ۱۳/۱٪، و روسیه ۱۲/۵٪ از تولید نفت جهان را به خود اختصاص دادند

ص: ۳۶

علاوه بر سازمان اوپک، کشورهای عرب صادرکننده نفت نیز از سال ۱۹۶۸ میلادی / ۱۳۸۸ ه. ق. تشکیلاتی به نام «اوابک» برای هماهنگی سیاستهای خود ایجاد نموده‌اند که محور آن عربستان سعودی است. (۱) ۲۳

۴. نفوذ در همگرایی‌های عربی و اسلامی

اشاره

عربستان به دلیل در قرار گرفتن کعبه و حرم نبوی در آن، برخورداری از منابع فراوان ثروت، کمک‌های مالی فراوان به سایر کشورهای عرب و مسلمان می‌کند؛ همچنین به دلیل مناسبات استراتژیک با غرب، بر اغلب کشورهای عربی و اسلامی نفوذ و تأثیر دارد و در همگرایی‌های عربی و اسلامی ذیل تأثیر گذار می‌باشد:

الف. شورای همکاری خلیج فارس:

شورای همکاری خلیج فارس (۲) ۲۴ که مذاکرات اولیه آن در سال ۱۹۸۰ میلادی ۱۴۰۱ ه. ق. دو ماه پس از تحمیل جنگ توسط عراق بر ایران، آغاز گردید، در ۲۲ سپتامبر همان سال با شرکت عربستان، امارات متحده عربی، قطر، بحرین، کویت و عمان تأسیس شد.

این شورا به منظور هماهنگی در سیاست خارجی و دفاعی و حمایت متقابل در برابر ناآرامی‌های داخلی و تهدیدهای خارجی، تأمین ثبات در خلیج فارس، همکاری‌های فزاینده اقتصادی، ایجاد بازار مشترک، هماهنگی در تدوین قوانین اجتماعی و فرهنگی و همسویی در مواضع، تشکیل شد و کشورهای فوق همکاری‌های گسترده‌ای را در دستور کار

۱- - الاصله والمعاصره، الفارسی، ص ۱۷۱

ص: ۳۷

خود قرار دادند.

در میان این کشورها، عربستان از یک سو به دلیل وسعت، جمعیت، قدرت، ثروت و ذخایر بیشتر و از سوی دیگر به علت تشابه ساختار سیاسی و اقتصادی کشورهای عرب حوزه خلیج فارس با آن، و آسیب‌پذیر بودن آن حکومت‌ها، نقش محوری در این شورا ایفا می‌کند؛ به گونه‌ای که مواضع و سیاست‌های اعضای این شورا تا حدود زیادی از مواضع و سیاست‌های عربستان تأثیر می‌پذیرد. این سازمان، نیروی نظامی مشترکی به وجود آورده است که «درع الجزیره/ سپر جزیره» نامیده می‌شود و هسته اصلی آن را دو تیپ از ارتش عربستان سعودی تشکیل می‌دهد. افزون بر آن در اجلاس سوم در کشور بحرین، ایجاد شبکه بزرگ دفاع هوایی برای پوشش کل منطقه مورد تصویب قرار گرفت. (۱) ۲۵ برابر تصویب نشست پیشین این شورا در ریاض، کشورهای عضو، وحدت گمرکی و پولی را رسماً از ۲۰۰۵ میلادی آغاز و تا ۲۰۱۰ به طور کامل اجرا می‌کنند.

گفتنی است این شورا تا کنون چند نشست در سطح سران برگزار کرده، ولی تهاجم عراق به کویت و وجود پاره‌ای اختلافات میان کشورهای عضو، موقعیت آن را تضعیف نموده است.

ب. اتحادیه عرب

: پیمان نخستین اتحادیه عرب () در اکتبر ۱۹۴۴ م / ۱۳۶۳ ق. توسط پنج کشور مصر، سوریه، لبنان، عراق و اردن به منظور دفاع مشترک از امت عرب، در شهر اسکندریه مصر به

ص: ۳۸

امضا رسید.

گرچه عربستان بعداً به این اتحادیه پیوست، ولی با توجه به ویژگی‌های خاص آن کشور، همچنین به دلیل کمک‌های فراوان به کشورهای عربی و اتحادیه عرب، پس از مصر از بیشترین نفوذ بر اتحادیه عرب برخوردار است.

ج. سازمان کنفرانس اسلامی:

سازمان کنفرانس اسلامی در سال ۱۹۶۹ میلادی / ۱۳۸۹ ه. ق. پس از آتش‌سوزی مسجدالأقصی، توسط کشورهای اسلامی تشکیل گردید.

به دلیل آن که مقرّ دبیرخانه دائمی آن، در شهر جدّه عربستان است و بیشترین سهم در تأمین بودجه آن را این کشور بر عهده دارد، همچنین به دلیل تأثیرگذاری ریاض بر مواضع دیگر کشورهای اسلامی، عربستان نقش بسیار زیادی در امور مختلف این سازمان ایفا می‌کند.

۵. پیروزی انقلاب اسلامی

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی ایران، نظام پادشاهی که یکی از دو ستون ثبات در منطقه خلیج فارس به حساب می‌آمد، فرو پاشید و دژ محکم امپریالیسم فرو ریخت.

از آن پس، به ویژه پس از تأسیس و تثبیت نظام مردم‌سالار جمهوری اسلامی که با شعارهایی نو و سیاست‌هایی کاملاً مستقل، مسیر جدیدی را پیش رو نهاد، حساسیت منطقه خاورمیانه چنان افزایش یافت که اهمیت تجاری و سوق‌الجیشی آن تحت الشعاع قرار گرفت.

این تحوّل بزرگ، اهمیت عربستان را به عنوان ستون دیگر ثبات

ص: ۳۹

منطقه، فزونی بخشید. حوادث بعدی همچون جنگ نفت در خلیج فارس، با توجه به همجواری عربستان با عراق، همچنین جنگ افغانستان، اهمیت عربستان را آشکارتر ساخت.

۶. مناسبات عمیق با آمریکا و غرب

نیاز عربستان به کالاهای تجاری، صنعتی و تسلیحات و تجهیزات نظامی غرب از یک سو، و نیاز جهان غرب به نفت و بازار فروش محصولات صنعتی کشاورزی و نظامی خود، با توجه به برخورداری عربستان و کشورهای همجوار از درآمدهای کلان حاصل از فروش نفت، از سوی دیگر، وابستگی دو جانبه‌ای عربستان سعودی و غرب بویژه آمریکا پدید آورده و مناسبات این دو کشور را بسیار عمیق ساخته است؛ به گونه‌ای که آمریکا به صورت نزدیک‌ترین هم‌پیمان سیاسی و بزرگترین شریک تجاری عربستان در آمده است.

حضور هفتاد هزار نفر از اتباع غرب و سرمایه‌گذاری‌های انبوه شرکت‌های غربی در صنایع نفت و گاز و پتروشیمی عربستان، نشانگر عمق روابط عربستان و جهان غرب بویژه آمریکا می‌باشد.

لازم به ذکر است پس از حوادث ۱۱ سپتامبر که برخی از اتباع کشور عربستان به شرکت در این حملات متهم شدند، همچنین به دلیل حمایت بی‌دریغ آمریکا از اسرائیل پس از حملات ددمنشانه اخیر این کشور به مردم مظلوم و بی‌پناه فلسطین، روابط عربستان و آمریکا رو به سردی گذاشته است.

جغرافیای اجتماعی

۱. وضعیت اجتماعی

اشاره

از دیر باز جامعه عربستان بر پایه روابط قبیله‌ای استوار بوده و دو عامل «مذهب» و «تعصب و علقه نیرومند قبیله‌ای»، ساختار اجتماعی و فرهنگ کلی آن را شکل داده است؛ بدین رو، گرچه این سرزمین در دوران خلافت سه خلیفه نخستین، مرکز جهان اسلام بود، امّا به دلیل وجود قبیله‌های فراوان و آداب و رسوم مختلف، تمدن اسلامی در این سرزمین، رشد و بالندگی و پویایی دیگری کشورهای اسلامی را نیافت.

پس از پایتخت قرار گرفتن کوفه در زمان امام علی علیه السلام، امویان با انتقال مرکز خلافت به شام و عباسیان با پایتخت قرار دادن بغداد، از اهمیت نخستین عربستان کاسته شد و بار دیگر فرهنگ ملوک الطوائفی در آن حاکم گردید. علی‌رغم روی آوردن اکثر مردم این کشور به شهرنشینی پس از فراز و نشیب‌های بسیار، هنوز آثار نظام قبیله‌ای در فرهنگ اجتماعی عربستان به روشنی مشهود است و دین نیز به عنوان عنصری بسیار قوی دارای نقش و تأثیر می‌باشد. در میان جامعه کنونی عربستان می‌توان دو گرایش و گروه عمده را مشاهده نمود:

گروه سنت‌گرایان:

اشاره

سنت‌گرایان معتقد به حفظ ارزشهای بومی و اسلامی‌اند و با هر نوع نفوذ فرهنگ غربی و خارجی مخالفت می‌کنند.

ص: ۴۱

بدین جهت با حرکت‌های لیبرالیستی که نفوذ فرهنگ بیگانه را در پی دارد، ناسازگاری نشان می‌دهند. البته سنت گرایان خود به دو جناح و گرایش قابل تقسیم هستند:

الف. جناح رسمی:

روحانیونی که در تشکیلات مذهبی رسمی دارای سمت و موقعیتی هستند؛ جناح رسمی محسوب می‌شوند. این جناح هر چند از قدرت زیادی برخوردار می‌باشند ولی دولت توانسته است علی‌رغم دیدگاه‌های آنان، سیاست‌های توسعه‌مدار خود را بدون برانگیختن مخالفت ایشان به پیش ببرد.

ب. جناح غیر رسمی:

روحانیون جوان و جوانان متدین و بنیادگرایی که از حوزه‌های علمی و دانشگاه‌های مذهبی عربستان فارغ‌التحصیل شده‌اند؛ جناح غیر رسمی را تشکیل می‌دهند. آنان که خود را احیاگر واقعی افکار سلفی‌گری و وهابیت می‌دانند و دارای گرایش‌های نوگرایانه دینی بودن با سیاست‌های دولت بویژه در مورد ارتباط تنگاتنگش با جهان غرب مخالف هستند. این جناح پس از جنگ دوم خلیج فارس با ارسال نامه سرگشاده‌ای به پادشاه، تحت عنوان «مذکره النصیحه» افکار خود را به طور وسیعی در عربستان منتشر ساخت. عبدالله العیکان، سفر الحوالی، سلمان العوده، الشیبی، شیخ طریری و ... را می‌توان از رهبران این طرز تفکر دانست.

گروه تجدّدطلبان:

حضور گسترده کارشناسان و اتباع خارجی، برقراری ارتباطات وسیع سیاسی با غرب، اعزام افراد برای تحصیل به خارج از کشور، مسافرت مردم عادی به مغرب زمین، بهره‌مندی از فرآورده‌های تکنولوژی و جذابیت کاذب شعارهای انسان‌گرایانه و

ص: ۴۲

فرهنگ غرب بویژه برای جوانان که تحت نفوذ ماهواره، فیلم و نوار، به مظاهر غربی روی آورده‌اند، در عربستان قشری متجدد و خواهان تغییر و تحول اوضاع اجتماعی و سیاسی پدید آورده است.

تکنوکرات‌های عربستانی از یک سو خواهان مشارکت هر چه بیشتر در تصمیمات و ایجاد تحولات اصلاح طلبانه در ساختار حکومت و دموکراتیک کردن آن می‌باشند و از سوی دیگر با حرکت‌های متحجرانه و بنیاد گرایانه سلفی‌گری مبارزه می‌کنند.

اکنون جامعه عربستان، یک جامعه سنتی است که با روشی نامتجانس، در حال مدرنیزه شدن است؛ از یک سو هنوز قبایل در سیستم حکومتی عربستان دارای نقش و تأثیر بسیاراند و مردم آن سامان، خلق و خوی قبیله‌ای گذشته را حفظ نموده‌اند و به طور کلی آداب و رسوم آنان، تحت تأثیر فرهنگ اسلامی قرار دارد. از سوی دیگر، گرچه در سه دهه گذشته مراکز تجاری مجلل، بوتیک‌های لوکس و رستورانهای بزرگ و خیابان‌های وسیع با طراحی غربی، چهره ظاهری عربستان را به مقدار زیادی تغییر داده است، اما همچون بسیاری از کشورهای در حال رشد، به دلیل عوارض توسعه اقتصادی، ماشینی شدن و اختلاط مردم بومی کشور با مهاجران، به آسیب‌هایی همچون بافت اجتماعی ناهماهنگ، تبعیض طبقاتی، اختلاف در آمد، اختصاص نقشهای اصلی و کلیدی سیاست و تجارت به طبقه ممتاز، رشد ناموزون مظاهر تمدن و پیشرفت در شهر و روستا و تخصیص یافتن بیشتر امکانات رفاهی به شهرها و محرومیت روستاها و مراکز دور افتاده، دچار شده است.

ص: ۴۳

۲. آداب و رسوم**اشاره**

آداب و رسوم این کشور، آمیخته‌ای است از سنت‌های قبیله‌ای و فرهنگ اسلامی. مردم عربستان از نظر آداب و رسوم به سه گروه تقسیم می‌شوند:

الف: حجازیان:

که به دلیل میزبانی زائران خانه خدا و برخورد با ملل و فرهنگ‌های گوناگون، آداب و رسوم معتدل‌تری دارند.

ب: نجدیان

: که به دلیل سکونت در منطقه خشک و بی‌آب و علف مرکزی، دارای آداب و رسوم خشک و خشن‌تری هستند.

ج: ساکنان منطقه شرقیه:

که به دلیل پیروی از مکتب اهل بیت و نزدیکی به خلیج فارس، آداب و رسوم متفاوتی دارند. در این کشور، مردان اغلب پیراهن سفید بلند (دشداشه) می‌پوشند و از پارچه خطدار قرمزی به نام «شماغ» یا سفید به نام «غتره» برای پوشاندن سر خود استفاده می‌کنند. جز علمای مذهبی که به «شیخ» یا «مُطَوَّع» معروف‌اند، بقیه مردم بر روی سرپوش خود، یک حلقه مشکی به نام «عقال» می‌پیچند. این پوشش اکنون بخشی از لباس رسمی سعودی بوده و نشانه آراستگی است. شخصیت‌های سیاسی، مذهبی و بزرگان قبایل این کشور در محافل عمومی و مردم در مراسم رسمی، از عبای قهوه‌ای یا کِرِم روشن استفاده می‌کنند.

حضور زنان و دختران در محافل عمومی و حتی مساجد، بسیار کم و محدود است. از اواخر دوره ابتدایی، علاوه بر پوشیدن چادر عربی، پوشاندن دست‌ها و صورت توسط دختران اجباری می‌باشد. در ازدواج،

ص: ۴۴

رأی و نظریه دختران اهمیت زیادی ندارد و داماد باید افزون بر مهریه، مبلغ قابل توجهی به پدر عروس پردازد. سلام کردن نزد مردم این کشور لازم و پاسخ دادن به آن واجب شمرده می‌شود؛ به گونه‌ای که ورود به هر مکان بدون سلام، بی‌ادبی تلقی می‌شود.

دست دادن در هنگام ملاقات، عملی پسندیده به حساب می‌آید و نوعی اظهار محبت و صمیمیت است؛ به گونه‌ای که در دیدارهای مردم یا سران قبایل با پادشاه و ولیعهد، دست دادن و مصافحه معمول است.

مردم این کشور، افراد را با نام کوچک صدا می‌زنند و الفاظی نظیر «سید» و «سیده» نیز به کار می‌رود و احترام به حساب می‌آید. در این کشور به دلیل نفوذ افکار وهابیت، مردم در مرگ کسی نمی‌گیرند، مجالس ترحیم و فاتحه وجود ندارد؛ بلکه تنها پس از مرگ هر فرد، مردم به منزل وی رفته و به بازماندگان تسلیت می‌گویند. شستشو و دفن مردگان بدون حضور زنان صورت می‌گیرد؛ و رفتن زنان به قبرستان ممنوع است.

ورزش شترسواری، اسب‌سواری و شکار، صحرانشینی و رقص شمشیر معروف به «عرضه» همچنان مورد علاقه مردم است و رفتن به همراه خانواده به بیابان‌های اطراف شهر و ساعت‌ها در فضای باز و بی‌آب و علف آن، به هنگام خنکی هوا در روزهای تعطیل استراحت نمودن، تفریح دلپذیر آنان به حساب می‌آید.

مهمان‌نوازی از ویژگی مردم این سرزمین و بهترین پذیرایی، حاضر نمودن گوسفند کامل و بریان در میان سفره است. قهوه عربی به همراه هل

ص: ۴۵

دم شده، نوشیدنی رسمی پذیرایی است. بیشتر نام‌های افراد، اسلامی بوده و در گفتگوهای روزانه مردم، نام خداوند، شکر، طلب رحمت، روزی، هدایت، و عاقبت به خیری، فراوان شنیده می‌شود و نفرین و دشنام به یکدیگر بسیار کم است. پخش اذان از مئذنه مساجد، التزام به نماز و حضور در نمازهای جماعت که در پنج نوبت اقامه می‌گردد، تعطیل نمودن بازار به هنگام نماز و حفظ ظواهر اسلامی، از آداب و رسوم نیکوی مردم این کشور است.

۳. وضعیت زنان

برابر قوانین عربستان، ازدواج زنان عربستان با مردان بیگانه ممنوع است، مگر با مجوز دولت که به ندرت صادر می‌شود. در مورد رعایت پوشش نیز سختگیری صورت می‌گیرد؛ پوشاندن دست‌ها و صورت حتی توسط دختران پس از دوران ابتدایی اجباری است. چنانچه زنی بدن خود را به خوبی نپوشاند، توسط مأموران موسوم به «مطوع» که وظیفه امر به معروف و نهی از منکر را بر عهده دارند، مورد بازجویی قرار می‌گیرد.

افزون بر آن، حضور و رفت و آمد زنان نیز به سهولت میسر نیست؛ به زنان اجازه داده نمی‌شود به تنهایی و بدون اجازه مرد ارشد خانواده از خانه یا کشور خارج شوند. رانندگی برای زنان ممنوع است مگر زنان ارتش آمریکا که مجاز هستند در داخل مناطق نظامی، رانندگی

ص: ۴۶

نمایند ولی آنان نیز حق رانندگی در ملاء عام را ندارند. البته اخیراً حضور زنان غیر مسلمان خارجی که صرفاً با پوشیدن یک عبا عربی و با سر و پای برهنه رفت و آمد می‌کنند، در شهرهای غیر مکه و مدینه، امری عادی شده است.

ساختمانهای مسکونی دولتی موظف به ساختن زمینهای تفریحی برای زنان و مردان به طور جداگانه هستند و استخدام زنان در فروشگاهها و ادارات عمومی ممنوع است. البته در مراکز پزشکی و درمانی، مدارس، دانشگاهها و ... از وجود بانوان به طور رسمی استفاده می‌شود.

در این کشور امکانات آموزشی برای مردان و زنان یکسان نیست؛ در بعضی از دانشگاههای عربستان از ثبت نام زنان خودداری می‌شود و در برخی رشته‌ها فقط مردان حق ثبت نام دارند. زنان از دریافت بورس برای تحصیل در خارج از کشور محروم بوده‌اند. در عربستان یک مرد به راحتی می‌تواند همسر خود را طلاق دهد ولی زنان برای طلاق گرفتن از شوهران خود، باید به نظام حقوقی پیچیده‌ای متوسل شوند.

اخیراً به دنبال سخنان امیر عبدالله، ولیعهد این کشور مبنی بر این که: «به هیچ کس اجازه داده نمی‌شود از شأن زن در عربستان کاسته، و فرصت آنان برای مشارکت در مسؤولیت ملی را از بین ببرد.» گام‌هایی در جهت بهبود وضع زنان برداشته شده است؛ عضویت و حضور چند خانم در جلسات علنی مجلس مشورتی عربستان، پیشنهاد نمودن خانم دکتر ثریا عبید برای پست رییس اجرایی صندوق جمعیت سازمان ملل متحد در

ص: ۴۷

نیویورک، که با اکثریت آراء به تصویب رسید، منصوب نمودن شاهزاده دکتر جوهره بنت فهد به عنوان معاون وزیر و رییس آموزش و پرورش دختران عربستان از جمله آن گام‌ها است. افزون بر موارد پیشگفته، بنا بر اظهارات امیر نایف وزیر کشور عربستان، دختران و زنان این کشور که تا کنون فقط نامشان در شناسنامه پدر یا همسرشان ثبت می‌شد و فاقد شناسنامه مستقل بودند، قرار است تا پایان سال ۲۰۰۲ میلادی/ ۱۴۲۳ ه. ق. دارای شناسنامه مستقل گردند. (۱) ۲۶

۴. بهداشت و درمان

کشور عربستان سعودی با بهره‌گیری از درآمد نفتی خود، توانسته است خدمات بهداشتی و درمانی مناسبی به مردم بومی و مهاجران خارجی ارایه نماید. اکنون در این کشور بیش از ۳۴ هزار پزشک در ۳۱۴ بیمارستان و ۳۳۱۵ مرکز بهداشتی مشغول به کار هستند. شهرک پزشکی ملک فیصل در حومه ریاض، از لحاظ فنی و تجهیزات، یکی از پیشرفته‌ترین مراکز پزشکی است. این مرکز از ۶۵ هزار کادر پرستاری و بیش از ۴۵۷۲۹ تخت بیمارستانی برخوردار می‌باشد. بیمارستان تخصصی چشم ملک خالد و بیمارستان تخصصی ملک فیصل از جمله بیمارستان‌های مهم این کشور به شمار می‌روند. علاوه بر آنها ۶۴ بیمارستان، و ۳۹۲ درمانگاه خصوصی نیز در عربستان سعودی به فعالیت مشغول هستند. گفتنی است دولت

ص: ۴۸

۵۰٪ هزینه ساخت بیمارستان‌های غیر دولتی را به سازندگان بخش خصوصی می‌پردازد. تعداد داروخانه‌های این کشور به ۴۱۷۶۳ بالغ می‌گردد.

برنامه واکسیناسیون در عربستان با واکسینه نمودن ۹۴٪ از مردم در برابر هیپاتیت ب و ۹۳٪ در برابر حصه و سل و واکسیناسیون اطفال تا ۸۹٪ نشانگر پیشرفت در زمینه بهداشت می‌باشد. (۱) ۲۷ مراکز آموزش بهداشت نیز در کشور فعال و پر تلاش هستند. در سال ۱۹۶۳ میلادی / ۱۳۸۳ ه. ق. در این کشور، سازمان هلال احمر نیز تأسیس شد؛ این سازمان دارای ۱۴۴ مرکز اورژانس با ۷۸۷ ماشین ویژه می‌باشد. سازمان هلال احمر به هنگام برگزاری مراسم حج، خدمات قابل توجهی به حجاج ارائه می‌کند.

۵. خدمات اجتماعی

در این کشور علاوه بر وزارت کار و امور اجتماعی عربستان که سالانه کمک‌های زیادی به معلولان و خانواده‌های آنان می‌کند، ۱۵۷ مؤسسه خیریه با بودجه‌ای بالغ بر ۷۰۰ میلیون ریال به نیازمندان خدمات اجتماعی ارائه می‌کنند. علاوه بر آن ۲ / ۵۰۰ / ۰۰۰ نفر نیز تحت پوشش بیمه‌های اجتماعی قرار دارند.

جغرافیای آموزشی و فرهنگی

۱. نظام آموزشی

اشاره

در دوران گذشته عربستان، مدارس دینی و مساجد، مسؤولیت آموزش خواندن و نوشتن و علوم دینی را بر عهده داشتند. نخستین مدرسه به سبک امروزی در این کشور، در دوران حکومت ملک عبدالعزیز و به فرمان وی تأسیس گردید. بعد از آن، به تدریج اقدام جهت گسترش و توسعه فرهنگی کشور رو به افزایش نهاد. نخست مدیریت معارف و در سال ۱۹۵۳ به فرمان وی اولین وزارت فرهنگ تأسیس گردید و ملک‌فهد پادشاه کنونی، به عنوان اولین وزیر معارف منصوب شد.

در این کشور مدیریت آموزش و پرورش به دو بخش دختران و پسران تقسیم شده بود؛ مدیریت بخش پسران به عهده وزارت معارف (آموزش و پرورش) و مدیریت بخش دختران به عهده ریاست کل آموزش دختران بود و هر کدام دارای دانشکده‌های تربیت معلم اختصاصی با سیستم آموزشی مشترک بودند ولی در سال ۲۰۰۱ م/ ۱۴۲۲ ه. ق. به فرمان ملک‌فهد با ایجاد پست قائم مقام وزیر آموزش و پرورش در امور آموزش دختران، تشکیلات جداگانه آموزش دختران در آن وزارتخانه ادغام گردید و دکتر جوهره بنت فهد به آن سمت منصوب شد.

مدارس عربستان در هر دو بخش پسران و دختران، به دو نوع تقسیم می‌شوند:

ص: ۵۰

دولتی:

در مدارس دولتی ثبت‌نام رایگان و کلیه هزینه‌ها و امکانات آموزشی از سوی دولت پرداخت می‌شود. محصلان این مدارس اغلب از افراد متوسط و قشر کم درآمد جامعه هستند.

ملی

: این مدارس با دریافت شهریه‌های مختلف از امکانات و کیفیت بالاتری برخوردار می‌باشند.

برابر آمار رسمی، در سال تحصیلی ۲۰۰۱- / ۲۰۰۰ میلادی، بیش از ۵/۵۰۰ میلیون دانش آموز در این کشور به تحصیل اشتغال داشته‌اند؛ بخش پسران با ۱۳۳۴۰ مدرسه و ۱۷۹۰۵۲ کادر آموزشی و ۵۳۸۷ کادر اداری، آموزش ۲۳۲۶۰۶۸۰ دانش آموز را بر عهده گرفته است و در بخش دختران در ۹۸۳۷ مدرسه و ۱۷۴۲۱۷ معلم با ۹۵۷۱ نفر کادر اداری بیش از ۱۸۴۲۱۷ دانش آموز را تحت پوشش قرار داده است.

علاوه بر مدارس ملی و دولتی، تعداد ۲۲۲ مدرسه زیر نظر وزارت معارف و ریاست تعلیم دختران در مناطق مختلف کشور جهت حفظ قرآن کریم مشغول به کار هستند و بیش از ۳۸۰ هزار نفر در این مدارس در ساعات مختلف شبانه‌روز مشغول فراگیری و حفظ قرآن می‌باشند.

همچنین مدارس جهت روشندان در مقاطع مختلف تحصیلی در عربستان وجود دارد.

اکنون دوران تحصیل در این کشور ۱۲ سال است که به جز پیش‌دبستانی، به سه مرحله «ابتدایی» از ۶ تا ۱۲ سالگی، «متوسطه یا میانی» از ۱۲ تا ۱۵ سالگی، «ثانویه یا دبیرستان» از ۱۵ تا ۱۸ سالگی تقسیم می‌شود. دوره آموزش دبیرستان سه سال می‌باشد که بعد از سال اول، دانش آموزان به دو گروه علوم و هنر تقسیم می‌شوند. البته مدارس

ص: ۵۱

صنعتی، بازرگانی و کشاورزی نیز در عربستان وجود دارد که دانش آموزان پس از طی دوره میانی می‌توانند تحصیلات خود را در این مدارس ادامه دهند.

سال تحصیلی در عربستان از اواخر سپتامبر؛ یعنی اوایل مهرماه آغاز شده و در اواخر ژوئن؛ یعنی اوایل تیرماه به اتمام می‌رسد. سال تحصیلی به دو دوره نیم سال اول و دوم تقسیم می‌گردد؛ پس از نیم‌سال اول، تعطیلات «اجازة الربیع» به مدت دو هفته آغاز می‌گردد. افزون بر آن، به مناسبت عید فطر و عید قربان، هر کدام بیست روز تعطیل‌اند. این تعطیلات زیاد تا حدودی ناپیوستگی دوران تحصیل و افول سطح آموزش را به دنبال داشته است.

میزان بی‌سوادی در آن کشور، ۵/۸٪ اعلام شده است. (۱) ۲۸

۲. تحصیلات عالی

اشاره

عربستان سعودی دارای هشت دانشگاه دولتی به شرح ذیل است:

دانشگاه ملک سعود

این دانشگاه در سال ۱۹۵۷ میلادی / ۱۳۷۷ ه. ق. در ریاض تأسیس گردید. دانشگاه مزبور یکی از بزرگترین دانشگاه‌های عربستان سعودی می‌باشد. زبان آموزشی این مرکز، عربی و در رشته پزشکی و مهندسی، انگلیسی می‌باشد. تعداد هیأت علمی این دانشگاه ۲۶۷۹ نفر و تعداد دانشجویان آن نیز ۲۹۶۴۱ نفر می‌باشد. این دانشگاه در شهر «ابها» و

ص: ۵۲

«القصیم» نیز دارای شعبه می‌باشد.

این دانشگاه دارای دانشکده‌های هنر، تربیت (ابها)، کشاورزی، پزشکی، علوم، پزشکی (ابها)، داروسازی، تعلیم و تربیت، مهندسی، دندانسازی، علوم پزشکی، علوم کامپیوتر و اطلاعات، معماری و نقشه‌کشی، اقتصاد و علوم اداری (قصیم)، دامپزشکی، مرکز مطالعات دانشگاهی زنان، انجمن زنان عربی، انجمن زبان و ترجمه می‌باشد.

دانشگاه ملک عبد العزیز

این دانشگاه به سال ۱۹۶۷ میلادی / ۱۳۸۷ ه. ق. در جده نخست به عنوان یک دانشگاه ملی و خصوصی به سرپرستی ملک فیصل تأسیس گردید و در سال ۸۸- / ۱۳۸۷ ه. ق. افتتاح شد ولی بنا به مصوبه شورای وزیران، به دانشگاه دولتی تبدیل گردید. زبان آموزشی این مرکز فرهنگی، عربی و انگلیسی است. شمار استادان آن ۱۱۴۷ نفر و شمار دانشجویانش ۲۰۰۷۷ نفر می‌باشد. دانشکده‌های آن عبارتند از:

هنر و علوم انسانی، اقتصاد و علوم اداری، علوم، علوم دریایی، زمین‌شناسی، مهندسی، پزشکی و علوم پزشکی، تعلیم و تربیت و هواشناسی.

دانشگاه نفت و معدن ملک فهد

این دانشگاه در سال ۱۹۷۵ میلادی / ۱۳۹۵ ه. ق. تأسیس گردید. در ابتدا با عنوان «دانشکده» به آموزش دانشجویان می‌پرداخت ولی پس از مدتی، به دانشگاه تبدیل شد. زبان آموزشی این مرکز فنی صنعتی، عربی و انگلیسی است. این دانشگاه متشکل از پنج دانشکده؛ دانشکده‌های علوم،

ص: ۵۳

مهندسی تطبیقی، مدیریت، صنایع و محیط زیست می‌باشد. شمار استادان این دانشگاه ۶۹۸ نفر و دانشجویان آن ۵۵۰۰ نفر هستند.

دانشگاه ملک فیصل

این دانشگاه در سال ۱۹۷۵ میلادی / ۱۳۹۵ ه. ق. در دمام تأسیس گردید. شعبه‌ای نیز در شهر احساء دارد. زبان آموزشی این مرکز عربی و انگلیسی است. تعداد استادان آن ۵۱۹ نفر است و شمار دانشجویانش به ۴۷۵۹ نفر می‌رسد. دانشکده‌های دانشگاه ملک فیصل به شرح زیر است: کشاورزی و صنایع غذایی (الاحساء)، معماری و نقشه کشی (دمام)، تعلیم و تربیت (الاحساء)، پزشکی و علوم پزشکی (دمام)، دامپزشکی و مدیریت و نقشه کشی (الاحساء).

دانشگاه اسلامی امام محمد بن سعود

این دانشگاه در سال ۱۹۵۳ تأسیس گردید. زبان آموزشی در این مرکز فرهنگی - مذهبی، عربی است. نام و تعداد دانشکده‌های آن چنین است: شریعت، تبلیغ و اصول دین، علوم اجتماعی، شریعت و اصول دین (قصیم)، عربی و علوم اجتماعی (قصیم)، شریعت و اصول دین (در جنوب)، عربی و علوم اجتماعی (در جنوب)، عربی و مطالعات اسلامی (الاحساء)، انجمن تعلیم عربی، مرکز مطالعه ویژه دختران. استادان آن به ۱۲۳۶ نفر و تعداد دانشجویان آن به ۱۳۶۱۳ نفر می‌رسد.

ص: ۵۴

دانشگاه اسلامی مدینه منوره

این دانشگاه در سال ۱۹۶۱ میلادی / ۱۳۸۱ ه. ق. تأسیس گردید. زبان آموزشی در این مرکز فرهنگی، فقط عربی است. استادان آن ۳۷۴ نفر و دانشجویان آن ۲۴۴۹ نفر می‌باشند. دانشکده‌های آن؛ دانشکده شریعت، زبان و ادبیات عربی، تبلیغ و اصول دین، مطالعات قرآنی، مطالعات اسلامی، و حدیث است. بیشتر دانشجویان این دانشگاه را جوانان مسلمان کشورهای مختلف تشکیل می‌دهند که پس از تحصیل به تبلیغ آیین وهابیت و سیاست‌های عربستان در خارج از کشور می‌پردازند.

دانشگاه ام القری

این دانشگاه در سال ۱۹۷۵ میلادی / ۱۳۹۵ ه. ق. در مکه مکرمه تأسیس گردید و دارای هفت دانشکده به نامهای دانشکده شریعت، مطالعات اسلامی، تعلیم و تربیت، مهندسی و علوم تابعه، انجمن زبان عربی، تبلیغ و اصول دین، زبان و ادبیات انگلیسی، و علوم اجتماعی است.

دانشگاه ملک خالد

این دانشگاه که در سال ۲۰۰۰ میلادی / ۱۴۲۱ ه. ق. در منطقه عسیر تأسیس شد، نوپا بوده و از امکانات خوبی بهره‌مند است. لازم به یادآوری است در بیشتر دانشگاههای این کشور، مراکزی برای آموزش زبان عربی برای خارجیان، همچنین کتابخانه‌هایی مجهز به پیشرفته‌ترین وسایل جهت استفاده از کتب و منابع و لوازم آزمایشگاهی جهت پژوهشهای علمی وجود دارد. با توجه به توسعه مراکز تحصیلات عالی برای پسران و دختران، هم

ص: ۵۵

اکنون بیش از ۱۷۰ / ۰۰۰ دانشجوی دختر و پسر در آن کشور به تحصیل اشتغال دارند. (۱) ۲۹ افزون بر دانشجویان داخل، بیش از هشت هزار نفر برای تحصیل به کشورهای خارجی اعزام شده‌اند. (۲) ۳۰ گفتنی است در عربستان کنکور وجود ندارد و مُعدّل دبیرستان، ملاک پذیرش قرار می‌گیرد؛ تحصیل در دانشگاه‌های عربستان رایگان است؛ و ماهیانه مبلغی نیز به عنوان کمک‌هزینه به دانشجویان پرداخت می‌شود و برای اسکان استادان و دانشجویان، شهرک‌هایی مجهز به بیمارستان و امکانات ویژه دیگر ایجاد شده است.

۳. کتاب

در سال‌های اخیر بر اثر جلب و جذب متفکران و اهل قلم کشورهای اسلامی و نشر آثار آنان، فرهنگِ تدوین و نشر کتاب در عربستان سعودی، تحول زیادی یافته است؛ عناوین و کیفیت کتاب‌های نشر یافته به خوبی نشانگر تحوّل مطبوعاتی و فرهنگی این دیار است.

جهت‌گیری کلی آثار منتشره دینی؛ اعم از تحقیق متون، تصحیح آثار کهن و تک‌نگاری‌های موضوعی، بیشتر بر محور نشر اندیشه سلفی‌گری و وهابیت و ردّ مخالفان آنان دور می‌زند؛ تحقیق و نشر آثاری مانند کتاب «التوحید» ابن خزیمه، «العظمه» ابوالشیخ و

۱- - دلیل المملكة العربیة السعودیة، ص ۸۰

۲- - الاصاله و المعاصره، فارسی ص ۳۸۹. برای تفصیل بیشتر به البعثات الخارجیه للمملكه العربیه السعودیه، نوشته صادق علی حجازی مراجعه شود

ص: ۵۶

نگارش آثاری مانند «صفات الله بین الاثبات و التأویل» و «رؤیة الله» که از آثار نشر یافته دانشگاه ام‌القری است و نیز «البيان لخطأ بعض الكتاب» حوار هادی و کتاب «مع مجد الغزالی» و ... نمونه‌های روشن این مدعاست. در کنار این نوع کتب، برخی از آثار مهم تاریخی، رجالی و تفسیری نیز نشر یافته است. شکل ظاهری کتابها نیز اخیراً جالب و چشم‌نواز گردیده، گویا این ساخت و پرداخت زیبا، از کشور لبنان اقتباس شده است. مراکز نشر و فروش کتاب نیز گسترش زیادی یافته است. مهمترین و بزرگترین مؤسسه انتشاراتی عربستان «التهامه» است. مؤسسات مهم دیگر آن عبارتند از: مؤسسه انتشاراتی «البلاد» در جدّه، مؤسسه «چاپ مدینه»، مؤسسه «مکه مکرمه»، و مؤسسه «الیمامه» در ریاض. به گفته دکتر عبدالله المسند رئیس نمایشگاه کتاب عربستان در تهران، شمارگان معمول نشر کتاب در عربستان بین ۵۰۰۰ تا ۱۰۰۰۰ نسخه است. (۱) ۳۱

۴. کتابخانه‌ها

اشاره

تعداد کتابخانه‌های عمومی عربستان در سال ۱۴۱۰ به ۶۰ عدد افزایش یافت و در حال حاضر بیش از یک میلیون جلد کتاب در این کتابخانه‌ها موجود است. مهمترین کتابخانه‌های عربستان عبارتند از:

۱- کتابخانه شورای انگلیس:

در سال ۱۹۷۰ تأسیس شد و دارای ۹۰۰۰

ص: ۵۷

جلد کتاب و ۵۹ مجله دوره‌ای است.

۲- کتابخانه فرهنگی.**۳- کتابخانه انجمن اداره عمومی:**

در سال ۱۹۶۲ تأسیس گردید و دارای ۱/۷۷۰/۰۵۰ جلد کتاب عربی و انگلیسی، ۶۶۹ مجله دوره‌ای و ۹۵۱ نشریه دولتی است.

۴- کتابخانه دانشگاه اسلامی

در مدینه منوره، در سال ۱۹۶۱ تأسیس شد و دارای ۳۳۴/۰۰۰ جلد کتاب، ۲۶۰۰۰، ۸۹۷ پایان‌نامه، اسلاید و میکروفیلم است.

۵- کتابخانه عمومی ملک عبدالعزیز:

در سال ۱۹۸۵ تأسیس شد و دارای ۱۳۹/۰۶۸ جلد کتاب عربی ۲۲/۲۹۳ جلد کتاب اساساً انگلیسی ۸۷۲ مجله ادواری عربی و غیر عربی و دارای مجموعه‌ای از کتب تاریخی و کتب کمیاب مرجع می‌باشد.

۶- کتابخانه دانشگاه ملک سعود:

این کتابخانه دارای ۱ میلیون جلد کتاب، ۳۰۰۰ نشریه ادواری، ۸۶۰۰۰ نشریه دولتی و تعداد زیادی کتب خطی کمیاب و مرجع است. و یک واحد مرکزی با ۱۴ واحد فرعی دارد که سه واحد آن مخصوص دانشجویان دختر است. استفاده عموم از آن، به شرط ارائه معرفی‌نامه آزاد می‌باشد. در این کتابخانه تعدادی کتب ایرانی نیز موجود است که اکثراً کتب شعر عمر خیام، رودکی، سعدی و حافظ می‌باشد.

۷- کتابخانه الحرم مکه

با ۶۰۰۰ جلد کتاب.

۸- کتابخانه مدرسه‌الحدیث مکه**۹- کتابخانه اوقاف مدینه:**

کتابخانه عارف حکمت ۶۰۰۰ جلد کتاب،

ص: ۵۸

و کتابخانه محمودیه ۲۰۰۰ قرآن.

۱۰- کتابخانه ملی ملک فیصل:

در سال ۱۹۶۸ تأسیس شد و دارای ۳۷/۰۰۰ جلد کتاب به زبان عربی، انگلیسی و فرانسه است.

۱۱- کتابخانه ملی ملک فهد:

عملیات ساختمان سازی این کتابخانه در سال ۱۴۰۶ ه. ق. آغاز و با صرف مبلغ ۸ میلیون ریال سعودی در سال ۱۴۰۹ ه. ق. به پایان رسید. مساحت کتابخانه یاد شده ۵۸ هزار متر مربع است که شامل ۳۰ هزار متر مربع پارک و فضای سبز و ۲۸ هزار متر مربع بنای سه طبقه می‌باشد.

این کتابخانه در حال حاضر دارای تعداد ۳۰ هزار مدرک و سند درباره تاریخ و توسعه کشور است و تا پایان محرم ۱۴۱۲ ه. ق. نیز تعداد ۲۷۵/۳۳۲ سند در مخزن اطلاعات در بخشهای اطلاعات عمومی، کتابهای مرجع الف و ب، موجود بوده است. همچنین این کتابخانه دارای ۲۱۰۶۴ نسخه اصلی مدارک و ۲۵۰۰ تصویر مدارک می‌باشد که در مناطق مختلف کشور نگهداری می‌شود. در این کتابخانه سکه‌های ضرب شده در دوران امویان، عباسیان، اشکانیان، سامانیان، غزنویان، آل بویه، فاطمیان، سلجوقیان، ایوبیان، ایلخانیان، مملوکیان عثمانی و همچنین سکه‌های برنزی مربوط به دوران قبل از اسلام ساسانیان و بیزانسی نیز وجود دارد. گفتنی است این کتابخانه مجهز به سالن مدارک، سالن کتب خطی و کمیاب، سالن سمعی و بصری، سالن مرکز اطلاعات و بخش جداگانه زنان می‌باشد.

ص: ۵۹

۱۲- کتابخانه دانشگاه امام محمد بن سعود**۱۳- کتابخانه سرویس اطلاعاتی سازمان ایالات متحده جده:**

دارای ۲۰۰۰ جلد کتاب و ۶۵ نشریه ادواری است.

۱۴- مرکز اطلاعات سازمان استانداری عربستان سعودی

(۱) ۳۲

۱۵- کتابخانه مسجد نبوی**۵. مطبوعات**

در کشور عربستان، مطبوعات زیر نظر دولت است. سیاست کلی تبلیغاتی عربستان را شورای عالی تبلیغات این کشور تدوین می‌کند. در اکثر مطبوعات، تبلیغ مسایل دینی در درجه اول قرار دارد و در مسایل سیاسی اغلب نویسندگان، به وسیله دولت تغذیه می‌شوند و خط مشی خود را از دولت می‌گیرند. بدین رو اگر چه مقررات سانسور و ممیزی مکتوبی برای مطبوعات وجود ندارد، اما سردبیران و نویسندگان نه تنها از نشر مطالب انتقادی خودداری می‌کنند؛ بلکه خط فکری و مشی سیاسی دولت را تبلیغ می‌کنند. در میان مجلات، نشر مجله «البحوث الفقهیه» که مباحث بسیار نو و مورد ابتلای جهان اسلام را طرح می‌کند جالب توجه است، اگر چه این مجموعه حاصل رایزنی و همکاری فقیهان و عالمان کشورهای اسلامی و نتیجه جلسات کنفرانس «المجمع الفقهی الاسلامی» است ولی نشر آن در این کشور می‌تواند به تلطیف فضای اندیشه کشور یاری رساند و

۱- - عربستان، سادات عظیمی، ص ۴۷- / ۴۸. با اندکی تصرف و تلخیص

ص: ۶۰

زمینه‌های تحقیق در مسائل فقهی را بگستراند.

تا سال ۲۰۰۱ میلادی / ۱۴۲۲ ه. ق. روزنامه‌نگاران سعودی از حق داشتن انجمن صنفی محروم بودند ولی بر اساس قانون جدید مؤسسات مطبوعاتی، آنان اجازه یافته‌اند تا اتحادیه صنفی تأسیس کنند.

روزنامه‌های عربی‌زبان عربستان عبارتند از: الجزیره، الرياض، المدینة المنوره، عکاظ، الیوم، البلاد، الندوه، المسائیه، الشرق الاوسط و الحیات. روزنامه جدید التأسیس الوطن در مقایسه با سایر روزنامه‌ها از آزادی بیشتری برخوردار است.

گفتنی است الشرق الاوسط و الحیات با سرمایه عربستان در لندن چاپ می‌شوند. این دو روزنامه وابسته به مرکز مطالعات و بازاریابی سعودی است که در حال حاضر ریاست عالی آن در اختیار احمد بن سلمان بن عبدالعزیز فرزند امیر منطقه ریاض می‌باشد.

روزنامه‌های انگلیسی‌زبان عربستان عبارتند از: عرب‌نیوز، سعودی گازت، ریاض دیلی و سعودی ریویو.

عناوین مجلات هفتگی که به زبانهای عربی و انگلیسی چاپ می‌شوند عبارتند از:

مجلات عربی: الدعوه، المجتمع، المسلمون، الیمامه، اقرأ، الشرق، اخبار العالم الاسلامی و مجله‌های الوسط و المجله که در لندن

چاپ می‌شوند.

مجلات انگلیسی:،،،،.

ص: ۶۱

۶. خبرگزاری‌های داخلی و خارجی

در عربستان سعودی دو خبرگزاری داخلی وجود دارد که زیر نظر خاندان آل سعود اداره می‌شوند:

۱. خبرگزاری «واس» که مخفف و کاله الانباء السعودیه می‌باشد و حرف اختصاری آن به انگلیسی «..» است. این خبرگزاری در سال ۱۹۷۰ میلادی / ۱۳۹۰ ه. ق. تأسیس گردید.
۲. خبرگزاری اسلامی. افزون بر آن دو خبرگزاری داخلی، در این کشور دو خبرگزاری خارجی رویتر و آسوشیتدپرس نیز فعال می‌باشند.

۷. رادیو و تلویزیون

(صدا و سیما)

پیشینه رادیو در عربستان به سال ۱۹۳۲ میلادی / ۱۳۵۱ ه. ق.

برمی‌گردد. در این تاریخ به فرمان ملک عبدالعزیز رادیویی اختصاصی در این کشور ایجاد گردید. در سال ۱۹۴۸ میلادی / ۱۳۶۷ ه. ق. نخستین رادیوی عمومی در جده آغاز به کار کرد. در سال ۱۹۶۴ میلادی / ۱۳۸۴ ه. ق. شبکه رادیو سراسری ریاض و رادیوی «ندای اسلام» در مکه راه‌اندازی شد.

امروزه جز رادیو سراسری ریاض، و کانال دوم این رادیو، رادیو قرآن نیز از ریاض پخش می‌شود.

رادیو عربستان زیر نظر وزارت تبلیغات قرار دارد و دارای برنامه‌های درون‌مرزی و برون‌مرزی مختلفی است؛ برنامه‌های درون‌مرزی، به

ص: ۶۲

زبانهای عربی و انگلیسی پخش می‌شود و دارای فرستنده‌های رادیویی در شهرهای جده، ریاض، دمام و ابها است. برنامه‌های برون مرزی عربستان به زبانهای بنگالی، انگلیسی، فارسی، فرانسوی، اندونزیایی، سومالیایی، سواحلی، ترکستانی، ترکی و اردو می‌باشد.

رادیوی دیگر عربستان «رادیو آرامکو» است؛ ایستگاه این رادیو در ظهران است و برنامه‌های آن به زبان انگلیسی و برای استفاده کارمندان شرکت آرامکو پخش می‌شود.

تلویزیون عربستان در سال ۱۳۸۵ ه. ق. ۱۹۶۵ میلادی تأسیس گردید و نخستین برنامه تلویزیونی خود را از دو ایستگاه ریاض و جده پخش نمود. اکنون ایستگاه مرکزی آن در ریاض است ولی ساختمان بسیار مهمی در جده در دست ساخت دارد و در شهرهای ریاض، جده، مدینه، دمام، قصیم، و ابها دارای ایستگاه می‌باشد. برنامه‌های این تلویزیون در کانال یک به زبان عربی و در کانال دوم به زبان انگلیسی پخش می‌شود.

کانال تلویزیونی دیگر عربستان، کانال ظهران آرامکو است که برنامه‌های خود را به زبان انگلیسی پخش می‌کند.

رادیو و تلویزیون در عربستان دولتی است و خط مشی و سیاستهای دولت را تبلیغ و ترویج می‌کند.

گفتنی است از سال ۱۹۹۰ میلادی / ۱۴۱۱ ه. ق. تلویزیون سعودی برای فرستادن امواج خود، ماهواره را به خدمت گرفته است.

۸. جوانان، هنر و ورزش

برای رسیدگی به امور مختلف جوانان، به فرمان ملک فهد در سال ۱۹۶۹ م تشکیلاتی به نام «الرئاسة العامة لرعاية الشباب/ ریاست کل امور جوانان» به وجود آمد. این تشکیلات، برای جذب جوانان، مراکزی با عنوان «خانه جوانان» راه‌اندازی نمود. بر اساس فرمان دیگری در سال ۱۳۹۲ ه. ۱۹۷۲ م «جمعية الفنون العربية السعودية/ انجمن هنرهای عربی سعودی» تأسیس شد. این جمعیت که در سال ۱۳۹۸ ه. ق. نامش به «جمعية العربية السعودية للثقافة و الفنون/ انجمن فرهنگ و هنر عربی سعودی» تغییر یافت، در امور ادبی، هنرهای نمایشی، موسیقی، اعلام و مطبوعات فعالیت می‌کند. عربستان برای انجام فعالیتها و برگزاری مسابقات ورزشی، دوازده شهر ورزشی ایجاد کرده‌است که بزرگترین آن در شمال شرقی ریاض، مساحتی بالغ بر ۵۰۰/۰۰۰ متر مربع دارد و سه شهر ورزشی دیگر نیز در دست احداث است. ورزشکاران این کشور در بیست رشته ورزشی فعالیت دارند و در برخی از رشته‌ها در سطح آسیا و جهان صاحب مدال هستند.

اوضاع اقتصادی

۱. سیستم اقتصادی

اقتصاد عربستان بر محور نفت و فرآورده‌های آن بنا شده است؛ پس از نفت، مسافرت گسترده حجاج به آن کشور و درآمد حاصله از برگزاری مراسم حج و بازار پر فروش کالا- در آن ایام، نقش مهمی در اقتصاد این کشور ایفا می‌کند. البته در سال‌های اخیر توسعه بخش صنعت، کشاورزی و معدن و افزایش سهم آنها در سیستم اقتصادی، مورد توجه بسیار قرار گرفته است. عربستان از سرمایه‌گذاری خارجی استقبال نموده و تسهیلات زیادی در اختیار سرمایه‌گذاران قرار داده است. از سوی دیگر این کشور به دلایل اقتصادی و تبلیغاتی، به سرمایه‌گذاری در خارج از کشور نیز پرداخته است. شرکت معروف «البرکه» در ۳۲ کشور جهان از جمله جمهوری‌های شوروی سابق سرمایه‌گذاری و در کشورهایی چون هند، پاکستان، بحرین و نیجریه، بانک تأسیس نموده است. (۱) ۳۳ این کشور بر اساس نظام اقتصادی آزاد، سیاست اقتصادی و تجاری خود را بنیان نهاده است.

۲. برنامه توسعه اقتصادی

عربستان در پرتو درآمدهای نفت، صنعت توریسم و گسترش صنایع

ص: ۶۵

پتروشیمی به کشوری ثروتمند بدل شده است.

اگر چه در نیمه دوم دهه ۱۹۵۰ میلادی / ۱۳۶۹ ه. ق. این کشور با بحران اقتصادی مواجه گردید ولی از سال ۱۹۷۰ تا ۲۰۰۰ میلادی، شش برنامه توسعه اقتصادی پنج ساله را به اجرا در آورد و اکنون نیز در حال اجرای هفتمین برنامه اقتصادی خود می‌باشد. (۲۰۰۵- / ۲۰۰۰)

در دو ساله نخست برنامه اول اقتصادی (۷۵- / ۱۹۷۰) تولید نفت از ۳/۸ میلیون بشکه در روز به ۷/۱ میلیون بشکه در روز افزایش یافت و در سالهای بعد با بالا رفتن قیمت جهانی نفت، سهم نفت در اقتصاد این کشور به ۸۶٪ افزایش یافت و در پرتو آن بخش‌های دیگر اقتصادی نیز رشد قابل ملاحظه‌ای یافت.

در برنامه اقتصادی دوم (۸۰- / ۱۹۷۵ میلادی) دولت با پیش‌بینی هزینه‌ای معادل ۱۴۲ میلیارد دلار، ارتقای سطح زندگی و رشد بیشتر تولید ناخالص داخلی برای کاهش وابستگی به درآمد نفت را مورد توجه قرار داد.

در برنامه سوم (۸۵- / ۱۹۸۰ میلادی) با برآورد هزینه عمرانی معادل ۷۸۳ میلیارد ریال سعودی بدون احتساب کمک‌های خارجی و هزینه‌های نظامی و ۱۳۰۰ میلیارد با احتساب آن به تأمین اهداف امنیت اجتماعی و دفاعی، توسعه منابع نیروی انسانی و توسعه بخش کشاورزی پرداخت.

در برنامه چهارم (۹۰- / ۱۹۸۵ میلادی) به دلیل کاهش قیمت نفت و افزایش هزینه‌های نظامی با تأکید بر صرفه‌جویی و اجرای طرح‌های کوچک، دولت با هزینه‌ای معادل ۱۰۰۰ میلیارد ریال سعودی برنامه توسعه را اجرا نمود.

ص: ۶۶

در برنامه پنجم (۱۹۹۵- / ۱۹۹۰ میلادی) جلوگیری از مهاجرت به شهرها، گسترش روابط خارجی، حمایت از بخش خصوصی و تنوع درآمدها از اهداف اصلی به شمار آمد. افزایش کارخانه‌ها به ۲۴۰۰ واحد و سرمایه گذاری ۱۷/۲ میلیارد دلار در بخش صنایع، از نتایج برنامه پنجم بود. در این برنامه، بودجه کشور به ترتیب به امور دفاعی، آموزش، بهداشت، حمل و نقل، آب، برق، کشاورزی و امور عمومی اختصاص یافت. (۱) ۳۴ در طی برنامه ششم (۲۰۰۰- / ۱۹۹۵ میلادی) بر اثر بالا رفتن قیمت نفت و افزایش درآمد، این کشور از رونق اقتصادی مناسبی بهره‌مند شد.

در برنامه هفتم (۲۰۰۵- / ۲۰۰۰) که هم اکنون در حال اجراست، خصوصی‌سازی، کاهش یارانه، جایگزینی نیروی کار داخلی، افزایش تولید آب شیرین، توسعه مخابرات، افزایش حجاج تا مرز ۲ میلیون نفر مورد توجه قرار گرفته است.

۳. بخش‌های مختلف اقتصادی

اشاره

اقتصاد عربستان دارای بخشهای مختلفی است که به برخی از مهمترین آنها اشاره می‌شود:

الف: کشاورزی

علی رغم کمبود زمینهای قابل کشت و آب و بارندگی، عربستان با صرف بودجه فراوان در مورد کشاورزی، گام‌های مهمی برداشته است.

دولت با توسعه راه‌های روستایی، پرداخت ۵۰٪ قیمت ماشین‌های

ص: ۶۷

کشاورزی، پرداخت وام‌های کلان بالغ بر ۷/۶ میلیارد دلار و ارائه کمک‌های بلاعوض بالغ بر ۳ میلیارد دلار به کشاورزان و اختصاص ۸/۴ میلیارد ریال به عنوان سوبسید و یارانه تولید و خرید گندم و جواز آنان به قیمت‌های بالا، زمین‌های کشاورزی تحت کشت از ۶۰۰ هکتار را به ۱/۷ میلیون هکتار در سال ۱۹۹۵ افزایش داده است.

در زمینه گندم در سال ۱۹۸۵ به خودکفایی رسیده، و در سال ۱۹۹۲ با تولید ۴ میلیون تن، مازاد گندم خویش را به کشورهای دیگر صادر نموده است. این تولید اگر چه در سال‌های بعد به دلایل اقتصادی کاهش یافت ولی در سال ۲۰۰۰ میلادی / ۱۴۲۱ ه. ق. میزان آن، ۲/۸ میلیون تن بوده است.

تولید میوه و سبزیجات، گوجه فرنگی، انگور و خرما نیز به گونه‌ای افزایش یافته است که برخی از آنها صادرات نیز داشته است. دامداری این کشور نیز پیشرفت زیادی نموده است؛ افزایش تعداد دام‌ها، تولید ۶۹۸ هزار تن محصولات لبنی، ۳۵۰۰ میلیون عدد تخم مرغ، ۲۸۱ میلیون عدد مرغ خوراکی، ۱۵۰ هزار تن گوشت قرمز، و ۵۴ هزار تن ماهی نشانگر رشد این بخش است. برابر گزارش‌های موجود، کارخانجات و صنایع وابسته به کشاورزی همچون کارخانه بسته‌بندی مرغ، کنسرو سازی، روغن زیتون، آرد و روغن سویا تأسیس شده است، و تعدادی نیز با صرف هزینه‌های بسیار در دست احداث می‌باشد. (۱) ۳۵

ص: ۶۸

ب: معادن

در سال ۱۹۷۲ میلادی / ۱۳۹۲ ه. ق. قانون معدن در عربستان تصویب شد. پس از آن شرکتهای فرانسوی، انگلیسی، کانادایی و سوئیسی برای کشف معادن به جستجو پرداختند. علاوه بر آنها، شرکتهای مشترکی نیز پدید آمد و در سالهای اخیر دولت نیز شرکت بزرگی در زمینه معدن راه‌اندازی کرده است. کشف ذخایر عظیم طلا، سنگ آهن، گچ، سنگ مرمر، خاک رس، نمک، هیدرواکسید آلومینیوم، سنگ آهن، مس، سرب، قلع، نقره و اورانیوم و بهره‌برداری از ۴۵۰۰ معدن، بر درآمد اقتصادی عربستان افزوده است.

ج: انرژی

عربستان با ۲۶۳ میلیارد بشکه نفت، ۲۶٪ از ذخایر نفت جهان، و ۴/۳۳٪ نفت اوپک را در اختیار دارد. ذخایر گازی این کشور نیز ۵/۲ تریلیون متر مکعب برآورد شده است. احداث ۹ پالایشگاه و تولید حدود هشت میلیون بشکه نفت در روز (۵/۱۳٪ تولید نفت جهان) که تا پانزده میلیون بشکه قابل افزایش است، این کشور را پس از آمریکا و روسیه در درجه سوم قرار داده است. البته گاه با کاهش تولید آن دو، یا افزایش تولید عربستان، این کشور در صدر قرار می‌گیرد. کشف و تولید نفت از همان آغاز؛ یعنی ۱۴ ژوئیه ۱۹۳۳ میلادی تا کنون جز مدت اندکی در دست مؤسسه مشترک آرامکو است. این مؤسسه نفتی از ۴ شرکت استاندارد اوپل کالیفرنیا با ۳۰٪ سهام، استاندارد

ص: ۶۹

اوایل نیوجرسی با ۳۰٪، تکزاکو با ۳۰٪ و سرکنی موبیل اوایل با ۱۰٪ سهام تشکیل شده است. تا سال ۲۰۰۰ این موسسه نفتی بیش از ۶۰٪ منطقه نفت و گاز عربستان را اکتشاف نموده است. این مؤسسه ۵۶/۱۵۸ کارمند از ۵۰ کشور جهان دارد که ۷۵٪ آنها از اهالی عربستان هستند.

این مؤسسه در سال ۱۹۹۰، علاوه بر نفت، ۱۹۴/۶۳ میلیون بشکه گاز، ۹۲/۵ میلیون بشکه پروپان، ۵۴/۳ میلیون بشکه بوتان، ۴۶/۷ میلیون بشکه بنزین طبیعی تولید نموده است. با انحلال فعالیتهای نفتی شرکت سمارک () در سال ۱۹۹۳، اکنون آرامکو همه مراحل اکتشاف، تولید، پالایش، توزیع و بازاریابی عربستان را بر عهده گرفته است.

د: صنایع

وزارت صنایع با ایجاد ۱۴ شهر صنعتی به مساحت ۹۲ میلیون متر مربع و بهره‌برداری از آنها، به توسعه صنعت همت گماشته است؛ نخستین گام در بهبود و رشد صنعت، توسعه پالایشگاه‌ها و پروژه‌های پتروشیمی بویژه در جده، جبیل و ینبع بود. سپس صنایع سبک و مصرفی مثل چرم سازی، مبل سازی و لوازم خانگی مورد توجه قرار گرفت؛ به گونه‌ای که تا سال ۱۴۲۲ ه. ق. بیش از ۳/۴۶۸ کارخانه راه‌اندازی شده است.

افزون بر آنها، صنایع آهن و فولاد با همکاری آلمان با ظرفیتی معادل ۸۰۰ هزار تن اوره و شرکت متانول با ظرفیت ۶۰۰ هزار تن در سال و کارخانه‌های بزرگ سیمان با ۱۴ میلیون تن مشغول به کار هستند.

جذب سرمایه‌گذاری خصوصی در فرآورده‌های شیمیایی، افزایش کارخانجات شیمیایی تا ۲۷۴ مورد و سرمایه‌گذاری ۵۴ میلیارد دلاری در

ص: ۷۰

آن نشانگر سمت‌گیری جدید صنعت در عربستان است.

مهم‌ترین شرکت صنعتی عربستان، شرکت صنایع اساسی سعودی () است که در پتروشیمی، کود شیمیایی، آهن، فولاد و پلاستیک فعالیت دارد. این شرکت با جذب شریک سرمایه‌گذار خارجی با انعقاد قراردادهای بسیار بزرگ، طرح‌هایی همچون طرح بزرگ تولید پلیستر را به مرحله اجرا در آورده است. میزان سوددهی این شرکت در سال ۲۰۰۰ میلادی، ۲۲۹۵ میلیون ریال سعودی بوده است. تولیدات این کشور در بازار کشورهای اروپایی، آمریکا، ژاپن و هنگ‌کنگ عرضه می‌شود. پس از آن شرکت صنعتی «وطنی»، سمارک، صافولا، پترومین و آرامکو بخش اعظم تولیدات صنعتی را بر عهده دارند. این کشور با تأسیس صندوق «توسعه صنعتی عربستان» به جلب مشارکت و حمایت از بخش خصوصی پرداخته و با واگذاری وام با شرایط بسیار آسان، صنایع کوچک را نیز توسعه بخشیده است.

۴. حمل و نقل و ارتباطات

اشاره

حمل و نقل و ارتباطات ریلی، جاده‌ای و هوایی عربستان به شرح ذیل است:

الف: راه آهن

نخستین شبکه راه آهن در سال ۱۹۵۱ میلادی تأسیس و اکنون حدود ۸۹۳ کیلومتر امتداد دارد. این شبکه با جابجایی ۱/۵ میلیون تن و بیش از

ص: ۷۱

۳۵۰ / ۰۰۰ نفر در حمل کالاهای وارداتی از بندر دمام به ریاض و انتقال فرآورده‌های نفتی، غلات، سیمان و کود شیمیایی به بندر دمام، برای صدور به خارج از کشور فعالیت چشمگیری دارد. در برنامه‌های آتی، احداث شبکه سراسری به مسافت ۳ / ۸۷۸ کیلومتر با هزینه ۲۲ میلیارد ریال سعودی پیشنهاد شده است.

ب: جاده‌ها و اتومبیل

عربستان با افزایش و توسعه جاده‌ها و اتوبان‌ها بر اساس استانداردهای پیشرفته، تا پایان سال ۱۹۹۰ دارای ۱۴۴ / ۶۷۶ کیلومتر جاده گردید که ۴۵ / ۵۰۰ کیلومتر آن اصلی و ۹۶ / ۰۰۰ کیلومتر فرعی می‌باشد. در سال ۱۹۹۲ به علت سفر رسمی ملک فهد، حدود ۶۰ کیلومتر دیگر به جاده‌سازی افزوده شد. تا سال ۲۰۰۰ میلادی ۵ / ۱ میلیون دستگاه وسیله نقلیه در عربستان به ثبت رسیده است.

ج: فرودگاه‌ها

عربستان دارای ۵ فرودگاه بین‌المللی شامل فرودگاه بین‌المللی طهران (حومه طهران)، هفوف (حومه احساء)، ملک عبدالعزیز (اطراف جدّه)، ملک خالد (نزدیک ریاض)، و ملک فهد (منطقه شرقیه) است. علاوه بر اینها ۲۵ فرودگاه داخلی نیز در این کشور وجود دارد.

شرکت هواپیمایی عربستان که «السعودیه» نام دارد، در سال ۲۰۰۰ با در اختیار داشتن ۱۰۶ فروند هواپیمای بوئینگ و ایرباس و ۱۰۰۰ / ۲۵ کادر و ۱ / ۱۰۰ خلبان و کمک خلبان، حدود ۱۲ / ۵ میلیون مسافر و ۳۳۵ میلیون تن

ص: ۷۲

کالا را جابجا نموده است.

این کشور، برای خرید هواپیماهای جدید نیز قراردادهایی معادل شش میلیارد دلار با آمریکا منعقد کرده است.

۵. بودجه کشور

بودجه سال ۲۰۰۱ مصوب هیئت دولت که با افزایش ۳۶ درصدی، ۵۷/۳ میلیارد دلار اعلام گردید، ارقام کلان ذیل را در بر می‌گیرد:

۱. امور آموزش ۵۳/۳۰۰ میلیارد ریال سعودی
 ۲. بهداشت و تأمین اجتماعی ۲۱/۹۰۰ میلیارد ریال
 ۳. امور شهرداری‌ها و سازمان آب‌رسانی ۸/۷۰۰ میلیارد ریال
 ۴. حمل و نقل و مخابرات ۵/۸۰۰ میلیارد ریال
 ۵. تجهیزات امور زیر بنایی ۱۱/۲۰۰ میلیارد ریال
 ۶. منابع اقتصادی ۶/۳۰۰ میلیارد ریال
 ۷. امور نظامی و انتظامی ۶۱/۶۳۶ میلیارد ریال
 ۸. میزان کمک‌ها در زمینه فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی ۹/۱۶۷ میلیارد ریال
- در این بودجه، مجموع درآمد دولت از نفت و تولیدات صنعتی، ۲۱۵ میلیارد ریال سعودی برابر ۵۷/۳ میلیارد دلار برآورد شده است.

۶. تولید ناخالص ملی، درآمد سرانه و نرخ رشد

در سال ۲۰۰۰ تولید ناخالص ملی این کشور بالغ بر ۵۱۲/۴ میلیارد ریال بوده، که نسبت به سال‌های پیشین ۸/۸٪ رشد داشته است. در سال ۱۹۸۹ میلادی/ ۱۴۱۰ ه. ق. درآمد سرانه ۶/۲۳۰ دلار بود که

ص: ۷۳

در سال‌های بعد با ۵/۹٪ کاهش مواجه گردید ولی در سال‌های بعد، اغلب رشد داشته است. اشتغال در عربستان به طور متوسط سالانه ۸٪ افزایش داشته است.

۷. پول عربستان

واحد پول عربستان سعودی، «ریال» می‌باشد؛ هر ریال عربستان برابر با ۱۰۰ هلله است. اسکناس‌های رایج این کشور ۱۰، ۲۰، ۵۰، ۱۰۰، ۲۰۰ و ۵۰۰ ریالی می‌باشد و سکه‌های رایج آن ۱۰، ۲۵، ۵۰ هلله و یک ریالی است. اکنون یک لیره استرلینگ برابر با ۵/۸۴۶ ریال سعودی و یک دلار آمریکا برابر با ۳/۷۴۵ ریال سعودی است.

۸. بانک‌های عربستان

بانک‌های مهم عربستان عبارتند از: ۱. بانک الرياض ۲. بانک الجزیره ۳. بانک عربی وطنی ۴. بانک سرمایه‌گذاری عربستان ۵. بانک المتحد ۶. بانک الراجحی (خصوصی) ۷. بانک عربستان و آمریکا ۸. بانک عربستان و انگلیس ۹. بانک عربستان و هلند ۱۰. بانک عربستان و فرانسه.

۹. سرمایه‌گذاری و کمک‌های اقتصادی

عربستان با اختصاص یک میلیارد دینار اسلامی از بنیانگذاران بانک توسعه اسلامی به حساب می‌آید. این کشور یکی از اعضای مهم بانک

ص: ۷۴

عرب برای توسعه آفریقا نیز هست.

همچنین ۸۹۸ میلیون دلار به بانک جهانی و ۴۴/۹ میلیون دلار به بانک آسیا وام داده و از سال ۱۹۷۴ تا ۱۹۸۸ میلادی مبلغ ۵/۳۸ میلیارد دلار طی ۲۶۶ فقره وام به ۵۹ کشور مختلف جهان پرداخت نموده است.

در سال ۱۹۷۸ میلادی/ ۱۳۹۸ ه. ق. عربستان به عنوان دومین کشور وام دهنده معرفی و به عضویت هیئت مدیره «صندوق بین المللی پول» در آمد و پس از افزایش سهمیه خود در این صندوق تا مرز ۱/۷۴ میلیارد دلار در سال ۱۹۸۱ م/ ۱۴۰۱ ه. ق. حضور این کشور در هیئت مدیره تثبیت شد.

این کشور با اختصاص ۵/۲٪ از تولید ناخالص داخلی برای کمک به توسعه کشورهای دیگر، کمک‌های بلاعوض بسیاری به دولت‌های خط مقدم جبهه، سازمان آزادیبخش فلسطین و کشورهای آسیب دیده از سوانح طبیعی نموده است.

در عین حال ۱۰٪ سرمایه‌گذاری عربستان از طریق دریافت وام‌های میان‌مدت تأمین شده است. این کشور در سال ۱۹۸۹ م/ ۱۴۱۰ ه. ق.

برای اجرای پروژه نظامی «الیمامه» ۳۱۷ میلیارد دلار و در سال ۱۹۹۱ میلادی/ ۱۴۱۲ ه. ق. برای تأمین هزینه لشکرکشی آمریکا علیه عراق، ۷ میلیارد دلار استقراض نموده است.

شرکت نفتی مشترک آرامکو نیز برای توسعه فعالیتهای خود ۵/۱ میلیارد دلار وام چهار ساله و ۹۰۰ میلیون دلار وام ده ساله دریافت نموده است. (۱) ۳۶

ص: ۷۵

۱۰. مبادلات تجاری

مبادلات تجاری و پروژه‌های مشترک عربستان با دیگر کشورهای جهان به ترتیب؛ با آمریکا ۱۲۱ میلیارد ریال سعودی، ژاپن ۱۶ میلیارد دلار، چین ۷۰۰ میلیون دلار، فرانسه ۱۳/۱۸ میلیارد ریال سعودی و با ترکیه ۱/۱ میلیارد ریال بوده است.

مبادلات تجاری عربستان و ایران تحت تأثیر عوامل سیاسی، فراز و نشیب فراوانی طی نموده است. صادرات ایران به عربستان در سال ۱۳۷۸ ه. ش به ۵۴/۹ میلیون دلار و واردات آن به ۴۶/۸ میلیون دلار افزایش یافته است.

کالاهای صادراتی ایران به عربستان قالی، قالیچه پشمی، پسته، کیف و کفش، مصالح ساختمانی، نوشابه‌های غیر الکلی و آب معدنی، خاویار، مواد شوینده، سنگ‌های ساختمانی، سرامیک و کاشی، سیمان، انواع میوه، مبل، مصنوعات چوبی، صنایع آلومینیوم، اتومبیل و قطعات یدکی بوده است. و کالاهای وارداتی ایران از عربستان اوره، بنزین هواپیما، متانول، پلی اتیلن، بوتان مایع، مواد شیمیایی، کولر گازی، نخ و الیاف پلی استر، دی اکسید تیتانیوم می‌باشد.

۱۱. صادرات و واردات

تاسال ۱۹۷۹ م / ۱۳۹۹ ه. ق. حدود ۹۴٪ صادرات این کشور نفت بود، اما با توسعه صنعت پتروشیمی، در سال ۲۰۰۰ میلادی سهم نفت به ۶۷٪ تقلیل یافت و ۱/۱۷٪ صادرات را کالاهای پتروشیمی و ۱۵/۹۹٪ بقیه را مواد غذایی، حیوانات زنده، مواد کشاورزی و شیمیایی تشکیل می‌دهد.

ص: ۷۶

واردات این کشور در سال ۲۰۰۰ میلادی حدود ۱۱۳/۲ میلیارد ریال سعودی کالا شامل ۲۲٪ مواد غذایی، ۱۸٪ مواد شیمیایی و بقیه فلزات و مواد متفرقه بوده است. مهم‌ترین مشتریان نفت و صادرکنندگان کالا به عربستان، آمریکا و ژاپن هستند. پس از این دو کشور، به ترتیب انگستان، آلمان، ایتالیا، فرانسه، سوئیس و کره جنوبی صادرکننده کالا به این کشور هستند.

ص: ۷۷

فصل دوم عربستان در گذر تاریخ

اشاره

ادوار تاریخی عربستان

اشاره

منطقه عربستان دارای تاریخی بس کهن و طولانی است که می‌توان پیشینه آن را به پنج دوران تقسیم نمود:

۱. دوران باستان تا هجرت حضرت ابراهیم علیه السلام

قرآن کریم در سوره «نازعات» از گسترش یافتن زمین سخن به میان آورده است (۱) ۳۷. برابر روایات، پدیدار شدن خاک و گسترش زمین از محل کعبه در مکه آغاز شده است. (۲) ۳۸ بر این اساس، سرزمین عربستان کهن‌ترین بلکه نخستین نقطه پیدایش کره خاکی است.

باستان‌شناسان نیز قدمت این سرزمین را به دوران ماقبل تاریخ و «عصر حجر» منتسب ساخته‌اند. آنان اکتشافات باستانی و آثار زیر خاکی را بهترین شاهد این قدمت دانسته‌اند (۳) ۳۹. گفتنی است افزون بر آنها، آثار

۱- نازعات: ۳۰ «والارض بعد ذلک دحاها»

۲- بحارالانوار، ج ۵۷، ص ۲۳۲، و ج ۶۶، ص ۲۵۴

۳- جغرافیای تاریخی شبه جزیره عربی در دوران ماقبل تاریخ، دکتر طلعت احمد محمد عبده، ص ۱۸۴-۲۶۸. برای تفصیل بیشتر به: المدن و الاماکن الأثریه فی شمال و جنوب الجزیره

ص: ۸۰

دوره برنزی نیز در برخی از مناطق این کشور کشف شده است. (۱) ۴۰ برخی از نویسندگان، حیات جمعی انسان در این سرزمین را در بیست و پنج قرن قبل از میلاد معرفی نموده‌اند. (۲) ۴۱ و برخی با استناد به شواهد باستان‌شناسی، قدمت آن را تا ۸۰۰۰ سال قبل از میلاد دانسته‌اند. (۳) ۴۲ از نه قرن قبل از میلاد بویژه در دوران آشوریان، نام این منطقه را «بلاد عرب» نامیده‌اند. هومر در ادیسه در نه قرن قبل از میلاد و مورخ معروف یونانی هیرودتس (۴) در اواسط قرن پنجم قبل از میلاد در مکتوبات خود به این سرزمین اشاره کرده‌اند. (۴) ۴۳ در قرن دوم میلادی دانشمند یونانی بطلمیوس با تعبیر «بلاد صحرائی عربی» از این سرزمین یاد نموده، و آن را به دو قسمت تقسیم کرده است: بلاد عربی خوشبخت (منطقه جنوبی) و بلاد عربی صخره‌ای (منطقه شمالی و مرکزی) (۵) ۴۴. در منطقه جنوبی این سرزمین که هم اکنون کشور یمن نامیده می‌شود، به علت وجود آب و قابلیت کشاورزی و دریانوردی تجمع بیشتری صورت پذیرفته و در آن دولتهایی چون معینیان، سبائیان، حمیریان، قتبان، و دولت حضرموت به ظهور رسیده‌اند. ولی در قسمت شمال و شمال غربی این شبه جزیره بزرگ، نیز دولتهایی چون نبطیان وجود داشته است. شکستن سد مآرب در جنوب، که مهاجرت گسترده‌ای از جنوب به

۱- تاریخ البلاد العربیة السعودیه، منیرالعجلانی، ص ۵

۲- الرحلة الحجازیه، محمد لیب البتونی، ص ۳۴- / ۱۱

۳- دراسات تاریخ الجزیره العربیه، ص ۱۰۳- / ۷۹

۴- نخست « سپس ». جغرافیای تاریخی شبه جزیره عربی در دوران ماقبل تاریخ، دکتر طلعت احمد محمد عبده، ص ۱۹ و ۶۷

۵- همان، ص ۲۴

ص: ۸۱

شمال و مرکز را در پی داشت، باعث تشکیل حکومت‌هایی چون غسانیان، لخمیان و آل کنده توسط مهاجران گردید که به ترتیب تحت حمایت امپراتوری روم، ایران و حمیریان بودند.

از دیر باز منطقه مرکزی نجد و حجاز محل سکونت صحرانشینانی بوده است که در جستجوی آب و مرتع به همراه احشام خود کوچ نشینی را پیشه خود ساخته بودند.

ساکنان اندک این مناطق، در خیمه‌های مویین روزگار می‌گذراندند و برای مقابله با مشکلات، چند خانواده در کنار هم زندگی و با هم کوچ می‌کردند. عامل این پیوندها، وابستگی نسبی یا سببی بود که بر اثر ازدواج پدید می‌آمد. این خویشاوندان «قوم» نامیده می‌شدند و از ترکیب چند قوم، یک قبیله شکل می‌گرفت که با پیشوند بنی یا بنو (همانند بنو حرب، بنی عدی) از دیگر قبایل مشخص می‌گردیدند. رهبری قبیله معمولاً به عهده سالخورده‌ترین فرد بود که او را «شیخ» می‌نامیدند. (۱) ۴۵ از سده پنجم میلادی که مهاجرت از جنوب به شمال، تحولات بسیاری زیادی را در عربستان رقم زد و بر اثر آن راه‌های تجاری جدیدی به وجود آمد، به تدریج عده‌ای از صحرانشینان بدوی در کنار جاده‌ها سکنی گزیدند، بر اثر این سکونت بویژه در مناطقی که زمینه کشاورزی فراهم بود، شهرک‌هایی پدید آمد که بادیه‌نشینان در آن به کشاورزی پرداختند. (۲) ۴۶

۱- تاریخ تحلیلی اسلام، دکتر سید جعفر شهیدی، ص ۶-۱۶. نیز دراسات تاریخ الجزیره العربیه، ۹۱-۱۰۳. و الرحله الحجازیه، محمد لیب البتنونی، ص ۱۳-۴۰

۲- تاریخ تحلیلی اسلام، همان، ص ۲۴-۲۲

۲. از هجرت حضرت ابراهیم علیه السلام تا ظهور اسلام

یکی از سر فصل‌های مهم تاریخ عربستان، هجرت حضرت ابراهیم علیه السلام به این کشور و باقی نهادن همسر و فرزندش حضرت اسماعیل علیه السلام در این سرزمین است که نقش و تأثیر زیادی در تحولات بعد بر جای گذاشت؛ مکه همچون مناطق دیگر عربستان، خشک و تفتیده بود. به فرمان خداوند، حضرت ابراهیم علیه السلام، هاجر و اسماعیل را به بیابان بی آب و علف مکه آورد و خود به دیار قدس بازگشت، با دعا و اشک مادر، در زیر پای کودکِ تشنه ابراهیم، چشمه زمزم جوشیدن گرفت. قبیله جرهم که در آن نزدیکی‌ها می‌زیست، از رفت و آمد مرغان هوایی به پیدایش آب در آن حوالی پی برده، بدان منطقه کوچ کردند. (۱) ۴۷ با این دگرگونی، وادی بدون آب و کشت مکه به تدریج آباد گردید و به صورت شهر درآمد. کم‌کم شهر مکه به سبب نزدیکی به دریای سرخ و واقع شدن بر سر راه ارتباطی با یمن، همچنین به علت داشتن ارتباط بازرگانی با شام و فلسطین، اهمیت زیادی یافت.

به فرمان الهی، حضرت ابراهیم و اسماعیل بنیانهای کعبه را در آن سرزمین برافراشتند و با سر دادن ندای توحید، مردمان را به انجام مناسک حج توحیدی فراخواندند. (۲) ۴۸ از آن زمان سالیان بسیار گذشت؛ حضرت موسی و عیسی علیهما السلام در منطقه فلسطین و قدس شریف برانگیخته شدند ولی در سرزمین تفتیده عربستان، پیامبری مبعوث نگشت؛ در نتیجه به مرور زمان، خرافات و بت پرستی در

۱- برای تفصیل بیشتر به: فرازهایی از زندگی پیامبر اسلام، آیت‌الله جعفر سبحانی

۲- بقره، آیه ۱۲۷

ص: ۸۳

میان قبایل این سرزمین رواج یافت و جز پیروان اندک حضرت ابراهیم (حنفاء)، بقیه قبایل عرب به بت پرستی روی آوردند و تعداد کمی نیز به آیین یهود و مسیحیت پیوستند و روشنفکران نیز به پرستش اجرام آسمانی پرداختند؛ مناسک توحیدی حج همچون سنت‌های نیکوی دیگر تحریف شد و به سوت و کف زدن در کنار خانه کعبه (۱) ۴۹ و طواف به صورت عریان بدل گشت.

۳. از ظهور اسلام تا دولت آل سعود

مهم‌ترین سرفصل تاریخ عربستان، بعثت خاتم پیامبران حضرت محمد صلی الله علیه و آله و ظهور اسلام در قرن هفتم میلادی در این کشور است.

هدایت قبایل پراکنده‌ای که در میان امواج تیره و طوفان سهمگین خرافات، عادات ناپسند اخلاقی، بت پرستی، پرستش اجرام آسمانی، یهود و مسیحیت تحریف یافته و اختلافات و جنگ و خونریزی غوطه می‌خوردند، مسؤولیت بسیار سنگینی بود که با بعثت، بر دوش مبارک آخرین پیام‌آور الهی قرار گرفت.

این مسؤولیت بزرگ، تلاش و کوشش‌های فراوانی را لازم داشت و زحمات بسیار و طاقت‌فرسایی را پیش رو نهاد. پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله پس از تحمل سختی‌های فراوان در مکه، به مدینه مهاجرت و با متحد ساختن قبایل متخاصم زیر پرچم اسلام، زمینه (۲) ۵۰

۱- - توبه، آیه ۵

۲- علی محمدی آشنانی، شناخت عربستان، جلد، نشر مشعر - تهران، چاپ: ۱۲، تابستان ۱۳۸۹.

ص: ۸۴

لازم برای تشکیل حکومت فراگیر اسلامی را فراهم آورد.

تشکیل حکومت نبوی، شهر مدینه و عربستان را از اهمیت فزاینده‌ای برخوردار ساخت. این اهمیت بی‌بدیل تا زمان سه خلیفه نخستین؛ ابوبکر، عمر و عثمان ادامه یافت. اما پس از انتقال پایتخت خلافت اسلامی توسط امام علی علیه السلام به شهر کوفه به تدریج از اهمیت عربستان کاسته شد و پس از شهادت آن حضرت نیز پایتخت کشورهای اسلامی در دوره امویان به شام و در دوره عباسیان به بغداد انتقال یافت.

در دوره امویان (تا ۱۳۲ ه. ق.) اگر چه حکمرانان بنی‌امیه و در دوره عباسیان اگر چه دست‌نشانندگان بنی‌عباس بر عربستان حاکمیت داشتند، ولی شهرهای مختلف عربستان شاهد اعتراضات، مبارزات و حتی جنگ‌هایی بر ضد این دو خاندان بوده است. (۱) ۵۱ بویژه در دوران عباسیان که منطقه حجاز و نجد فراز و نشیب‌های بسیاری را طی نمود؛ در سال ۲۵۱ ه. ق. اوج درگیری مستعین و معتز عباسی، «اسماعیل بن یوسف» یکی از سادات حسنی فرصت را غنیمت شمرده، حجاز را تصرف کرد و پس از وی برادرش محمد بن یوسف معروف به «اخضیر» در حجاز حاکم گردید. وی پس از حمله عباسیان به نجد رفت ولی پس از بیست سال دوباره بر حجاز تسلط یافت.

در سال ۲۵۴ ه. ق. دولت حجاز تحت نفوذ دولت «طولونیه»

۱- - حماسه حسینی، قیام مردم مدینه بر ضد یزید و بیعت با عبد الله بن حنظله، تصرف حجاز توسط عبد الله بن زبیر در دوران امویان و قیام محمد بن عبد الله بن حسن بن علی مشهور به ذو نفس زکیه و برادرش ابراهیم و پس از مدت کوتاهی قیام حسین بن علی نواده امام حسن بر ضد عباسیان نمونه‌هایی از آن است

ص: ۸۵

مصر قرار گرفت. «عباسیان» در سال ۲۹۰ ه. ق. بار دیگر حجاز را در اختیار گرفتند و تا سال ۳۳۰ ه. ق. با ضعف بسیار بر آن نظارت داشتند. در آن سال بار دیگر حاکمان مصر (اخشیدین) بر حجاز تسلط یافتند ولی اخضیرین با توسعه قدرت خود، دوباره بر حجاز حاکم شدند.

در سال ۳۵۰ ه. ق. «قرامطه»، حاکمان مصر، به مدت نه سال سادات اخضری را کنار زده، خود بر آن تسلط یافتند، تا آن که در سال ۳۵۹ ه. ق.

حکومت «فاطمین» در مصر تشکیل گردید. حاکمیت فاطمین تا سال ۴۶۳، پس از آنان حکومت «سلاجقه» تا سال ۶۵۰ و پس از آنان، سلطه «ممالیک» تا سال ۹۲۳ بر حجاز ادامه یافت. در بیشتر این ایام نوادگان امام علی و امام مجتبی علیهم السلام با نامهای بنی موسی، بنو فلیته در مکه و نوادگان امام حسین علیه السلام در مدینه حکومت می کردند که این دوران به دوران حکومت «شرفا» شهرت یافته است.

با تشکیل دولت عثمانی و تسلط آن بر مصر در سال ۹۲۳ ه. ق.

حاکمیت در منطقه حجاز و دیگر مناطق عربستان تحت نفوذ آنان قرار گرفت و کارگزاران آنان «بنو قناده» در منطقه حجاز حکم می راندند؛ در آن دوران، حاکمان جده از سوی مصر انتخاب می شدند و گاه بین آنان و حاکمان حجاز اختلاف و درگیری پیش می آمد. (۱) ۵۲ فهرست و جدول حاکمان حجاز از زمان بعثت بدین شرح است:

از تا دولت کارگزاران

ص: ۸۶

نمایش تصویر

حاکمان منطقه نجد و عسیر نیز به صورت ملوک الطوائفی شهرهای مختلف نجد را اداره می‌کردند؛ آنان گاه تحت نفوذ حاکمان حجاز و گاه زیر لوای امیران «صنعا» کشور کنونی یمن بودند.

۴. از دولت آل سعود تا دوران معاصر

اشاره

همانطور که اشاره شد در آن روزگاران منطقه نجد به علت بُعد مسافت روستا و شهرک‌هایش از حکومت یک پارچه‌ای برخوردار نبود؛ هر شهر یا قریه که توانایی می‌یافت بر ساکنان دیگر شهرها یورش برده، آنان را تحت نفوذ خود قرار می‌داد. در چنین اوضاع آشفته‌ای بود که طلبه جوانی به نام محمد بن عبدالوهاب پس از بازگشت از بصره و ایران چون نتوانست در عینه بماند، به درعیه رفت. وی در آنجا به خانه یکی از شاگردانش «عبدالله بن سُوَیْلِم» وارد شد و سایر شاگردان و مریدانش دور او را گرفتند.

در آن دوران حاکم درعیه «محمد بن سعود بن مقرن بن مرجان بن ابراهیم بن موسی بن ربیع بن مانع مریدی» بود. جدّ اعلای آنها مانع از مشایخ قبیله بکر بن وائل نخست در دُرُوع از توابع طایف می‌زیست. او به سال ۸۵۰ ه. ق. (۱۴۴۶ م) به دعوت پسر عموی خود ابن درُع که امیر منفوحه و حجر الیمامه و جَزْعَه، در نجد بود، نزد وی رفت و واحه المُلَیْبِد و الغُضَیَّه را از او به تیول گرفته، به کشاورزی پرداخت و آن منطقه را درعیه نامید. وی به همراه پسرش ربیع به شیوه سایر مشایخ عرب، گاهگاه به قبایل همسایه حمله می‌بردند؛ ربیع به آل یزید تاخته مردان آن قبیله را از دم تیغ گذراند و زنان و اموالشان را تصاحب کرد و منطقه نفوذ خود را گسترش داد. فرزندان وی نیز روش پدر را دنبال کردند؛ فرزند ابراهیم مُقَرَّن نام داشت که جدّ اعلای آل سعود است. وی با وسعت یافتن منطقه تحت نفوذش در نجد حکومت کوچکی ترتیب داد. پس از وی فرزندش، سعود با تاختن بر آل مَعْمَر که دایی‌های او بودند

ص: ۸۸

و متواری ساختن آنان به عینه، در درعیه به امارت نشست. او در سال ۱۱۴۰ ه. ق. (۱۷۲۷ م) در درعیه درگذشت و پسرش محمد حکمران آن شهر شد.

از آن پس حکومت عربستان به دلیل انتساب به سعود، پدر محمد اولین حاکم این خاندان که بر اساس پیمان با محمد بن عبدالوهاب، حکومت نوینی پی افکند، حکومت «آل سعود» نامیده شد و به علت انتساب به عبدالوهاب پدر شیخ محمد بنیانگذار آیین مذهبی آن سامان، حکومت «وهابیت» لقب گرفت در حالی که پدر و برادرش مخالف سرسخت آیین او بودند. (۱) ۵۳ این خاندان به تدریج در سه مرحله حکومت خود را از منطقه کوچک درعیه به همه عربستان گسترش دادند:

دولت اول سعودی: (۱۲۲۹- / ۱۱۳۹)

محمد بن سعود (۱۱۳۹- ۱۱۷۹ ه. ق.)

با ورود شیخ محمد بن عبدالوهاب به شهر، حاکم آن روز درعیه؛ محمد بن سعود به تشویق برادرش ثیان و همسرش مؤذبه به دیدار شیخ محمد بن عبدالوهاب رفت و با او در سال ۱۱۵۷ ه. ق. برابر ۱۷۴۴ میلادی پیمان اتحاد منعقد کرد و دختر وی را به همسری خود برگزید و به اشارت و ارشاد او، ارتشی مجذوب از اعراب بادیه‌نشین تشکیل داد و در اولین

۱- - نسبت دادن یک طایفه یا اندیشه مذهبی به پدر بنیان‌گذار آن در زبان عربی مرسوم است. بر این اساس خاندان سعودی به پدر محمد بن سعود و اندیشه وهابیت به پدر بنیان‌گذار آن عبدالوهاب منسوب شده است. تاریخ البلاد، العربیه السعودیه، منیر العجلانی،

ج ۱، ص ۸۰

ص: ۸۹

اقدام دست‌اندازی و حمله به دیگر قبایل نجد را آغاز کرد.

در پاسخ به حملات محمد بن سعود، نخست دَهاَم بن دَواس، امیر ریاض دشمن سرسخت شیخ، از سال ۱۱۶۰ ه. ق. / ۱۷۴۷ حمله خود را به درعیّه آغاز کرد که سالها ادامه داشت و موجب کشتار بسیاری از طرفین گردید. در سال ۱۱۷۸ ه. ق. / ۱۷۶۵، «عُرَیْعِر» امیر احساء نیز بر درعیّه تاخت ولی با مقاومت محمد بن سعود، به شهر خویش بازگشت. حسن بن هبّه‌الله امیر نجران نیز به درعیّه یورش آورد ولی محمد بن سعود، با وی پیمان صلح منعقد نمود. امیران حُرَیْمَلَاء و ضَرِیْه نیز گاه‌گاه در پاسخ به تهاجمات درعیّه، به آن حمله می‌بردند.

در این درگیری‌ها، محمد بن عبدالوهاب شخصاً در میان سربازان حضور یافته، به تقویت روحیه آنان می‌پرداخت. سرانجام محمد بن سعود در ۱۱۷۹ ه. ق. / ۱۷۶۵ بعد از چهل سال حکمرانی و جنگ، بی آن‌که بتواند کار مهمی از پیش ببرد، درگذشت و جای خود را به پسرش عبدالعزیز سپرد.

عبدالعزیز بن محمد (۱۱۷۹-۱۲۱۸ ه. ق.)

پس از محمد بن سعود، فرزندش عبدالعزیز جانشین پدر شد. وی بر خلاف پدر با پشتیبانی شیخ محمد بن عبدالوهاب، کشور وسیعی پدید آورد؛ نخست در سال ۱۱۸۵ ه. ق. / ۱۷۷۳ میلادی بر عشایر متحد نجد تاخت و آنان را در قریه حایر شکست داد. سپس سپاهیان امیر ریاض را در سال ۱۱۸۷ ه. ق. / ۱۷۷۳ میلادی تار و مار کرد و پس از مرگ دَهاَم، شهر

ص: ۹۰

ریاض را به تصرف آورد. (۱) ۵۴ در سال ۱۱۹۰ ه. ق. / ۱۷۷۶ شهر تَزْمَدَه را گشود و سال بعد دو ناحیه مهم سُدَیْر و وَشْم تسلیم او شدند. سپس با امیر عیینه و سایر مشایخ نجد پیمان آشتی منعقد کرد و بیشتر قبایل آن منطقه را به عقیده وهابیت در آورد. او اراضی خرج و تهامه و شهرهای مجمعه و حرمه و بُرَیْدَه را تصرف کرد و در جنگ با غالب بن مُساعد شریف مکه، به پیروزی رسید. وی با حمله به جبل شَمَر و حایل و قصیم، آن نواحی را نیز به تصرف درآورد و با قتل عام‌های بسیار، اعراب سراسر عربستان را مرعوب و فرمانبردار خود ساخت.

گسترش منطقه حکومتی و تصاحب اموال قبایل، نه تنها هزینه ارتش و بودجه کشور جدید سعودی را فراهم می‌ساخت، بلکه موجی از ثروت و رفاه را با خود به ارمغان آورد. فتح مکه، مدینه و طایف نیز شهرت وی را افزون ساخت. وی برابر فتوای وهابیان مشاهده متبرکه و قبه قبور ائمه را ویران کرد و پس از تصرف حجاز، بحرین و چند امارت ساحلی خلیج فارس را نیز تحت سلطه خود در آورد.

در عهد عبدالعزیز منطقه عَسیر و تهامه، حجاز، عُمان، احساء، قطیف، زیاره و بحرین، وادی الدَّوَسْتَر، خَزَج، مُحْمِل و شَم، سُدَیْر، قَصیم، جبل شَمَر، مَجْمَعَه، مَنیح، بَیْشَه، رَنْبَه، و تُرَابَه، تحت تصرف وهابیان در آمد؛ در آن دوران انگلیسی‌ها خاندان سعودی را به رسمیت شناختند و با سعودیان رابطه دوستی برقرار کردند. در اواخر امارت عبدالعزیز، محمد بن عبدالوهاب در سن نود و یک

ص: ۹۱

سالگی - و به قول «ابن بشر» مورخ نجدی در نود و هشت سالگی درگذشت.

به سال ۱۲۰۳ ه. ق. / ۱۷۸۸ میلادی به حکم ابن عبدالوهاب، در دوران عبدالعزيز، فرزندش سعود از سوی پدر به ولایت عهدی منصوب شد.

در تابستان ۱۲۱۸ ه. ق. ۱۸۰۳ م، ناگاه مردی در کسوت درویشان از پشت سر بر عبدالعزيز هشتاد و سه ساله پس از سی و نه سال حکومت حمله کرد و کارد خود را تا دسته در پشت او فرو برد و او را به قتل رساند.

وهابیان بر آن مرد حمله برده، سرش را بردند. (۱) ۵۵

سعود بن عبدالعزيز یا سعود کبیر (۱۲۱۸-۱۲۲۹ ه. ق.)

سعود که در سی سال آخر عمر پدرش، عملاً همه امور کشور در دست او بود و تقریباً همه فتوحات سعودی در شبه جزیره عربستان و خلیج فارس به دست وی انجام گرفت، بعد از مرگ پدرش عبدالعزيز مدت یازده سال بر عربستان سلطنت کرد.

در آن دوران که شدت عمل و حملات وهابیان، سلاطین عرب را دچار دهشت ساخته بود، امرای عرب را بر آن داشت که طی نامه‌هایی «باب عالی» دولت عثمانی را متوجه خطر روزافزون قدرت وهابیان سازند و هدف آنان یعنی تسلط بر سراسر مناطق دولت عثمانی و حکومت بر همه مسلمانان را برای او بازگو نمایند. شریف غالب حاکم آن روز حجاز نیز اگر چه از ترس جان تظاهر به وهابیگری می‌کرد و بعد از شکستی که از

ص: ۹۲

سعود در سال ۱۲۲۱ ه. ق. خورد، پذیرفت که قبور ائمه را در بقیع و سایر مشاهد و مزارات متبرّکه را در مکه و مدینه با خاک یکسان کنند و استعمال دخانیات را حرام اعلان نمود و مذهب وهابیت را در حجاز رسمیت داد، اما او و سایر بزرگان حجاز نیز در نهران با دربار اسلامبول مکاتبه داشتند و برای نجات کشور خود می‌کوشیدند.

دربار اسلامبول، محمد علی پاشا حکمران مصر را مأمور کرد لشکری مجهّز به عربستان اعزام کند و سعودیان را سرکوب کند، در حالی که ارتش مصر به سوی نجد در حال پیشروی بود، سعود در سن شصت و شش سالگی در درعیّه به بیماری سرطان روده درگذشت.

با مرگ سعود بن عبدالعزیز، پسرش ابراهیم (۱۲۳۵ ه. ق.) به امارت درعیّه رسید ولی چون بین او و عمویش عبدالله بن عبدالعزیز بر سر جانشینی پدر اختلاف افتاد، در نتیجه نزاع داخلی، حکومت آل سعود ناتوان و ضعیف گردید.

شکست آل سعود و سقوط درعیّه

محمد علی پاشا ارتشی از سربازان ترک و آلبانی و عرب به فرماندهی پسرش طوسون پاشا به حجاز اعزام کرد. طوسون در سال ۱۲۲۷/۱۸۱۲، از بندر یثیع وارد مدینه شد و آن شهر را گشوده، به سوی مکه شتافت. گرچه مقاومت وهابیان شدید بود، اما در برابر آتش توپخانه مصریان کاری از پیش نبردند و شکست خوردند.

طوسون وارد مکه شد و بعد از چند روز محمد علی پاشا نیز وارد مکه گردید. او شریف غالب را به جرم اهمال و سازشکاری معزول و زندانی کرد و برادرش سرور بن غالب را به مقام شریف مکه منصوب نمود.

ص: ۹۳

محمد علی پاشا که از پیروزی ارتش خود اطمینان حاصل کرده بود به قاهره برگشت و طوسون را با عده کافی و توپخانه قوی روانه نجد ساخت.

طوسون بدون هیچ مانعی تا قلعه رس- دویست و هفتاد کیلومتری شمال شرقی مدینه- پیش رفت ولی در آنجا با مقاومت شدید وهابیان روبه‌رو شد و با دادن تلفات بسیار نتوانست به پیشروی ادامه دهد. ناچار به پیشنهاد وهابیان تن به ترک مخاصمه داد و به قاهره بازگشت.

محمد علی پاشا از عملکرد فرزندش طوسون به سبب ضعفی که نشان داده بود خشمگین گشت و او را توییح و از امارت معزول کرد و پسر دیگرش ابراهیم پاشا را مأمور تسخیر نجد ساخت. ابراهیم با لشکری تازه نفس به نجد رفت و خود را به درعیه رسانده، پایتخت آل سعود را به محاصره در آورد و با آتش سنگین توپخانه مقاومت وهابیان را در هم شکست. در این درگیریها، پایتخت سعودیان به آتش کشیده شد و شهر با خاک یکسان شد و بیشتر علمای وهابی و امرای سعودی نیز کشته شدند.

عبدالله بن سعود (۱۲۲۹- / ۱۲۲۳ ه. ق.)

عبدالله بن سعود- که برادر را برکنار کرده و خود به جای او نشسته بود- بعد از شش ماه مقاومت قلعه و پادگان درعیه را تحویل مصریان داد و هیأتی را به ریاست عمویش عبدالله بن عبدالعزیز که شیخ آل سعود بود همراه شیخ علی بن محمد بن عبدالوهاب نزد ابراهیم پاشا فرستاد.

به دستور ابراهیم پاشا، اموال و املاک خاندان سعودی و آل شیخ ضبط شد و عبدالله بن سعود به اسلامبول برده شد که در آنجا محکوم به اعدام گردید. برخی از امرای سعودی و فرزندان عبدالوهاب نیز به قاهره

ص: ۹۴

تبعید شدند. (۱) ۵۶ نتیجه لشکرکشی مصریان به عربستان، ویران شدن کشور وسیع عبدالعزیز و فرزندش سعود و انقراض سلطنت خاندان سعودی بود.

از سوی دیگر، این لشکرکشی، نفوذ فرهنگ غربی و باز شدن پای اروپاییان به عربستان را در پی داشت؛ یک سال بعد از سقوط درعیه (۱۲۳۶ / ۱۸۲۰) ارتش انگلیس در بحرین مستقر شد و نفوذ آن دولت، در خلیج فارس توسعه یافت. پیامد دیگر این لشکرکشی، برخاستن موج پان عربیسم در میان اعراب بود؛ بعد از این پیروزی بر آل سعود، فکر ناسیونالیسم عربی در سر شریف حسین و محمد علی پاشا پیدا شد. پس از تصرف سوریه، کشور خدیوی مصر را مستقل اعلام کرد. این تفکر در قرن بیستم منشأ تحولات شگرفی در خاورمیانه گردید.

سالهای فترت (۱۲۳۴- / ۱۲۳۰ ه. ق.)

ابراهیم پاشا حکمرانی نجد را به یکی از اعیان مصر به نام اسماعیل پاشا واگذار کرد و او از سوی خود افسری به نام خالد پاشا را که مردی خوشگذران، ستمکار و بی‌عرضه بود روانه نجد کرد. حادثه سقوط درعیه نیز چنان دهشت‌بار بود که تا چند سال کسی از خاندان آل سعود به فکر تشکیل حکومت نیفتاد. لذا صحرائشینان نجدی با استفاده از ضعف خالد پاشا به جان هم افتاده، دوباره به غارتگری قبایل دیگر پرداختند.

دولت دوم آل سعود (۱۳۰۹- / ۱۲۳۵)**مشاری بن سعود (۱۲۳۵- / ۱۲۳۵ ه. ق.)**

اولین تلاش در زمینه برپایی مجدد حکومت آل سعود توسط مشاری بن سعود بود که ابتدا حاکم درعیه به نفع وی کنار رفت ولی پس از چندی با جمع آوری سپاهی به او حمله نموده، وی را دستگیر کرد.

ترکی ابن عبدالله (۱۲۴۹- / ۱۲۴۰ ه. ق.)

در سال ۱۲۳۵ ه. ق. / ۱۸۱۹ م. ترکی (۱) ۵۷ پسر عبدالله بن سعود جمعی از اعراب را با خود همراه ساخته، ریاض و بعد عارض را تصرف کرد و ارتش مصر را از این دو شهر بیرون راند. سپس اعراب جبل شَمَر و مطیر را با خود یار ساخت و در سال ۱۲۴۰ ه. ق. دولت دوم خاندان آل سعود را بنیان نهاد و تا نه سال حکومت کرد.

فیصل بن ترکی (۱۲۵۴- / ۱۲۵۰ ه. ق.)

در سال ۱۲۴۲ ه. ق. / ۱۸۳۳ م. فیصل بن ترکی از مصر گریخته، به پدر پیوست و به یاری او احساء و قطیف را نیز گرفت و ترکان عثمانی را از وادی حنیفه بیرون راند. مشایخ قبایل شَمَر و حایل نیز با وی پیمان دوستی بستند و کار سعودیان دوباره رونق گرفت. اما پسر عموهای ترکی به فرماندهی مشاری بر او تاختند و ترکی را به قتل رساندند و مشاری در ریاض به امارت نشست؛ ولی در سال ۱۲۴۹ ه. ق. / ۱۸۸۷ م. فیصل پسر ترکی به کمک آل رشید

۱- از زمان ترکی بن عبدالله بن محمد بن سعود، امارت سعودی از اولاد عبدالعزیز به اولاد برادرش عبدالله منتقل شد و تا امروز در همین نسل باقی است

ص: ۹۶

ریاض را باز پس گرفت و مشاری را به قتل رسانده، خود به جای او به تخت نشست. چون اخبار این حوادث به محمد علی پاشا رسید، امیری به نام خورشیدپاشا را مأمور تصرف نجد کرد. وی ریاض را گشوده، جمعی از وهابیان را به قتل رساند و فیصل بن ترکی را با دو پسرش عبدالله و محمد و دو برادرش و جمعی از پسر عموهایش در بند کرد و به قاهره تبعید نمود.

خالد بن سعود (۱۲۵۷- / ۱۲۵۴ ه. ق.)

محمد علی پاشا، در سال ۱۲۵۴ / ۱۸۳۸ م یکی از امیرزادگان سعودی به نام خالد را که تربیت اروپایی داشت و از انضباط و فرمانبرداری او مطمئن بود، به جای فیصل به حکومت نجد منصوب کرد. وی تا سال ۱۲۵۷ ه. ق. حکومت کرد اما اعراب بر وی شوریده، از ریاض بیرونش کردند. خالد سال‌ها در عربستان سرگردان بود تا این که به سال ۱۲۷۸ ه. ق. در جدّه درگذشت. (۱) ۵۸

عبدالله بن ثنیان (۱۲۵۹- / ۱۲۵۷ ه. ق.)

پس از خالد، عبدالله بن ثنیان که عموزاده خالد و از نوادگان آل سعود بود، به مدت دو سال به حکومت دست یافت. در این میان حکومت مصر به دلیل اعلام استقلال از دولت عثمانی تحت فشار قرار گرفت؛ محمد علی پاشا بر اثر فشار روس و انگلیس که حامیان عثمانی بودند، ناچار شد

۱- - بعضی سال وفات خالد بن سعود بن عبدالله را ۱۲۵۷ ه. ق. و محل فوتش را مکه نوشته‌اند. الأعلام زرکلی، ج ۳، ص ۳۳۷

ص: ۹۷

ارتش خود را از جزیره‌العرب فراخواند.

پس از فراخوانی لشکر مصر، فرصت جدیدی برای آل سعود فراهم گردید. آنان با غنیمت شمردن این فرصت، به اقداماتی دست یازیدند که به آن اشاره می‌شود:

فیصل بن ترکی؛ دوره دوم (۱۲۸۲- / ۱۲۵۹ ه. ق.)

فیصل بن ترکی پس از رفتن مصریها، از قاهره به نجد آمد و برای دومین بار تا سال ۱۲۸۲ ه. ق. در ریاض به حکومت پرداخت و در سال ۱۲۸۲ ه. ق. در همانجا درگذشت.

عبدالله بن فیصل؛ دوره اول (۱۲۸۸- / ۱۲۸۲ ه. ق.)

پس از مرگ فیصل بن ترکی، اگر چه فرزندش عبدالله بر مسند قدرت دست یافت ولی دوباره جنگ خانگی آل سعود شروع شد و فرزند دیگر فیصل، سعود بر سر جانشینی پدر با عبدالله به ستیز برخاست. با همدستی قبیله عجمان و سعود، عبدالله نخست به بن رشید و سپس به پاشا والی بغداد پناه برد و با کمک آنها به منطقه احساء حمله کرد.

سعود بن فیصل (۱۲۹۱- / ۱۲۸۸ ه. ق.)

جنگ و درگیری میان سعود و عبدالله تا در گذشت سعود در سال ۱۲۹۱ ه. ق. به طول انجامید. در آن ایام، آل رشید فرصت پیدا کرده، شهرهای اطراف را متصرف شدند و شیخ کویت نیز از فرصت استفاده نموده، دست‌اندازی‌های خود را به نجد آغاز کرد. ارتش عثمانی در سال ۱۲۸۸ ه. ق. به کمک کویتی‌ها منطقه احساء و قطیف را تصرف

ص: ۹۸

کرده، آن را به بصره ضمیمه نمود.

عبدالرحمن بن فیصل؛ دوره اول (۱۲۹۳- / ۱۲۹۱ ه. ق.)

با درگذشت سعود در سال ۱۲۹۱ ه. ق. برادرش عبدالرحمن بن فیصل به حکومت ریاض دست یافت ولی فرزندان برادرش ملک سعود با وی به مخالفت برخاستند.

عبدالرحمن چاره کار را در آن دید که از برادرش عبدالله بن فیصل که در عتبه اقامت داشت تقاضای کمک کند. با درخواست عبدالرحمان، عبدالله سپاهی گران فراهم کرد و به ریاض آمد؛ عبدالرحمن نیز با او بیعت نمود و بدینسان عبدالله برای دومین بار قدرت را در دست گرفت.

عبدالله بن فیصل؛ دوره دوم (۱۳۰۷- / ۱۲۹۳ ه. ق.)

پس از دست یافتن دوباره به قدرت، ملک عبدالله با افزایش نیروهای نظامی خود به قبایل منطقه مجمعه یورش برد. آنان بر اساس پیمان دفاعی که با آل رشید فرماندار منطقه حائل داشتند، از وی تقاضای کمک نمودند. با حرکت سپاهیان آل رشید، ملک عبدالله منطقه را رها ساخته، به ریاض بازگشت.

ملک عبدالله بار دیگر در سال ۱۳۰۱ ه. ق. به منطقه مجمعه حمله کرد ولی سپاهیان ابن رشید با شدت با وی به مقابله پرداختند؛ در این نبرد بسیاری از چهره‌های سرشناس آل سعود کشته شدند و ملک عبدالله به ریاض گریخت و با آل رشید به مصالحه پرداخت. در این گیر و دار، فرزندان برادرش ملک سعود بر وی تاختند و او را دستگیر و زندانی نمودند.

ص: ۹۹

از سوی دیگر ابن رشید که نقشه حکومت بر سراسر نجد را در سر می‌پروراند و در سال ۱۳۰۶ ه. ق. با قتل پنج نفر از برادر زادگان خود، بر دیگر مدعیان خاندان آل رشید نیز غلبه کرده بود، در نظر داشت با دست‌اندازی به اطراف، قدرت خود را توسعه بخشد، فرصت را غنیمت شمرده، به بهانه آزادسازی ملک عبدالله، ریاض را تصرف نمود و ملک عبدالله را از زندان بیرون آورده، به همراه برادرش عبدالرحمن به عنوان اسیر به حائل فرستاد و سالم بن سهبان را به امارت ریاض منصوب کرد.

پس از مدتی، بر اساس تقاضای اسیران، ابن رشید موافقت نمود تا عبدالله و برادرش به ریاض بازگردند و در آنجا اقامت گزینند. امیر عبدالله پس از بازگشت به ریاض به فاصله کوتاهی در سال ۱۳۰۷ ه. ق. در گذشت.

امیر ریاض که همواره مراقب عبدالرحمن بود، در یکی از روزها برای دیدار به کاخ وی رفت، عبدالرحمن فرصت را غنیمت شمرده، به یاران خود اشاره نمود، آنان در یک حمله برق‌آسا، همراهان ابن سهبان را کشته، او را دستگیر و زندانی ساختند. مردم ریاض همین که از آن رویداد مطلع شدند، تصور نمودند که دوباره آل سعود به قدرت بازگشته، بدین رو با عبدالرحمن بیعت کردند. بدینسان ابن فیصل برای بار دوم در ریاض قدرت یافت.

عبدالرحمن بن فیصل؛ دوره دوم (۱۳۰۹- / ۱۳۰۷ ه. ق.)

ابن رشید که در سال ۱۳۰۸ ه. ق. ناحیه قصیم و عُنَیزه و بُرَیْدَه را گشوده و یکه‌تاز بیابان‌های نجد شده بود، به محض شنیدن رویدادهای ریاض با لشکریان خود حرکت کرد. عبدالرحمن نیز برای دفاع آماده

ص: ۱۰۰

گشت و به بیرون شهر آمد. در درگیری دو سپاه، ابن رشید با اجرای تاکتیکی حساب شده، نخست با همراهانش پا به فرار گذاشتند ولی در منطقه‌ای مناسب کمین نموده، همین که سپاهیان سعودی که به تعقیب آنان می‌پرداختند به آنجا رسیدند، به سختی بر آنان تاختند و آنها را تار و مار ساختند. عبدالرحمن به ریاض گریخت. ابن رشید بلافاصله ریاض را محاصره نمود؛ مردم ریاض که بر اثر شکست و محاصره دچار سختی و رنج فراوان شده بودند، از او خواستند تا به حکومت آل رشید تن در دهد.

عبدالرحمن که اوضاع را نامساعد دید، ریاض را ترک نمود. (۱) ۵۹ وی پس از ترک ریاض، ابتدا به یکی از قبایل عجمان پناه برد، اما زندگی میان آن اعراب را برای خود و خانواده‌اش ناامن و پرخطر دید، سپس به بیابانهای «الربع الخالی»، رفته، چند ماهی را میان قبیله «بنی مُرّه» گذراند. او که دل از امارت بر گرفته بود، نجد را ترک گفته، رهسپار قطیف و احساء گردید. در احساء استاندار عثمانی به او پیشنهاد اطاعت کرد تا حکومت ریاض را باز یابد، اما وی نپذیرفت و وارد کویت شد. شیخ کویت ابتدا به او اجازه اقامت در خاک خود را نداد و عبدالرحمان ناگزیر چندی در قطر بسر برد ولی بعد از چندی با موافقت مقامات عثمانی به کویت بازگشت و ده سال با عسرت بسیار در آنجا بسر برد و بدینسان دولت دوم سعودی نیز به دست خاندان آل رشید منقرض گشت.

ابن رشید نیز به سال ۱۳۱۵ در حایل وفات نمود ولی حاکمیت آل رشید توسط جانشینان وی ادامه یافت.

دولت سوم آل سعود (۱۳۱۹ ه. ق. تا کنون)**اشاره**

عبد

العزیز بن عبدالرحمان (۱۳۷۳- / ۱۳۱۹ ه. ق.)

عبدالعزیز بن عبدالرحمان روز ۲۹ ذی حجه ۱۲۹۷ / ۱۸۸۰ م. در ایام جنگهای داخلی نجد و درگیریهای خونین پسران فیصل با یکدیگر، در ریاض متولد شد. وی در پنج سالگی الفبا را آموخت. در هشت سالگی شاهد نزاع پدر با عمویش محمد بن فیصل بود. او به همراه شیخ عبدالله بن عبداللطیف آل شیخ از نوادگان محمد بن عبدالوهاب در مجلس مذاکره آشتی با محمد بن الرشید حضور داشت. در ده سالگی گرفتار مصائب زد و خوردهای خانوادگی شد. وی یازده سال داشت که ناگزیر با والدین خود ریاض را ترک و به صورت پیاپی به بیابانهای الربع الخالی، احساء و در نهایت به کویت کوچ نمود و در خانه کوچک پدر اقامت گزید که بسیاری از رجال سیاسی عرب و اروپا به آن رفت و آمد می کردند؛ از یک سو ترکها می خواستند عبدالرحمان را به سوی تابعیت خود متمایل سازند، از سوی دیگر شیخ کویت که با کشتن دو برادرش به امارت رسیده بود و آرزوی تسلط بر عربستان را در سر می پروراند، پیوسته حرکات و فعالیت‌های عبدالرحمان را زیر نظر داشت. روس‌ها نیز می کوشیدند از ضعف ایران و عثمانی استفاده کنند و بر راه دریایی هند مسلط شوند.

آلمانیها نیز با ترکان عثمانی ساخته، درصدد بودند راه آهن برلین را به کویت متصل سازند و بالأخره انگلیسی‌ها که بیش از سه قرن در خلیج فارس سابقه داشتند و در بوشهر و سایر بنادر معتبر ایران، نمایندگی سیاسی و بازرگانی دایر کرده بودند و دامنه نفوذ خود را از مشرق تا اقیانوس کبیر امتداد داده بودند، برای عربستان نقشه‌هایی در سر می پروراندند، توانایی عبدالرحمان و فرزندش عبدالعزیز را برای اجرای

ص: ۱۰۲

آن می‌آزمودند.

عبدالعزیز که در جریان مذاکرات سیاستمداران مختلف با پدرش حضور می‌یافت، گاه به فکر استمداد از بریتانیا می‌افتاد؛ همان راهی که شیخ مبارک الصباح امیر کویت قبلاً تجربه نموده، کشتیهای انگلیسی را برای حمایت خود به ساحل کویت کشانده بود و گاه جمع‌آوری نیرو و حمله به آل‌رشید را مورد ارزیابی قرار می‌داد؛ زیرا یک بار شیخ مبارک الصباح در سال (۱۳۱۸ ه. ق.) / (۱۹۰۰) به ریاض حمله برد، ولی در برابر حریف به سختی مغلوب شده. همچنین دگر بار پدرش عبدالرحمان نیز در ایام اقامت در کویت، بخت خود را برای حمله به عشایر قحطانی و جنگ با آل‌رشید برای پس گرفتن ریاض آزموده و شکست خورده بود.

عبدالعزیز که دیگر تحمل زندگی محقر و کویت را نداشت، هم این که به مرز بیست سالگی نزدیک شد، تصمیم گرفت به هر قیمت شده پایتخت خانوادگی را از آل‌رشید بازستاند؛ او پس از اندیشه بسیار، نقشه‌ای جسورانه برای فتح ریاض کشید و فکر خود را با پدرش و شیخ مبارک الصباح امیر کویت در میان نهاد. ابتدا هر دو مخالفت کردند بویژه شیخ مبارک الصباح که ضرب شست ابن رشید را چشیده بود، او را از این اقدام پرخطر برحذر داشت. اما عبدالعزیز آنقدر اصرار ورزید تا هر دو را موافق ساخت. شیخ کویت چند شتر و تعدادی سلاح و مقداری آرد و روغن و شکر و قهوه و خرما در اختیار او گذاشت.

عبدالعزیز همراه نوزده تن از خویشان و دوستان؛ از جمله برادرش

ص: ۱۰۳

محمد و پسرعموهایش عبدالله بن جلوی و عبدالعزیز بن مساعد به سوی سرزمین نجد به راه افتاد. برای یافتن یارانِ کارآمد چند ماهی میان اعراب جستجو کرد، اما جز بیست جوان ماجراجوی قابل اعتماد کسی را نیافت.

این جمع چهل نفری به سوی ریاض عزیمت کردند و در زمستان سال ۱۳۱۹ ه. ق. / ۱۹۰۱، از میان عشایر احساء و نجد گذشته، شبانه خود را به منزلی نزدیک آن شهر رساندند.

عبدالعزیز که تا آن ساعت نقشه جسارت‌آمیز خود را برای یاران همراه فاش نساخته بود، به ده تن از ایشان فرمان داد تا در آن منزل بمانند و از شتران، وسایل و خوارباری که داشتند محافظت کنند و به ایشان گفت: «اگر تا بیست و چهار ساعت دیگر نیامدم شما به کویت برگردید.» سپس با بیست و نه جوان شجاع، شبانه به صورت پیاده به سوی قلعه ریاض که «المُصَمَك» نام دارد به راه افتادند. همه افراد این دسته به شمشیر مسلح بودند و برخی از آنان تپانچه هم داشتند.

در آن دوران حاکمی که از سوی ابن رشید بر ریاض حکم می‌راند، عَجَلان نام داشت؛ او شبها را درون قلعه ریاض به سر می‌برد و صبح زود برای صرف صبحانه به خانه خود، که دیوار به دیوار قلعه بود، می‌رفت.

عبدالعزیز و همراهان با تدبیری ماهرانه، ابتدا به خانه‌ای کنار خانه عجلان وارد شدند و بعد آهسته از دیوار بالا رفته، به خانه وی ریختند. به دستور عبدالعزیز، دو همسر عجلان که در آن خانه خفته بودند، در اتاقی بازداشت شدند. یکی از آن دو از وابستگان آل سعود بود و اطلاعات سودمندی در اختیار ایشان گذاشت.

عبدالعزیز و همراهان آن شب تا صبح بیدار ماندند و سپیده‌دم با

ص: ۱۰۴

شمشیرهای آماده، پشت دروازه مَصْمَك موضع گرفتند؛ همین که عجلان دروازه قلعه را گشود، عبدالعزیز سعودی و همراهانش را منتظر دید. او با شتاب برگشت تا دروازه را ببندد، اما سعودیان به او مجال ندادند و وارد قلعه شدند.

در دالان قلعه، جنگ خونینی در گرفت که به پیروزی مهاجمان منتهی شد؛ در این نبرد غافلگیرانه کسی از سعودیان کشته نشد، اما عجلان و هشتاد نفر از محافظان قلعه گرچه به سختی مقاومت کردند، ولی به دلیل غافلگیر شدن کشته شدند. و قلعه مَصْمَك به تصرف عبدالعزیز درآمد. هنوز اثر حربه ابن جلوی پسر عموی عبدالعزیز که به طرف عجلان پرتاب کرد و به خطا به دروازه خورد، بر درب این قلعه باقی است.

بدین ترتیب شهر ریاض روز چهارشنبه چهارم شوال ۱۳۱۹ ه. ق.

برابر با دوازدهم ژانویه ۱۹۰۲ م به تصرف عبدالعزیز بن عبدالرحمان درآمد و تمامی اموال، سلاح‌ها، اسبان و شتران ابن رشید به دست این امیر زاده سعودی افتاد.

وقتی اهل ریاض خبر سقوط مَصْمَك و قتل عجلان و یارانش را شنیدند، دسته دسته به عبدالعزیز روی آوردند و بدینسان برای بار سوم سلطنت آل سعود در ریاض بر پا شد.

عبدالعزیز ارتش عثمانی را، که به یاری آل رشید آمده بود، در محلّ «شِئَنانَه» در هم شکست و در سال ۱۳۲۴ ه. ق. / ۱۹۰۶ سپاه آل رشید را در محلّ «روضه مُهَنَاء» شکست قطعی داد.

پس از غلبه بر ارتش رشیدیان سراسر نجد تسلیم وی شدند.

ص: ۱۰۵

عبدالعزیز اعراب کویتی را که به تحریک شیخ مبارک الصباح و عثمانیها به جنگ وی آمده بودند شکست داد. در سال ۱۳۳۰ ه. ق. / ۱۹۱۲ برنامه اسکان اعراب صحراگرد و تأسیس واحدهای رزمی نوین را در نجد و قسیم آغاز کرد و از میان جوانان تندخو و شجاع صحرا، گاردی با انضباط و معتقد به مذهب حنبلی وهابی به نام «اخوان» به وجود آورد. آنان ضمن کار کشاورزی، احکام دین و فنون جنگ صحرائی را فرامی‌گرفتند، و تا آخرین نفس در جنگها پایداری کرده، در راه تبلیغ عقیده وهابیت تا آخرین قطره خون جانفشانی می‌کردند.

عبدالعزیز با تکیه بر تشکیلات «اخوان» که امروز گارد ملی نامیده می‌شوند، قدرت خود را بسط داده، فتوحات بسیاری نمود. او در سال ۱۳۳۱ ه. ق. / ۱۹۱۳ استان احساء و قطیف و هُفوف و سراسر منطقه شرقی عربستان را از ترکان عثمانی گرفت و ضمیمه قلمرو خویش ساخت و به تدریج تا سال ۱۳۳۹ ه. ق. / ۱۹۲۱ اراضی شمالی عربستان را نیز به تصرف خود درآورد. انگلستان که می‌خواست دولت‌های کوچک را همواره به حال عدم اعتماد متقابل نگه دارد و با این حيله، نفوذ خود را در جهان اسلام بگستراند، از یک سو در خلال جنگ جهانی اول، عبدالعزیز را به عنوان حکمران مستقل نجد به رسمیت شناخت و کمک مالی فراوانی هم به او نمود. (۱) ۶۰ و از سوی دیگر به امیران مکه وعده تشکیل یک کشور پادشاهی

۱- - برای اطلاعات بیشتر نک: الجزيرة العربیه فی الوثائق البریطانیه، تألیف نجدہ فتحی صفوہ

ص: ۱۰۶

بزرگ عربی را داد که کشورهای سوریه، عراق و فلسطین را در بر گیرد؛ شگفت آن است که در همین زمان طی اعلامیه مشهور «بالفور» فلسطین را به یهودیان وعده نمود.

اکنون با آن زمینه‌سازی، وقت آن بود که انگلستان، دولت ریاض و حجاز را به جان هم بیندازد؛ لذا به عبدالعزیز پیشنهاد کرد که شریف حسین امیر مکه را از حجاز بیرون راند، شریف حسین نیز با غرور و نخوتی که داشت، از حج گزاردن مردم نجد جلوگیری کرد و بدینسان روابط ریاض و حجاز به تیرگی گرایید.

هاشمیان حجاز که بیشتر از صحراهای خشک عربستان، به وعده بریتانیا در مورد حکومت بر منطقه هلال خصیب می‌اندیشیدند، به آسانی از خطر توسعه تدریجی حاکمیت آل سعود بر تمام مناطق این کشور چشم پوشیدند و همین چشم‌پوشی بود که به آل سعود امکان داد، بدون درد سر، بیشتر شبه جزیره را تسخیر کنند.

عبدالعزیز که مصمم به تسخیر حجاز شده بود، در سال ۱۳۴۱ ه. ق. / ۱۹۲۳ م. شورایی از علمای وهابی در ریاض تشکیل داد تا نظر خود را در باره حرمین و حکومت شریف حسین بیان کنند. این شورا به اتفاق آرا شریف حسین و دولت او را محکوم کردند و فتوا دادند که عبدالعزیز شایسته‌ترین فرد برای اداره امور حرمین است. رأی این شورا مقدمه حمله وی به حجاز و تصرف آن را فراهم ساخت.

عبدالعزیز در سال ۱۳۴۲ ه. ق. / ۱۹۲۴ م. لشکری بزرگ به حجاز برد و

ص: ۱۰۷

بعد از کشتارهای طائف و مدینه، ملک حسین، شریف مکه را که به نفع فرزندش علی کناره‌گیری کرده بود، شکست داد و شهر مقدس مکه و مدینه و سایر بلاد حجاز را تصرف کرد.

در این زمان انگلیسی‌ها در نیرنگ تازه خود تصمیم گرفتند قسمت‌هایی از شبه جزیره را از چنگ سعودی‌ها در آورده، به ملک عبدالله پادشاه اردن ببخشند و بدین طریق گره تازه‌ای بر منازعات خونین اعراب بیفزایند؛ یگان‌هایی از ارتش اردن به حجاز فرستاده شد که بر منطقه معان- عقبه دست انداخت. پس از این حمله بریتانیا در نوامبر ۱۹۲۵ م. انعقاد پیمان با اردن خاوری را به فرمانروای سعودی تحمیل کرد.

بر اساس این پیمان، ریاض از دشتی که نجد و سوریه را به هم وصل می‌کرد، چشم پوشیده و آن را به اردن خاوری واگذار نمود. در همین سال با فشار انگلستان، پیمان دیگری با عراق منعقد نمود که حق داوری در باره اختلافات مرزی نجد و عراق به دولت انگلستان واگذار گردید. در برابر این دو پیمان، انگلستان کمک مالی خود به فرمانروای تازه حجاز شریف علی را قطع نمود. سعودیان در سال ۱۹۲۶ م. امیر حسن را از عسیر بیرون راندند. جانشین او با عبدالعزیز پیمان بست و تعهد سپرد که عسیر را وارد پیمانهای مخالف و هابیان نکند اما پس از چهار سال امیر تازه عسیر هم از میان برداشته شد و عسیر ایالتی از کشور آل سعود گردید. ابن سعود روز بیست و سوم جمادی الثانی ۱۳۴۴ برابر هشتم ژانویه ۱۹۲۶ از اهالی مکه خواست که با او به عنوان «پادشاه حجاز و نجد» بیعت کنند.

ص: ۱۰۸

بعد از فتح حجاز وی به فکر رهبری جهان اسلام و تشکیل وحدت اسلامی و وحدت عربی افتاد. بعد از جنگهای سختی که در سال ۱۳۵۳ ه. ق. با حسن ادریسی فرمانروای تهامه و امام یحیی حاکم یمن کرد، آن دو نیز عملاً مطیع ابن سعود شدند. (۱) ۶۱ آری عبدالعزیز طی نیم قرن در پناه شمشیر خود، قدرتهای کوچک و بزرگ مناطق عربستان را در هم کوبید و با قلع و قمع مخالفان به تحکیم مبانی سلطنت خویش پرداخت.

عبدالعزیز در تاریخ هفدهم جمادی الاولی سال ۱۳۵۱ / هجدهم دسامبر ۱۹۳۹ به موجب فرمانی نام کشور خود را «المملکة العربیة السعودیة» گذاشت و پایتخت آن را شهر ریاض قرار داد.

به امر وی پرچم کشور سعودی با زمینه سبز، بر فراز یک شمشیر، کلمه شهادتین به رنگ سفید طراحی گردید که همچنان بدون تغییر، پرچم رسمی این کشور است؛ این پرچم به احترام شهادتین هرگز نیمه افراشته نمی شود. او در شانزدهم محرم ۱۳۵۳ برابر ۱۱ مه ۱۹۳۳ پسرش سعود سوم را ولیعهد خویش ساخت.

در تاریخ دوم ربیع الاول ۱۳۶۴ برابر با ۱۵ فوریه ۱۹۴۵ در سفری به مصر با فاروق پادشاه مصر و روزولت رئیس جمهور آمریکا ملاقات و مذاکره کرد. افزون بر آن در این سفر با شکری القوتلی رئیس جمهور سوریه و با وینستون چرچیل نخست وزیر و انتونی ایدن وزیر خارجه

۱- - برای تفصیل بیشتر نک: کتاب ملوک العرب ریحانی، ج ۱، ص ۷۶- / ۳۹۲ و صقر الجزیره، ج ۳، ۴۵۳

ص: ۱۰۹

انگلستان نیز دیدار و گفتگو کرد. (۱) ۶۲

کشف نفت، سرآغاز فصلی نوین

بزرگترین خوشبختی عبدالعزیز، پیدا شدن نفت در منطقه شرقی عربستان بود که امتیاز استخراج آن را به کمپانی آمریکایی استاندارد اوپیل و سپس شرکت «آرامکو» واگذار کرد.

از سال ۱۳۵۸ ه. ق. / ۱۹۳۹ صدور نفت سعودی به کشورهای غربی آغاز شد و درآمد آن موجب آبادانی عربستان و ثروت بی‌کران سعودیان گردید.

سیاست داخلی و روش زندگی ابن سعود تا پایان عمر، طبق آداب قبائل عربی و مذهب وهابیت بود؛ او قبایل صحراگرد را به وسیله رؤسای آنها در اختیار گرفت و با ازدواج با دختر سران قبایل، با آنان پیوند سببی ایجاد نمود و از این طریق حاکمیت خود بر عربستان را تضمین نمود. گفته می‌شود که وی هنگام مرگ، تعداد بسیاری پسر و دختر از زنان گوناگون باقی گذاشت. او در سیاست خارجی با غرب هماهنگی کامل داشت.

عبدالعزیز با تصویب شورای علمای وهابی، پسرش سعود را به عنوان ولیعهد اول و پسر دیگرش فیصل را به عنوان ولیعهد دوم و وزیر امور خارجه تعیین کرد.

ملک عبدالعزیز در سال ۱۳۷۳ ه. ق. برابر نهم نوامبر ۱۹۵۳ م. پس از ۵۴ سال حکومت بر عربستان، در شهر طائف درگذشت. گفتنی است طبق وصیت ملک عبدالعزیز، پسرانش به ترتیب سن، به

ص: ۱۱۰

پادشاهی می‌رسند.

ملک سعود بن عبدالعزيز (۱۳۷۳- / ۱۳۸۴ ه. ق.)

پس از درگذشت عبدالعزيز، فرزند بزرگش ملک سعود سوم به سلطنت رسید؛ وی گرچه برادرش فیصل را به عنوان ولیعهد اول و برادر دیگرش خالد را به عنوان ولیعهد دوم منصوب نمود، ولی از روز اول با برادرش فیصل در چگونگی فرمانروایی اختلاف داشت و میان آن دو رقابت برقرار بود.

وی در سال ۱۹۵۸ میلادی / ۱۳۷۸ ه. ق. گرفتار بحران مالی شد. به ناچار قوه مجریه را به فیصل سپرد، اما چندی بعد او را عزل کرد. در سال ۱۹۶۲ و ۱۹۶۳ م. بار دیگر فیصل عهده‌دار قوه مجریه گردید.

ملک سعود مدت یازده سال قدرت را در دست داشت، تا آن که امیر فیصل به هنگام سفر وی به خارج برای معالجه، با جلب نظر مجلس الاسره المالکه (شورای سلطنتی خاندان سعودی)، در سال ۱۳۸۴ ه. ق. / ۱۹۶۴ م. برادرش را از سلطنت خلع نمود و خود زمام امور را به دست گرفت.

ملک فیصل بن عبدالعزيز (۱۳۹۵- / ۱۳۸۴)

ملک فیصل برادرش خالد را ولیعهد اول و نایب نخست‌وزیر و برادر دیگرش فهد را ولیعهد دوم تعیین کرد و سمت نخست‌وزیری و وزارت خارجه را خود بر عهده گرفت. او مردی دوران‌اندیش، با هوش و پرحوصله بود. به همین جهت در دوران سلطنت او عربستان رو به رشد نهاد و با همه دولتها روابط دوستانه برقرار نمود.

ص: ۱۱۱

در این دوران به علت رشد قیمت نفت، درآمد نفتی و ثروت عربستان به نحو چشمگیری افزایش یافت. وی تا جریان تحریم نفتی اعراب بر ضد حامیان اسرائیل، با دولت آمریکا و انگلیس و دیگر کشورهای غربی صمیمیت بسیار داشت. برای امنیت کشور و رفاه حال حجاج بیت‌الله گام‌های نسبتاً خوبی برداشت و نسبت به شیعیان و سایر مسلمانان غیر وهابی رفتاری مسالمت‌آمیز داشت. برای پیشرفت تمدن و صنعت و فرهنگ کوشش بسیار کرد و امنیت و رفاه را تا دورترین نقاط صحرا امتداد داد.

ملک فیصل در جنگ اعراب و اسرائیل، در سال ۱۹۶۷ م. نیروهای سعودی را برای مدد رسانیدن به اردن به آن سرزمین گسیل داشت.

وی همچنین با شرکت در تحریم نفتی اعراب بر ضد حامیان اسرائیل، صدور نفت را به طور موقت به غرب قطع کرد که این تحریم در جنگ‌های سال ۱۹۷۳ م / ۱۳۹۳ ه. ق. نیز تا حدودی تکرار گردید. در سال ۱۹۷۵ میلادی فیصل به دست یکی از شاهزادگان سعودی کشته شد.

برخی از تحلیل‌گران، قتل او را نه بر اثر اختلافات داخلی خانوادگی؛ بلکه به دلیل شرکت وی در تحریم نفتی بر ضد غرب ارزیابی کرده‌اند. (۱) ۶۳

ملک خالد بن عبدالعزیز (۱۴۰۲- / ۱۳۹۵ ه. ق.)

پس از کشته شدن ملک فیصل، برادرش خالد به پادشاهی رسید. ولی به دلیل بیماری و ضعف، بیشتر کارها را به ولیعهد خود امیر فهد واگذار نمود. او پس از هفت سال، بدون این که خدمت مهمی به کشور خود کرده

ص: ۱۱۲

باشد، به سال ۱۴۰۲ ه. ق. در گذشت.

ملک فهد بن عبدالعزيز (۱۴۰۲ ه. ق. - تا کنون)

با مرگ خالد، برادرش فهد به طور رسمی پادشاه عربستان شد. وی همچون فرزندان دیگر عبدالعزيز، سمت ریاست هیئت دولت و پست نخست‌وزیری را خود عهده‌دار گردید و برادرش امیر عبدالله را ولیعهد اول و برادر دیگرش امیر سلطان را ولیعهد دوم و وزیر دفاع و هواپیمایی و برادرزاده‌اش سعود بن فیصل را به پست وزارت خارجه تعیین نمود.

ملک فهد، عنوان «جلالة الملك» را از ابتدای نام خود حذف کرد و به جای آن لقب «خادم الحرمين الشريفین» را برگزید. مسجدالحرام و مسجد نبوی را توسعه بخشید و برای ترویج آیین وهابیت کوشش بسیار نمود و روابط و مناسبات سیاسی، اقتصادی با جهان غرب را صمیمیت بیشتری بخشید. او در تشکیل شورای همکاری خلیج فارس و تأسیس اتحاد نظامی «درع الجزیره/ سپر جزیره» پیشگام و در تقویت اتحادیه عرب تلاش بسیار نمود.

گفتنی است تحولات جهانی و رخدادهای مهم منطقه همچون جنگ تحمیلی عراق علیه ایران، تجاوز عراق به کویت، و جنگ افغانستان موجب پی‌ریزی برخی اقدامات اصلاح‌گرایانه سیاسی و اقتصادی در این کشور شده است.

در پایان این فصل، نژادنامه آل سعود و فهرست کامل دولتهای سه‌گانه سعودی با سنوات و مدت حکومت هر یک تقدیم می‌شود:

ص: ۱۱۳

نژادنامه خاندان سعودی

اشاره

نمایش تصویر

شماره ۱ تا ۴ حاکمان دولت اول سعودی

شماره ۵ تا ۱۵ حاکمان دولت دوم سعودی

شماره ۱۶ تا ۲۰ حاکمان دولت سوم سعودی

ص: ۱۱۴

حاکمان دوره اول آل سعود

نمایش تصویر

ص: ۱۱۵

۵. عربستان در دوران معاصر**اشاره**

عربستان با پشت سر گذاشتن فراز و نشیب‌های بسیاری که بدان اشاره شد، به کشوری با اهمیت در منطقه و جهان بدل شده است. ساختار کنونی حکومت در این کشور به شرح ذیل است:

۱- قانون اساسی و نوع حکومت

این کشور، که قرآن را قانون اساسی خود معرفی می‌نماید، در سال ۱۴۱۲ ه. ق. به فرمان ملک فهد از مواهب تدوین سه قانون؛ شامل قانون اساسی، قوانین مجلس شورا و قانون مناطق ایالتی برخوردار شد.

قوانین سه‌گانه عربستان سعودی که در تاریخ ۲۷/۸/۱۴۱۲ ه. ق. به تصویب رسید، دربرگیرنده ۸۳ اصل است و در بند اول آن چنین آمده است:

«مملکت عربستان سعودی دولتی عربی، اسلامی و دارای استقلال کامل است و دین آن اسلام و قانون اساسیش کتاب‌الله و سنت پیامبر و زبان رسمی آن عربی و پایتختش ریاض است.»

ساختار حکومت عربستان، سلطنتی، و قدرت مطلق در شخص پادشاه متمرکز است؛ این کشور تنها کشور جهان است که نام یک خاندان بر آن نهاده شده است. در اصل پنجم در باره سیستم حکومتی عربستان چنین آمده است:

«سیستم حکومتی در مملکت عربستان سعودی، پادشاهی است و

ص: ۱۱۶

حکومت در فرزندان پادشاه بنیانگذار؛ عبدالعزيز بن عبدالرحمن بن فیصل آل سعود و فرزندان موروثی است و با صالحین آنان برای حکومت بر مبنای کتاب الله و سنت پیامبر بیعت می‌شود.»

بر طبق اصل ۲۴ قانون اساسی، این کشور دارای سه قوه به شرح ذیل است:

«قوای دولت بر سه قوه استوار است: قوه قضائیه، قوه مجریه و قوه مقننه؛ این سه قوه در انجام وظایف خود بر مبنای این قانون و دیگر قوانین، هماهنگی به عمل می‌آورند و پادشاه مرجع تمام این قوا می‌باشد.»

۲- ارکان قدرت

اشاره

ارکان قدرت در عربستان به شرح ذیل است:

الف. پادشاه

: بالاترین مقام سیاسی و عالی‌ترین کانون قدرت، در این کشور پادشاه است که علاوه بر ریاست هیأت وزیران و در اختیار داشتن پست نخست‌وزیری، قوه مقننه و قضائیه را نیز هدایت می‌کند.

اداره هیأت وزیران در غیاب پادشاه به عهده ولیعهد و نایب اول رئیس شورای وزیران (امیر عبدالله) و پس از او به عهده نایب دوم رئیس (امیر سلطان) است.

در سیستم پادشاهی عربستان، حکومت پس از مرگ شاه، به ترتیب سنّ به برادر بعدی وی می‌رسد.

ب. شورای خاندان حاکم

: مهم‌ترین کانون قدرت در کشور، مجلس خانوادگی آل سعود (مجلس الاسره المالکة) است. اعضای این مجلس از متنفذان قبایل، ثروتمندان و وابستگان آل سعود هستند. این مجلس در

ص: ۱۱۷

مسایل کلی حکومت، همچون ترسیم خطوط کلی سیاست داخلی و خارجی نقش دارد. اگر چه نمی‌توان از لحاظ سلسله مراتب، این مجلس را بالاتر از قدرت شاه دانست، ولی می‌توان گفت قدرت این شورا با قدرت پادشاه رابطه معکوس دارد؛ یعنی هر چه قدرت پادشاه بیشتر باشد، این شورا بیشتر جنبه مشورتی و تشریفاتی پیدا می‌کند و هر گاه پادشاه ضعیف باشد، این مجلس مشورتی، نقش قوی‌تری ایفا می‌کند؛ در سال ۱۹۶۵ م. با رأی این مجلس، ملک سعود تحت عنوان عدم لیاقت عزل و ملک فیصل به عنوان پادشاه نصب گردید. ولی در اغلب موارد نقش این مجلس، مشورتی بوده است. در سال‌های اخیر این مجلس فعال‌تر شده و برای خود آیین‌نامه داخلی نیز به تصویب رسانده است.

ج. قوای سه‌گانه

: بیشتر اشاره شد که حکومت عربستان، همچون بسیاری از کشورها دارای سه قوه مقننه، قضائیه و مجریه می‌باشد؛ جایگاه، وظایف و عملکرد هر یک از قوا در این کشور به شرح ذیل است:

۱. قوه مقننه

پیشینه تشکیل مجلس مشورتی در دوران حکومت خاندان آل‌سعود، به زمان عبدالعزیز باز می‌گردد. وی برای تحکیم پایه‌های حکومتی خود، نخست در سال ۱۳۴۳ ه. ق. با هشت عضو و سپس در سال ۱۳۴۵ ه. ق. با ۱۲ عضو، مجلسی از سران قبایل و شخصیت‌های مهم عربستان به ریاست فرزندش امیر فیصل تشکیل داد. البته این مجلس تا ده سال فعال بود سپس عملاً به حال تعلیق در آمد ولی هرگز به صورت رسمی منحل نگردید.

پس از آن اولین مجلس شورا در زمان ملک فهد با عضویت ۶۱ نفر و

ص: ۱۱۸

در دوره دوم ۱۹۹۶ م با عضویت ۹۱ نفر و در سومین دوره ۲۰۰۱ م با عضویت ۱۲۰ نفر تشکیل شد. به فرمان وی قانون مربوط به مجلس شورا که در برگیرنده ۳۰ اصل است، به تصویب رسید که مفاد برخی از اصول مهم آن چنین است:

«مجلس شورا از یک رئیس و شصت عضو که پادشاه آنان را از میان اهل علم و تجربه برمی‌گزیند، تشکیل می‌گردد و تمام حقوق اعضا و وظایف آنان در تمام زمینه‌ها به دستور پادشاه تعیین می‌شود»

«رئیس مجلس شورا و معاون و دبیر کل مجلس و برکناری آن به دستور پادشاه انجام می‌پذیرد و حقوق و وظایف آنان توسط فرمان پادشاهی تعیین می‌شود.»

بر اساس اصول دیگر آن، اعضای این مجلس بر اساس کتاب خدا و سنت رسول، در امور کشوری تصمیم می‌گیرند و محل تشکیل جلسات آن در ریاض است. اعضای این مجلس از میان شخصیت‌های علمی، مذهبی، اداری و نخبگان به مدت چهار سال هجری قمری برگزیده می‌شوند. انتخاب مجدد آنان مانعی ندارد. هیأت رئیسه آن از رئیس و معاونان کمیسیون‌های یازده‌گانه تخصصی مجلس تشکیل می‌شود و البته آنان نباید مناصب سیاسی رسمی داشته باشند. اعضای مجلس در سه محور زیر تلاش دارند:

الف- رعایت مصالح جامعه عربستان ب- ایجاد وفاق ملی و وحدت بین طوایف و طبقات اجتماعی ج- مراعات حقوق افراد. چنانچه میان تصمیمات مجلس مشورتی و رئیس آن با مصوبات هیئت وزیران اختلاف بود، تصمیم‌گیرنده نهایی پادشاه خواهد بود.

(۱) ۶۴

ص: ۱۱۹

۲. قوه قضائیه**اشاره**

در کشور عربستان، وزارت عدل (دادگستری) اداره سیستم قضایی را بر عهده دارد. این وزارت در سال ۱۳۸۲ ه. ق. در زمان ملک فیصل تشکیل و در سال ۱۳۹۰ وزیر مربوط جایگزین قاضی القضاة گردید. دستگاه قضایی عربستان غالباً تحت نفوذ خانواده آل شیخ محمد بن عبدالوهاب اداره می‌شود. مراجع قضایی این وزارتخانه؛ شورای عالی قضایی، دادگاه عالی، دادگاه‌های عمومی و دادگاه ویژه می‌باشند.

الف- شورای عالی قضایی مجلس القضاء الاعلی:

تعداد اعضای این دیوان یازده نفر است که پنج نفر دائمی و بقیه به عنوان قاضی موقت مشغول انجام وظیفه هستند. انتصاب قضات آن توسط شاه و ارشدترین قاضی رییس آن می‌باشد. تمام دادگاه‌های کشور زیر نظر شورای عالی هستند. اختیارات آنها موارد زیر را دربرمی‌گیرد:

- ۱- تهیه گزارش برای وزیر دادگستری جهت امور مذهبی.
 - ۲- بررسی مسائلی که از طرف شاه محول شده است.
 - ۳- ارائه پیشنهاد در مورد امور قضایی بعد از درخواست از طرف وزیر امور دادگستری.
 - ۴- تجدید نظر در مورد مجازات اعدام و بریدن دست.
- در دیوان عالی، رأی اکثریت قابل اجرا است، اما اگر جلسه به منظور

ص: ۱۲۰

تجدید نظر در مورد مسأله‌ای تشکیل شده باشد؛ چنانکه یک تن از اعضا حاضر نباشد، وزیر دادگستری یکی از اعضای موقت دادگاه مذکور را به عنوان عضو دائمی معرفی می‌نماید که امکان دارد این فرد یا رییس محکمه تمییز دادگاه عالی یا معاون او؛ یکی از وکلای وزارت دادگستری یا یکی از رؤسای دادگاه عمومی در مکه، مدینه، ریاض، جدّه باشند. به جز جلسه فوق، جلسه‌ای که جهت رسیدگی به مسائلی که از طرف وزیر دادگستری به دیوان عالی ارجاع شده است شرکت و حضور کلیه اعضا لازم است و در صورتی که عضوی در جلسه حاضر نباشد، وزیر دادگستری یک نفر از محکمه تمییز را به عنوان عضو این دادگاه منصوب می‌نماید. تصمیم دیوان عالی به عنوان رأی نهایی تلقی می‌شود و حکم صادره جهت اجرا به دایره مربوط ارسال می‌شود.

ب- دادگاه عالی استیناف محکمه‌التمییز:

اگر پس از تصمیم‌گیری نهایی در دادگاه محلی، متهم نسبت به حکم صادره اعتراضی داشته باشد، پرونده به دادگاه عالی ارجاع داده می‌شود و در آنجا مجدداً بررسی می‌گردد. در صورتی که حکم صادره درست تشخیص داده شود، همان نظر اولیه تأیید و در غیر این صورت دادگاه عالی جهت بررسی و صدور حکم مجدد، آن را به دادگاه محلی برمی‌گرداند. مسائل مورد بررسی این دادگاه، مسائل گوناگون کیفری، حقوقی، جنایی و شخصی است.

در زمانی که اعضای دادگاه عالی برای بررسی پرونده‌ای تشکیل جلسه می‌دهند، هیچ یک از طرفین دعوا یا وکیل آنها نمی‌توانند در جلسه

ص: ۱۲۱

دادگاه حاضر باشند. در صورتی که به حکم صادره توسط دادگاه عالی نیز اعتراض شود، پرونده به دیوان عالی ارجاع داده می‌شود و آن دیوان موظف است که ظرف یک ماه پرونده را بررسی و حکم قطعی را صادر نماید.

ج- دادگاه عمومی:

اشاره

در این دادگاه معمولاً فقط یک قاضی انجام وظیفه می‌کند که از طرف وزیر دادگستری نصب و معرفی می‌شود. هنگامی که موضوع رسیدگی به پرونده‌ای منجر به رجم، بریدن دست و اعدام باشد، تعداد قضات آن به سه نفر افزایش خواهد یافت که آن هم با هماهنگی وزیر دادگستری با دیوان عالی می‌باشد.

کیفیت کار در این دادگاه:

قاضی مستندات و ادله را نزد خود جمع‌آوری می‌کند؛ در صورتی که جرم جنایی باشد، پلیس به منظور بررسی حقایق اقدام سریع به عمل می‌آورد و اگر نیازی به بررسی نباشد، مراتب به دادگاه ارجاع می‌گردد. پس از صحت ادعای شاکی، متشاکی طی نامه کتبی احضار می‌گردد.

احضار این فرد توسط پلیس پی‌گیری می‌شود. این امر در شهرهای کوچک و روستاها توسط کلانتری و در شهرهای بزرگ توسط رئیس اداره پلیس انجام می‌شود. در صورت عدم حضور شاکی یا طرف مقابل او در دادگاه، جلسه تعطیل و بعد از سه روز مجدداً تشکیل می‌گردد. چنانچه باز هم در این جلسه یکی از طرفین شرکت نکرد و تلاش و فعالیت پلیس و اداره امنیت عمومی هم جهت احضار آنان به نتیجه‌ای نرسید، دادگاه

ص: ۱۲۲

مذکور پس از بررسی شکایت، به طور یک‌جانبه حکم صادر می‌کند. اما این حکم تا وقتی که از طرف محکمه التمییز دادگاه عالی تأیید نشود، قابل اجرا نمی‌باشد. اگر متشاکی قبل از انقضای مهلت دوم در دادگاه حاضر شود می‌تواند از حق خود دفاع نماید.

د- دادگاه ویژه محکمه الجوزیه:

این دادگاه از طرف وزیر دادگستری و تحت نظر پادشاه است و جهت رسیدگی به امور ویژه تشکیل می‌شود. یک قاضی دارد و کیفیت کار آن مثل دادگاه‌های عمومی است.

ه- دادگاه خاص المحکمه الخاصه للأحوال الشخصیه:

این دادگاه مرجع رسیدگی به شکایات کسانی است که از حکمرانان، استانداران، پلیس یا دادگاه شکایت دارند. طبق قانون سال ۱۹۷۵، قوه قضائیه عربستان، در بررسی حق شاکیان دعاوی، علنی، مستقل و بی‌طرف است، اما در عمل فاقد استقلال و کاملاً تحت نفوذ و در اختیار پادشاه است؛ زیرا وزیر دادگستری و قضات دادگاهها توسط شاه عزل و نصب می‌شوند. نفوذ و تأثیر حاکمان، اعمال نابرابر قانون در مورد بیگانگان و اتباع کشور، فقدان نظام حقوقی مدون و عدم تبیین حقوق شهروندی از مهمترین چالش‌های سیستم قضایی عربستان است.

۳. قوه مجریه

اشاره

ص: ۱۲۳

در کشور عربستان، پادشاه رییس قوه مجریه و هیئت وزیران است و پست نخست وزیری را بر عهده دارد. پس از شاه، عالی‌ترین قدرت اجرایی، هیأت وزیران می‌باشد.

هیأت وزیران:

اشاره

سابقه تشکیل هیئت وزیران در این کشور به فرمان ملک عبدالعزیز در سال ۱۹۵۳ میلادی / ۱۳۷۳ ه. ق. برمی‌گردد که رسماً هر یک از اعضای هیئت دولت با مسئولیت‌های مشخصی در آن حضور می‌یافتند. در سال ۱۹۹۳ ملک فهد نظامنامه جدیدی برای هیئت وزیران مقرر نمود.

اکنون هیأت وزیران بیش از ۴۰ عضو به شرح ذیل دارد:

۱. پادشاه: رییس هیأت وزیران و نخست وزیر.
۲. نایب رییس اول: ولیعهد و رییس گارد ملی.
۳. نایب رییس دوم: وزیر دفاع و هواپیمایی و بازرسی کل.
۴. وزیر کشاورزی و آب و ۵. وزیر تجارت و ۶. وزیر راه و ۷. وزیر آموزش و پرورش و ۸. وزیر دارایی و اقتصاد ملی و ۹. وزیر خارجه و ۱۰. وزیر بهداشت و ۱۱. وزیر آموزش عالی و ۱۲. وزیر صنعت و برق و ۱۳. وزیر تبلیغات و ۱۴.
- وزیر کشور و ۱۵. وزیر دادگستری و ۱۶. وزیر کار و امور اجتماعی و ۱۷. وزیر نفت و معدن و ۱۸. وزیر حج و ۱۹. وزیر اوقاف و امور اسلامی و ۲۰. وزیر پست و تلگراف و تلفن و ۲۱. وزیر برنامه‌ریزی و ۲۲. وزیر مسکن و ۲۳. وزیر امور شهر و روستا و ۲۴. سه وزیر مشاور بدون وزارتخانه.

افزون بر آنان، رؤسای برخی از مؤسسات دولتی همچون رییس سازمان جوانان، دیوان محاسبات عمومی، خدمات اجتماعی و

رییس

ص: ۱۲۴

هیئت رقابت و تحقیق و در هیئت وزیران شرکت می‌کنند.

اعضای هیأت وزیران از سه دسته تشکیل یافته‌اند:

الف: گروه شاهزادگان؛ این گروه وزارتخانه‌های دفاع، خارجه، کشور و ارگانهای حساس حکومتی را در اختیار دارند.

ب: گروه تکنوکراتها؛ این دسته مدیریت وزارتخانه‌های تخصصی را بر عهده دارند.

ج: گروه سنت‌گرایان مذهبی؛ این گروه که اغلب از نوادگان شیخ محمد بن عبدالوهاب بنیانگذار مذهب وهابیت و از خانواده او

هستند، در بیشتر اوقات تصدی وزارتخانه‌های فرهنگی، آموزشی و قضایی را بر عهده دارند.

هیأت وزیران در برابر پادشاه مسؤول بوده و شاه تا ۳۰ روز بعد می‌تواند مصوبات هیأت دولت را لغو کند. در حال حاضر هیأت

وزیران هر هفته به ریاست پادشاه یا ولیعهد تشکیل می‌شود و محل تشکیل جلسه آن در ریاض، کاخ «الیمامه» و در جده، کاخ

«السلام» می‌باشد.

استانداران یا امیران مناطق:

پس از هیئت دولت، عالی‌ترین مقام اجرایی در هر منطقه / استان، امیران آن مناطق می‌باشند؛ کشور عربستان به سیزده استان تقسیم

شده است که از سوی پادشاه در رأس هر استان، یکی از اعضای خانواده سلطنتی به عنوان «امیر» آن منطقه منصوب می‌گردد. امیر

که وظیفه اجرای سیاست کلی و امور اجرایی را به عهده دارد، از اختیارات تام برخوردار است.

مؤسسات عمومی عربستان

ص: ۱۲۵

- ۱- دیوان محاسبات عمومی این دیوان در سال ۱۹۵۳ (۱۳۷۳ ه. ق.) به قصد نظارت بر اموال دولتی و چگونگی هزینه نمودن آنها و خدمات اجتماعی وزارتخانه‌ها تأسیس شد.
- ۲- دیوان خدمات شهری که تدوین قوانین، سیاست‌گذاری و نظارت در مورد خدمات شهری را بر عهده دارد.
- ۳- سازمان امور استخدامی: در سال ۱۹۶۴ م مطابق ۱۳۸۰ ه. ق. برای اصلاح اداری و کشوری و تحقیق در این امور بوجود آمد.
- ۴- اداره آمار عمومی: این تشکیلات که زیر نظر وزارت امور مالی و اقتصادی می‌باشد، به منظور آمارگیری جمعیتی و تنظیم اطلاعات در این خصوص تأسیس شد.
- ۵- سازمان محیط زیست و هواشناسی این سازمان برای افزایش اطلاعات مطلوب آب و هوا برای نیروهای مسلح، مراکز مهم صنعتی هواپیمایی کشوری و نظارت بر امور جوّی، حفظ محیط زیست در کشور و بحر احمر و خلیج فارس، همچنین انتشار جزوات و نشریات در امور مذکور برای استفاده در دوایر دولتی و استفاده کارشناسان از این مطبوعات تأسیس شده است.
- ۶- هیئت عربی سعودی استاندارد (المواصفات والمقاييس) این مؤسسه در سال ۱۹۷۲ م ۱۳۹۲ ه. ق. برای کنترل تولید و مصرف بنیان نهاده شده است.
- ۷- مؤسسه عمومی مخارج و هزینه‌ها: این تشکیلات برای بررسی خدمات عمومی و مطالبات و نیازهای آینده کشور و بر طرف

ص: ۱۲۶

ساختن موانع و مشکلات مربوط به عمران راهها و ساختمانها بوجود آمده است. (۱) ۶۵

سیستم دفاعی عربستان

ارتش عربستان از چهار نیرو تشکیل شده و دارای سازمان‌های متعددی است. نیروهای نظامی این کشور گرچه تحت فرمان پادشاه هستند، ولی رییس ستاد نیروهای مسلح، فرماندهی عملیات در چهار نیروی هوایی، دریایی، زمینی و نیروی ضد هوایی را بر عهده دارد. وزیر دفاع این کشور امیر سلطان، برادر ملک فهد می‌باشد که ریاست سازمان هواپیمایی را نیز بر عهده دارد.

ستاد کل دارای چهار بخش اصلی است: ۱. عملیات و آموزش ۲. اطلاعات و جاسوسی ۳. امور نظامی ۴. امور انسانی و لجستیکی. از نظر نظامی، عربستان به هفت منطقه فرماندهی تقسیم می‌شود:

۱. شمالی به مرکزیت تبوک ۲. جنوبی به مرکزیت ابها ۳. مرکزی به مرکزیت ریاض ۴. مدینه به مرکزیت مدینه ۵. غربی به مرکزیت جدّه ۶. طائف به مرکزیت طائف ۷. شرقی به مرکزیت ظهران.

ارتش در نیروهای چهارگانه خویش دارای تجهیزات زرهی، توپخانه، تانک‌های سنگین، نفربرهای زرهی، خودروهای شناسایی، سلاحهای ضد تانک، موشکهای استینگر، کروتیل، شناورها،

ص: ۱۲۷

موشک‌انداز، اژدر افکن، مین جمع کن و یدک کش و هواپیماهای جنگی پیشرفته ۱۵ و ۱۶ و هلی‌کوپترهای آپاچی بوده و از تفنگداران دریایی نیز برخوردار است. برابر آمار موجود تعداد افراد نیروهای مسلح ۱۰۶۰۰۰ نفر (۷۳۰۰۰ نیروی زمینی، ۱۱۰۰۰ نیروی دریایی، ۱۸۰۰۰ نیروی هوایی و ۴۰۰۰ نفر نیروی ضد هوایی) می‌باشد.

علاوه بر نیروهای چهارگانه ارتش، این کشور از یک گارد ملی (حرس وطنی) به ریاست امیر عبداللّه ولیعهد عربستان برخوردار است که بازماندگان سازمان «اخوان» عبدالعزیز می‌باشند. گارد ملی اکنون بیش از ۷۵۰۰۰ نفر عضو دارد که ۵۵۰۰۰ نفر آنان عضو فعال و ۲۰۰۰۰ نفر از نیروهای داوطلب قبایل می‌باشند. (۱) ۶۶ این گارد در دهه‌های اخیر نوسازی و به سلاح‌های سنگین و هلی‌کوپتر مجهز شده است.

هم اکنون این کشور بالغ بر ۳۱ میلیارد و ۹۰۰ میلیون دلار سلاح و تجهیزات نظامی در اختیار دارد و با صرف هزینه‌ای بالغ بر ۷ میلیارد و ۳۰۰ میلیون دلار برای خرید تسلیحات در سال ۲۰۰۰ میلادی، در رأس کشورهای خریدار اسلحه در جهان قرار گرفت. علاوه بر آن، این کشور قراردادهای نظامی دیگری نیز به ارزش ۱۸ میلیارد و ۸۰۰ میلیون دلار با کشورهای غربی بویژه آمریکا منعقد نموده است.

درجات نظامی این کشور از عالی به پایین عبارت است از: فریق اول/ ارتشبد، فریق / سپهد، لواء / سرلشکر، عمید / سرتیپ، عقید / سرهنگ تمام، مقدم / سرهنگ دوم، رائد / سرگرد، نقیب / سروان،

ص: ۱۲۸

ملازم اول/ ستوان یکم، ملازم ثانی/ ستوان دوم، ملازم ثالث/ ستوان سوم و جندی/ سرباز.

سیاست خارجی

اشاره

سیاست و روابط خارجی عربستان در پنج بخش قابل تبیین است:

الف: روابط با کشورهای غربی

از زمان تشکیل عربستان سعودی، همواره این کشور روابط بسیار نزدیکی با دول غربی؛ به ویژه با انگلیس و آمریکا داشته است. پس از جنگ جهانی دوم، رابطه عمیق با انگلیس، جای خود را به آمریکا داد. نزدیکی بیشتر سیاست خارجی عربستان به غرب و آمریکا که از زمان ملک فیصل رو به گسترش نهاد، در دوران اخیر به بالاترین حد خود رسیده است؛ نیازهای متقابل عربستان و جهان غرب در زمینه انرژی، کالا و دانش فنی (تکنولوژی) موجب تحکیم و تعمیق هر چه بیشتر روابط این کشور با جهان غرب و همسویی در زمینه‌های سیاسی شده است. عربستان روابط نزدیکی با کشورهای انگلستان، فرانسه، آلمان و ژاپن دارد و از متخصصان و مستشاران این کشورها، در صنایع و آموزش و تربیت نیروهای نظامی خود استفاده می‌کند.

ب: رابطه با چین و شوروی سابق

عربستان به دلیل مخالفت شدید با کمونیسم به عنوان یک مسلک الحادی، در تمام دوران جنگ سرد، از ایجاد رابطه سیاسی با اردوگاه

ص: ۱۲۹

سوسیالیسم خودداری کرد.

پس از فروپاشی شوروی و پایان جنگ سرد، عربستان به موازات ترکیه، فعالیت‌های بسیاری در جمهوری‌های مسلمان تازه استقلال یافته شوروی سابق، آغاز نمود که مهمترین هدف آن انتشار اندیشه‌های وهابیت در این کشورهاست. همچنین روابط عربستان با روسیه نیز رو به گسترش نهاده است؛ در پی دیدار اخیر وزیر خارجه عربستان از روسیه، اولین کمیسیون مشترک همکاریهای مشترک دو کشور تشکیل گردید و اخیراً در مسکو سمیناری به مناسبت هفتادمین سالگرد دیدار ملک فیصل از شوروی سابق برگزار شد که چشم‌انداز نوینی در ارتقای سطح روابط را جلوه گر می‌سازد. در ارتباط با چین، علی‌رغم خرید برخی از موشک‌های میان‌برد در سال‌های اخیر و گشودن بازار پر رونق خود به روی کالاهای ارزان قیمت آن کشور، روابط به سطح بسیار مناسبی ارتقا نیافته است.

ج: روابط با همسایگان و کشورهای اسلامی

ضدیت با مارکسیسم و جلوگیری از توسعه آن، همسویی با سیاست کشورهای غربی، کسب قدرت برتر در منطقه خاورمیانه، سلطه فرهنگی بر کشورهای مسلمان و ترویج آیین وهابیت، از اهداف سیاست خارجی عربستان در ارتباط با کشورهای منطقه و جهان اسلام است که با روش جذب، مدارا، کاهش دشمنی و تشنج با کشورهای مجاور و جهان اسلام دنبال می‌شود.

ص: ۱۳۰

بر اساس همین سیاست است که علاوه بر کمک‌های رسمی به دولت‌ها، عربستان از طرفداران مسلک وهابی در کشورها، حمایت نموده و مخارج فعالیت‌های آنها را پرداخت می‌کند.

بر اساس همین سیاست است که در زمینه امور مذهبی ساخت مساجد مجلل، تربیت و اعزام ائمه جماعات وهابی مسلک، چاپ و انتشار قرآن و کتب مذهبی در شمارگان بسیار بالا مد نظر قرار گرفته است.

بر اساس همین سیاست است که:

* کشورهای مسلمان آفریقایی؛ نظیر سومالی، مراکش، چاد، نیجر، مالی، سنگال و موریتانی به علت نیازهای مالی از کمک‌های عربستان برخوردارند و یا نفت ارزان دریافت می‌کنند.

* در بحران تجاوز عراق به کویت نخست سیاست کنترل بحران و حل اختلاف بین عراق و کویت را در پیش گرفت ولی در نهایت در برابر عراق موضع گرفته، قسمت اعظم هزینه لشکر کشی آمریکا و هم‌پیمانان غربی‌اش را بر عهده گرفت. (۱) ۶۷* در جریان پیروزی مردم مسلمان الجزایر در انتخابات پارلمانی، در همسویی با کشورهای غربی از رژیم کودتا حمایت کرد.

* در جنگ خلیج فارس و یورش عراق به کویت، به دلیل حمایت یمن از صدام، روابط این دو کشور به وخامت گرایید و رژیم سعودی علاوه بر

۱- - هزینه‌های این جنگ برای عربستان حدود ۶۰ میلیارد دلار تمام شد ولی خسارات وارده به اقتصاد جهان عرب خصوصاً عراق و کویت بالغ بر ۶۲۰ میلیارد دلار بود، زیرا این جنگ زیر بنای اقتصاد کویت و عراق را ویران و هزینه‌های بسیاری بر دیگر کشورهای منطقه تحمیل و رشد اقتصادی آنها را کند و موجب کسری بودجه کشورهای همجوار نیز گردید. (عربستان، محمد فخری، ص ۴۶).

ص: ۱۳۱

قطع کمک‌های خود به یمن کارگران آن کشور را از عربستان اخراج کرد.

گفتنی است عربستان با چند کشور همسایه خود؛ با یمن بر سر منطقه نجران و جیزان، با کویت و عراق بر سر مناطق بی طرف بینابین، با قطر بر سر قطع بزرگراه دوحه- ابوظبی دارای اختلافات مرزی بوده است که با تلاش گسترده کشورهای دیگر از طریق گفتگو و پیمان‌های جدید در بسیاری از موارد حل شده است.

عربستان در سال ۱۹۸۱ م. طی قراردادی با عراق، به اختلافات مرزی مبهم دیرین بر سر مرز طولانی مشترک دو کشور پایان داد. این توافق در حالی صورت می‌گرفت که ریاض و بغداد در زمینه‌های سیاسی و عقیدتی هیچ‌گاه تفاهم نداشتند. لازم به ذکر است پس از حادثه ۱۱ سپتامبر، تغییراتی در سیاست‌های عربستان نسبت به همسایگان و کشورهای اسلامی پدید آمده است.

د: در ارتباط با مسأله فلسطین

این کشور در حمایت از آرمان مردم فلسطین، پس از جنگ ۱۹۷۳ اعراب و اسرائیل در تحریم نفتی اعراب شرکت نمود و بیش از یک میلیارد دلار به کشورهای خطوط مقدم جبهه کمک کرد و پس از امضای معاهده کمپ دیوید، برای به تعلیق در آوردن عضویت مصر در سازمان کنفرانس اسلامی تلاش بسیار نمود ولی پس از کشته شدن ملک فیصل، به تدریج سیاست خود را تغییر داد تا آن که ملک فهد طرح ۸ ماده‌ای ذیل را ارائه نمود:

ماده یک: خروج رژیم اشغالگر قدس از همه سرزمین‌های اشغالی

ص: ۱۳۲

اعراب در سال ۱۹۶۷.

ماده دو: برچیده شدن همه آبادیهای یهودی نشین در سرزمینهای اشغالی.

ماده سه: تضمین آزادی مذهب در سرزمینهای مقدس فلسطین.

ماده چهار: شناسایی حقوق فلسطینیان در مورد بازگشت و پرداخت غرامت به کسانی که مایل به مراجعت نیستند.

ماده پنج: کرانه باختری رود اردن (که در حال حاضر تحت اشغال رژیم اشغالگر قدس است) برای یک دوره انتقالی چند ماهه زیر نظر سازمان ملل قرار گیرد.

ماده شش: طرح تأسیس یک کشور فلسطینی که پایتخت آن قدس باشد.

ماده هفت: صلح و ادامه حیات همه کشورهای خاورمیانه.

ماده هشت: تضمین سازمان ملل و گروهی از کشورهای عضو برای اجرای پیمان.

این طرح که در آن هیچ گونه تضمینی جهت انجام تعهدات رژیم اشغالگر قدس پیش بینی نشده، با پذیرش مذاکره با رژیم غاصب اسرائیل، آن را به رسمیت شناخته است؛ گرچه این طرح در مراحل اولیه، مورد بی‌اعتنایی قرار گرفت ولی مذاکره رسمی با رژیم اشغالگر قدس تحقق یافت.

اخیراً به دنبال افزایش جنایات ددمنشانه اسرائیل پس از حادثه یازدهم سپتامبر، امیر عبدالله ولیعهد این کشور نیز برای خروج از بن‌بست صلح خاور میانه طرحی ارائه نموده است.

ه: رابطه با جمهوری اسلامی

پیشینه برقراری ارتباط ایران و عربستان سعودی به ۱۳۰۷ ه. ش.

برمی‌گردد. در سال ۱۳۰۹ ه. ش. سفارت ایران در عربستان گشوده شد ولی در سال ۱۳۱۴ تعطیل و تا سال ۱۳۲۲ ه. ش. سفیر ایران در مصر به عنوان سفیر ایران آکرودیده در عربستان منصوب گردید. در این سال به

ص: ۱۳۳

علت درگیری حاجیان ایرانی با اتباع سعودی همچنین اعدام یکی از حجاج ایرانی در حادثه‌ای دیگر، ارتباط سیاسی دو کشور کاملاً قطع گردید. در سال ۱۳۲۶ ه. ش. پس از سفر هیئت حسن نیت عربستان، دوباره سفیر ایران در مصر به صورت آکرودیته در عربستان مشغول به کار گردید. از آن پس توافقنامه‌هایی میان دو کشور امضا و در مسایل اوپک همکاری‌هایی وجود داشت. پس از پیروزی انقلاب، نخست روابط عادی بود ولی با برگزاری اولین مراسم براثت به سردی گرایید و با شروع جنگ تحمیلی روابط به شدت تیره شد و تا سطح کاردار تنزل یافت. در سال ۱۳۶۳ ه. ش. به دلیل اقدامات مثبت ایران در پایان دادن به حادثه هواپیمای ربوده شده سعودی، روابط اندکی بهبود یافت، اما اقدام عربستان در کاهش قیمت نفت در سال ۱۳۶۵ رابطه را باز هم تیره‌تر کرد. با شهادت حدود ۴۰۰ تن از حجاج ایرانی در سال ۱۳۶۶ ه. ش، عربستان روابط خود با ایران را به طور یک‌جانبه قطع کرد. پذیرش قطعنامه ۵۹۸ و موضع‌گیری اصولی ایران در تجاوز عراق به

ص: ۱۳۴

کویت، روابط ایران و عربستان را از سال ۱۳۶۹ ه. ش. ۱۹۹۱ میلادی وارد مرحله جدیدی نمود و در پی آن سفارتخانه‌های دو کشور در فروردین سال ۱۳۷۰ گشوده شدند.

از سال ۱۳۷۰ تا ۱۳۷۶ را می‌توان مرحله تنش‌زدایی و زمینه‌سازی روابط بهتر نامید؛ در این مرحله جناب آقای هاشمی رفسنجانی رییس جمهور وقت، نقش بسیار مهم و اساسی داشتند و توانستند با جلب موافقت امیر عبدالله ولیعهد عربستان، ریاست جمهوری اسلامی ایران بر کنفرانس اسلامی را به تصویب برسانند (۱) ۶۸.

برگزاری کنفرانس اسلامی در سال ۱۳۷۶ در تهران و دیدار امیر عبدالله از تهران و مذاکرات سیاسی وی در حاشیه حضورش در کنفرانس اسلامی و در مرحله بعد انعقاد موافقت‌نامه‌های متعدد اقتصادی، سیاسی و امنیتی، روابط ایران و عربستان را نزدیک‌تر ساخت. مسافرت جناب آقای خاتمی ریاست جمهوری اسلامی ایران در سال ۱۳۷۸ و دیدار امیر سلطان بن عبدالعزیز معاون دوم شورای وزیران و سفر برخی از وزرای دو کشور در بالا بردن سطح روابط، نقش بسیار مهمی ایفا نمود و چشم‌انداز آینده روابط دو کشور را تا حد زیادی ارتقا بخشید.

۱- - برای آگاهی از مشروح ملاقات‌ها و گفتگوهای جناب آقای هاشمی رفسنجانی با آقای امیر عبدالله، رجوع شود به فصلنامه «میقات حج» ش ۳۰، ص ۵۲

ص: ۱۳۵

فصل سوم تشکیلات مذهبی عربستان

اشاره

ص: ۱۳۷

پیشگفتار

تشکیلات مذهبی عربستان

۱. نقش دین در عربستان

دین در میان مردم عربستان نفوذ زیادی داشته، در اوضاع فرهنگی، سیاسی و اجتماعی آن نقش اساسی ایفا می‌کند. این کشور بر اساس ظواهر شریعت اسلامی اداره می‌شود؛ قوانینی چون قصاص و تعزیرات نیز در آن اجرا می‌شوند. هیچ دینی غیر از اسلام پذیرفته نیست و اماکن مذهبی غیر اسلامی همچون کلیسا، کنیسه و ... در آن وجود ندارد. رسانه‌های عمومی، احکام اسلامی را تبلیغ و ترویج نموده، از نشر و پخش هر گونه سخن و برنامه خلاف شئون دینی جلوگیری می‌شود. جناح مذهبی و سنت‌گرایان، از قدرت و نقش بسیار زیادی در حکومت و جامعه عربستان برخوردار هستند. اکثر مردم این کشور از اهل تسنن می‌باشند؛ و کشور بر اساس مذهب وهابیت اداره می‌شود؛ بیشتر مردم نجد پیرو مذهب حنبلی و منطقه حجاز بیشتر مالکی مذهب‌اند و شاید به همین دلیل بود که آیین محمدبن

ص: ۱۳۸

عبدالوهاب که بیشتر بر اصول اعتقادات و آرای فقهی حنبلی تکیه می‌کرد، ابتدا در میان مردم نجد انتشار یافت. در شهر مدینه منوره و منطقه الشرقیه تعداد نسبتاً قابل توجهی از شیعیان امامیه زندگی می‌کنند و در عسیر و نجران نیز گروهی از اسماعیلیه وجود دارند. بخشی از یمنی‌های مقیم عربستان نیز زیدی مذهب هستند.

۲. پیشینه وهابیت

پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله بعد از آن که بنیان اسلام را نهاد، با فراخوان مسلمانان به وحدت، جامعه اسلامی را متحد و یکپارچه ساخت؛ اما پس از رحلت آن حضرت، مسائل سیاسی، اعتقادی و فقهی موجب پیدایش مذاهب مختلف اسلامی گردید. نخست در مورد جانشینی پیامبر صلی الله علیه و آله دو رأی و اندیشه شکل گرفت:

۱. گروهی از بزرگان صحابه همچون ابن عباس، سلمان ابوذر و مقداد و عده‌ای از مردم با استناد به واقعه غدیر خم و تصریح پیامبر صلی الله علیه و آله در مواضع متعدد، حضرت علی علیه السلام را خلیفه و جانشین پیامبر می‌دانستند. صاحبان این اندیشه، «شیعه» نامیده شدند.

۲. در برابر، عده‌ای به استناد به شورای سقیفه و بیعت مردم، آنان که به حکومت دست یافتند (ابابکر، عمر، عثمان، امام علی علیه السلام) را خلیفه پیامبر صلی الله علیه و آله معرفی نمودند. دارندگان این رأی «اهل سنت و جماعت» نام گرفتند.

عامل دیگر سیاسی که موجب شکل‌گیری گروه دیگری به نام «خوارج» شد، پذیرش حکمیت از سوی امام علی علیه السلام در جنگ با معاویه

ص: ۱۳۹

بود که خوارج آن را کفر تلقی نمودند. خوشبختانه جریانات مختلف این گروه در میان جامعه اسلامی منقرض شدند و تنها اندکی از یکی از معتدل‌ترین جریانات آن به نام «اباضیه» باقی ماندند. (۱) ۶۹ افزون بر عوامل سیاسی فوق، از نیمه دوم قرن اول هجری مسائلی چون جبر و اختیار، قضا و قدر، حادث یا قدیم بودن کلام الهی و صفات خداوند مورد بحث و گفتگو واقع شد؛ در این گونه مباحث، شیعیان از سخن و هدایت اهل بیت پیامبر علیهم السلام پیروی می‌نمودند ولی در میان اهل سنت، مذاهب کلامی متفاوتی پدید آمد:

ابتدا طرز تفکر عقل‌مدارانه‌ای بوجود آمد که با تأمل و تفکر در مسائل اعتقادی به بحث و اظهار نظر می‌پرداختند. دارندگان این طرز تفکر بعدها «معتزله» نامیده شدند. در خلال این مباحثات، گروه‌های دیگر کلامی مانند جهمیه و نیز به وجود آمدند. در برابر گفتگوهای کلامی و روش عقل‌مدارانه فوق، عده‌ای از محدثان که به «اهل حدیث» معروف گشتند، به مخالفت برخاسته، پرسش را بدعت و هر گونه اندیشه و تفکر و بحث کلامی در مورد عقاید را ناروا دانسته، تنها معیار شناخت حق را «حدیث» معرفی نمودند.

در رأس این محدثان می‌توان از عثمان بن سعید دارمی و مهم‌تر از وی احمد بن حنبل را نام برد که در رد فرقه‌های کلامی معتزله و جهمیه دست به قلم برده، با تأکید بر لزوم حدیث‌گرایی و تکیه بر ظاهر متون روایی، هر گونه تحلیل و تأمل عقلانی و خردورزی در احادیث را ممنوع اعلام

ص: ۱۴۰

نمودند. اهل حدیث به تدریج گستره کار خود را توسعه دادند و در زمینه فقه نیز بسیاری از مردم به احمد بن حنبل گرویدند. گفتنی است در میان خلفای عباسی، تنها مدافع حنبلیان، متوکل عباسی بود که هدایایی برای احمد بن حنبل فرستاد و با اهل حدیث همدلی و همراهی بسیار نمود.

بعدها ابوالحسن اشعری از معتزله جدا شد و مکتب کلامی «اشاعره» را بنیان نهاد. از آن پس اهل حدیث به دو گروه تقسیم شدند: ۱-/ حنابله که همچنان هر گونه مباحثه و گفتگوی کلامی در زمینه اعتقادات را حرام و ناروا می‌دانستند.

۲-/ اشعریان که گفتگوهای کلامی را جایز می‌دانستند بر پیروی از ظواهر روایات در مسایل اعتقادی تأکید می‌ورزیدند. (۱) ۷۰ از سوی دیگر در کنار مکتب فقهی حنابله، سه مکتب فقهی؛ حنفی مالکی و شافعی نیز پدید آمد. مالک بن انس، همچون حنابله بحث‌های عقلی در اصول دین را ناروا و ممنوع اعلام نمود، ولی ابوحنیفه در مکتب فقهی خود با تکیه بر قیاس و رأی به استنباط احکام فقهی می‌پرداخت.

بدین روی مورد شدیدترین حملات اهل حدیث قرار گرفت.

به تدریج «اشعریان» بویژه با حمایت حاکمان عباسی، از نظر کلامی بر اندیشه‌های دیگر غلبه یافتند و حنبلیان به ضعف و سستی گراییدند و کم‌کم از نظر فقهی نیز طرفداران خود را از دست دادند. در اواخر قرن چهارم هجری قمری «بربهاری» رئیس حنبلیان بغداد با

۱- همان، ص ۵۶ نیز عدل الهی شهید مطهری ص ۱۰-۲۵

ص: ۱۴۱

تکیه بر ظواهر آیات و روایات، بار دگر عقایدی چون استقرار خداوند بر فراز کرسی و دیده شدن در روز قیامت را زنده ساخت و از نظر فقهی، زیارت قبور را منع و نوحه‌گری بر امام حسین علیه السلام را ناروا خواند. (۱) ۷۱ اظهار چنین مطالبی، خشم علما و مردم را برانگیخت و موجب صدور اطلاعیه‌ای از سوی خلیفه «الراضی» در نادرستی عقاید و توییخ یاران او گردید. برابر نوشته ابن الجوزی از آن پس، وی در خانه زنی پنهان شد و در همانجا مرد و بدون اطلاع مردمان او را در همان مکان غسل دادند و به خاک سپردند. (۲) ۷۲

حنبلیان به تدریج از میان رفتند تا آن که در اواخر قرن هفتم و اوایل قرن هشتم «ابن تیمیه» و سپس شاگردش «ابن قیم الجوزیه»، آراء و نظریاتی همسان با بربهاری ابراز داشتند و مجدداً عقاید اهل حدیث را با شدت بیشتری احیا کردند. ابن تیمیه نیز پس از اعلام نظر خود در مورد صفات خداوند که در حقیقت جسم بودن خدا را تداعی می‌نمود، با مخالفت سختی از سوی عالمان مسلمان مواجه گردید و در جلسه‌ای در حضور علما و پس از شنیدن استدلال ایشان، حرف خود را پس گرفت و توبه نمود. ولی پس از چندی، رأی فقهی او که زیارت را امری ناپسند اعلام کرد، بار دیگر خشم همگان را برانگیخت و به دلیل مخالفت عمومی و شکایت فرقه‌های مختلف اسلامی، به دستور ملک ناصر به زندان افتاد و در همان جا از دنیا رفت. (۳) ۷۳

۱- الکامل فی التاریخ، ابن اثیر، ج ۶، ص ۲۴۸

۲- منهاج السنه النبویه، ج ۶، ص ۳۲

۳- رحله ابن بطوطه، ج ۱، ص ۵۷

ص: ۱۴۲

پس از وی بار دگر نهضت سلفی گرای و رأی و اندیشه حنبلیان رو به افول گذاشت تا آن که در قرن دوازدهم هجری محمد بن عبد الوهاب آن افکار را پی گرفت (۱) ۷۴ و با امیر درعیه محمد بن سعود جد آل سعود پیمان بست و توافق نمود که محمد بن عبد الوهاب، رهبری مذهبی و محمد بن سعود جد آل سعود، رهبری سیاسی و مدیریت حکومت را بر عهده گیرند که تاریخ آن به تفصیل در فصل دوم ارائه شد.

۳. سازمانهای مذهبی عربستان

اشاره

در تشکیلات حکومتی عربستان، وزارت اوقاف، شؤن اسلامی، دعوت و ارشاد، و سازمانهای دیگر برای انجام امور مذهبی تأسیس شده و به انجام امور مذهبی می پردازند. افزون بر آنها، سازمانهای مهم مذهبی این کشور عبارتند از:

الف. سازمان علمای بزرگ هیئت کبار العلماء

این سازمان که به ریاست مفتی کل کشور اداره می شود، مرکب از ۲۱ تن از علمای طراز اول کشور می باشد. عمده فعالیت اعضای این سازمان صدور فتوی است که نقش مهمی در مسائل مذهبی و سیاسی کشور دارد؛ زیرا در کشور به صورت رسمی از هیچ یک از مذاهب فقهی مشهور اهل

۱- - برای اطلاعات بیشتر از آیین وهابیت رجوع شود به: به الذریعه، ج ۱۰، ص ۲۳۵ و ۲۳۶ و آیین وهابیت، آیت الله جعفر سبحانی. وهابیت در ترازوی نقد، علی محمدی آشنانی. تحلیلی نو بر عقاید وهابیان، محمد حسین ابراهیمی. فرقه وهابی و پاسخ شبهات آنها، علامه سید محمد حسن قزوینی. وهابیان، علی اصغر فقیهی. چهره واقعی وهابیت، حبیب روحانی و ..

ص: ۱۴۳

سنت یعنی حنبلی، شافعی، حنفی، و مالکی پیروی نمی‌شود، بلکه بر اساس فتاوی همین سازمان بویژه فتوای رییس آن که معمولاً بر اساس مذهب حنبلی است عمل می‌شود.

بالا-ترین مقام مذهبی این کشور «مفتی کل» است که به حکم پادشاه منصوب می‌گردد؛ تا چندی قبل «ابن باز» پیرمرد نابینای سعودی این مقام را در اختیار داشت که پس از فوت وی در سال ۱۹۹۹ م / ۱۴۲۰ ه. ق.

شیخ عبدالعزیز آل شیخ توسط ملک فهد به این سمت منصوب شد.

ب. سازمان رابطه العالم الاسلامی

این سازمان حدود ۴۰ سال قبل با عضویت نمایندگان از سایر کشورها تشکیل گردید. این تشکیلات از پرقدرت‌ترین سازمانهای مذهبی در عربستان محسوب می‌شود. بودجه سالانه این سازمان بالغ بر دویست میلیون ریال سعودی است و در بیشتر کشورهای جهان شعبه دارد.

وظایف این سازمان عبارت است از: آموزشهای اسلامی، توزیع کتب اسلامی و قرآن، آموزش زبان عربی، کمک به مؤسسات اسلامی.

مؤسسات وابسته به این سازمان: ۱- مجمع فقه اسلامی ۲- شورای عالی جهانی مساجد ۳- سمینار زیربنایی تربیت اسلامی ۴- مجالس قاریه‌المساجد ۵- سازمان جوانان اسلامی

این سازمان طی ۱۰ سال گذشته پول بسیار زیادی صرف ساخت بناهای اسلامی و ترویج مذهب وهابیت نموده است و دولت نیز در ده سال اخیر مبالغ هنگفتی در جهت ترویج اسلام، نشر و حفظ قرآن، مؤسسه ائمه ارشاد و سازمانهای خیریه، بیمارستانها و درمانگاهها در

ص: ۱۴۴

خارج از کشور کمک کرده است. همچنین تعداد هزار مسجد در جهان و صدها مرکز اسلامی زیر نظر این سازمان مشغول فعالیت می‌باشند. افزون بر آن هزینه احداث ۲۰ مرکز اسلامی؛ ۱۲۵۹ باب مسجد؛ ۱۰۶۹ باب مدرسه؛ ۲۰۰ باب مؤسسه مذهبی؛ ۱۳۴ دانشگاه؛ ۴۱ باب درمانگاه؛ ۷۶ باب بیمارستان؛ ۱ باب انستیتو جهان عرب در پاریس را پرداخت نموده است.

ج- سازمان امر به معروف و نهی از منکر

کشور عربستان یک کشور اسلامی و مذهبی است و همواره دارای فرهنگی آمیخته به دین و مذهب بوده است، بدین رو مردم این کشور در کنار آداب و رسوم قبیله‌ای، نسبت به انجام فرایض دینی و آداب و سنن مذهبی پایبندی زیادی دارند. در عین حال سازمان امر به معروف و نهی از منکر به منظور دعوت مردم برای برگزاری نمازهای جماعت و جمعه، نظارت بر رعایت شؤن اسلامی و حجاب بانوان و جلوگیری از فعالیت مراکز غیر شرعی تشکیل شده است. اعضای این سازمان نقش پلیس منکرات را بر عهده دارند و با گشت‌زنی در خیابان‌ها، با موارد غیر مشروع برخورد می‌کنند. نهادهای دیگری که در عربستان به امور مذهبی می‌پردازند، عبارتند از: اداره تحقیقات علمی و مذهبی و صدور فتاوی و دعوت و ارشاد؛ جمعیت حفظ قرآن؛ المجمع الفقهی؛ ریاست عام امور حرم مکی و حرم نبوی؛ شورای عالی جهانی مساجد؛ سازمان رسیدگی به وضع اقلیتهای اسلامی در کشورهای غیر اسلامی.

د- سازمان‌های وابسته به امور مذهبی**اشاره**

در این بخش به معرفی چند مرکز مهم دیگر که می‌توان آنها را مؤسسات وابسته به امور مذهبی دانست می‌پردازیم.

۱. مؤسسه ملی راهنمایی حجاج

در پی فرمان ملک فهد در مورد ایجاد مرکز ارائه خدمات رفاهی برای حجاج در سال ۱۴۰۵ ه. ق. هیئت وزیران قانون تأسیس هیئت راهنمایی حجاج را به تصویب رساند. این مرکز که در مدینه منوره تأسیس گردید، بعداً به مؤسسه ملی راهنمایان تغییر نام داد. بخش‌های متنوع این مرکز عبارتند از: استقبال، اسکان، نظم، امور بعثه‌ها، گذرنامه نقل و ...

۲. معهد خادم الحرمين الشريفين لأبحاث الحج

این تشکیلات که به تصویب هیئت وزیران در سال ۱۴۰۱ ه. ق. برای جمع‌آوری اطلاعات، حفظ محیط زیست و ارائه مشاوره فنی به شورای عالی حج تأسیس گردید، زیر نظر امیر نایف بن عبدالعزیز وزیر کشور و رییس شورای عالی حج اداره می‌شود، و دارای بخش‌های عمران و مهندسی، بهداشت و محیط زیست، امور اداری و انسانی، اطلاعات و خدمات علمی، امور تبلیغات و امور مالی می‌باشد.

۳. مجتمع چاپ قرآن ملک فهد

ص: ۱۴۶

ساخت این مجتمع بر اساس فرمان ملک فهد در سال ۱۴۰۳ ه. ق. در مساحتی بالغ بر ۲۵۰ / ۰۰۰ متر مربع آغاز و در سال ۱۴۰۵ ه. ق. افتتاح گردید. این مجتمع که زیر نظر وزارت اوقاف اداره می‌شود، به چاپ متن، ترجمه و تفسیر قرآن، نشر سیره نبوی و مجموعه آثار ابن تیمیه و تکثیر نوار قرائت قرآن می‌پردازد.

بخش‌های مختلف این مجمع عبارتند از: دروس قرآنی، ترجمه، شورای علمی مصحف، شورای ترجمه، هیئت مشاوران، بخش تکثیر نوار، سنت و سیره نبوی، مباحث و دراسات اسلامی.

این مرکز قرآن کریم را در بیست نوع مختلف در اندازه‌های بزرگ، متوسط و کوچک چاپ می‌کند و متوسط تولید سالیانه آن ۱۰ / ۰۰۰ / ۰۰۰ نسخه است. همچنین این مرکز نوار شش گونه قرائت راتکثیر و تفاسیری در سه حجم و ترجمه‌هایی به زبانهای زنده دنیا و کتب سیره نبوی و مجموع فتاوی ابن تیمیه را به چاپ رسانده است.

افزون بر آن، این مرکز به برگزاری دوره‌های تجوید نیز می‌پردازد.

۴. کارگاه بافت پرده کعبه

مرکز نساجی و بافت پوشش کعبه به فرمان ملک عبد العزیز بن عبد الرحمن در سال ۱۳۴۶ ه. ق. ایجاد گردید. ملک فیصل آن را در سال ۱۳۸۲ ه. ق. تجدید بنا نمود. پس از وی در سال ۱۳۹۷ ه. ق. ساختمانهای بزرگ و جدیدی برای آن احداث و ماشین آلات نساجی آن نوسازی و مدرن گردید.

هم اکنون این کارخانه برای هر سال یک پرده از حریر خالص طبیعی

ص: ۱۴۷

می‌بافد و با نخ‌های نقره طلا فام تزیین می‌کند.

۵. حوزه‌های دینی و رهبران مذهبی

بر اساس توافق رهبر مذهبی وهابیت و بزرگ‌خاندان آل سعود رهبری سیاسی در خاندان آل سعود و حاکمیت مذهبی بر عهده فرزندان شیخ محمد بن عبدالوهاب می‌باشد.

در عربستان، ۳۰ هزار باب مسجد معمولی و مسجد جامع وجود دارد که در ۵۳۵/۶ مسجد آن نماز جمعه برگزار می‌شود و در ۱۶۶۹/۲۳ مسجد آن ۹۰ هزار امام جماعت و مؤذن به انجام وظیفه مشغول هستند.

رهبران مذهبی این کشور نقش مهمی در کشور دارند. اکنون کشور عربستان به دلیل قدرت مالی خود و نیز مراسم سالانه حج، و ضعف دولت‌های حاکم بر کشورهای اسلامی، نفوذ فراوانی در میان مسلمانان دارد و از این نفوذ به شدت بهره می‌برد.

حوزه‌های دینی عربستان، به تدریج به شکل دانشگاه تکامل یافته است؛ در این دانشگاه‌ها افزون بر دانشجویان داخلی، دانشجویان خارجی بویژه کشورهای اسلامی، با هزینه دولت عربستان، مقاطع تحصیلی خود را ادامه می‌دهند.

الف: دانشگاه اسلامی مدینه منوره: این دانشگاه که در سال ۱۳۸۱ تأسیس شد، اکنون به منزله یک مرکز اسلامی جهانی درآمده و دارای پنج دانشکده شریعت، دانشکده تبلیغ و اصول دین، دانشکده قرآن و مطالعات سیاسی، دانشکده روایات شریفه و مطالعات

ص: ۱۴۸

اسلامی، و دانشکده زبان عربی است که هر کدام از ۱۳ بخش تشکیل شده است.

ب: دانشگاه ام‌القرای مکه؛ این مرکز علمی در سال ۱۹۸۱ تأسیس گردید. شمار استادان آن ۹۰ نفر و شمار دانشجویان شاغل به تحصیل ۲۰/۰۰۰ نفر می‌باشند. دانشکده‌های آن: دانشکده تعلیم و تربیت، دانشکده مطالعات کتابداری است. تعداد کتابهای موجود

در کتابخانه مرکز علمی بالغ بر ۰/۰۰۰

۵ جلد است.

ص: ۱۴۹

منابع و مأخذ

- ۱- قرآن کریم.
- ۲- آشنایی با علوم اسلامی، کلام و عرفان، شهید مطهری، انتشارات صدرا.
- ۳- الأصاله و المعاصره، فؤاد عبدالسلام الفارسی، شركة المدینه المنوره للطباعه و النشر، ۱۴۱۲ ه. ق.
- ۴- الاعلام زرکلی، دارالعلم للملایین، بیروت، ۱۹۹۰ م.
- ۵- اعیان الشیعه، محسن امین، مطبعه ابن زیدون دمشق، چاپ دوم، ۱۹۴۴ م.
- ۶- بحارالانوار، علامه مجلسی، بیروت.
- ۷- البعثات الخارجیه للمملکه العربیه السعودیه، صادق علی حجازی، مطبوعات نادى مکة الثقافى، چاپ اول، ۱۴۰۳ ه. ق.
- ۸- تاریخ البلاد العربیه السعودیه، دکتر منیر العجلانی، دارالسبل للنشر والتوزیع، ریاض، چاپ دوم، ۱۴۱۳ ه. ق.
- ۹- تاریخ تحلیلی اسلام، سید جعفر شهیدی.
- ۱۱- تاریخ العربیه السعودیه من القرن الثامن عشر حتى نهاية القرن العشرين، الیکسی فاسیلیف، شركة المطبوعات للتوزیع و النشر بیروت لبنان، چاپ اول، ۱۹۹۵ م.

ص: ۱۵۰

- ۱۰- تاریخ المملكة العربیة السعودیة، صلاح الدین مختار، چاپ بیروت، دار مکتبه الحیاء.
- ۱۱- جغرافیای تاریخی کشورهای اسلامی، وزارت آموزش و پرورش، تهران، ۱۳۶۶.
- ۱۲- الجغرافیا التاریخیه لشبه الجزیره العربیه، فی عصور ما قبل التاریخ، دکتر طلعت احمد محمد عبده، دانشگاه الازهر «دارالمعرفه الجامعیه» مصر.
- ۱۳- الجزیره العربیه فی الوثائق البریطانیة، نجاهه فتحی صفوه، دارالساقی، بیروت، لبنان چاپ اول، ۱۹۹۶ م.
- ۱۴- جزیره العرب فی القرن العشرین، حافظ وهبه، چاپ مصر.
- ۱۵- /حج، استاد مطهری، نشر صدرا.
- ۱۶- دراسات تاریخ الجزیره العربیه، تدوین و چاپ جمعی از اساتید دانشگاه ملک سعود، ۱۴۰۴ ه. ق، ۱۹۸۴.
- ۱۷- /دلیل الفنادق، معهد خادم الحرمین الشریفین لأبحاث الحج، مکه مکرمه.
- ۱۸- دلیل المملكة العربیة السعودیة، وزارت اعلام عربستان سعودی، ۱۹۹۶ م.
- ۱۹- الذریعه الی تصانیف الشیعه، دار الاضواء، چاپ بیروت.
- ۲۰- رحله ابن بطوطه، مؤسسه الرساله، بیروت.
- ۲۱- الرحله الحجازیه، محمد لیب البتونی، مکتبه الثقافه الدینیة.
- ۲۲- شبه جزیره العرب، محمود شاکر، المکتب الاسلامی، چاپ بیروت، ۱۴۰۶ ه. ق.
- ۲۳- الرد علی الاخنائی، ابن تیمیه، مطبعه سلفیه، مصر.
- ۲۴- عدل الهی، مرتضی مطهری، انتشارات صدرا، چاپ دهم.

ص: ۱۵۱

- ۲۵- عربستان، محمد فخری، مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی، ویرایش دوم.
- ۲۶- عربستان سعودی، رقیه عظیمی سادات، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه، چاپ سوم ۱۳۸۰.
- ۲۷- فراهایی از زندگی پیامبر اسلام، جعفر سبحانی، نشر مشعر، ۱۳۸۱.
- ۲۸- الفهرست، ابن ندیم بغدادی، چاپ تجدد.
- ۲۹- / قلب الحجاز، عاتق بن غیث البلادی، دارمکه للنشر و التوزیع،
- ۳۰- الکامل فی التاریخ، ابن اثیر، دار صادر بیروت.
- ۳۱- کشف الشبهات، محمد بن عبدالوهاب، الریاسة العامه للادارات البحوث العلمیه، ریاض.
- ۳۲- المدن و الاماکن الأثریه فی شمال و جنوب الجزیره العربیه، احمد حسین شرف الدین، چاپ ریاض، مطابع الفرزدق التجاریه، ۱۴۰۴ ه. ق
- ۳۳- مروج الذهب، مسعودی، دارالفکر بیروت، ۱۴۰۹
- ۳۴- معجم ادویه الجزیره، عبدالله بن محمد بن خمیس، چاپ اول، ۱۴۲۵ ه. ق. ریاض مطابع الفرزدق التجاریه.
- ۳۵- / ملوک العرب، امین الریحانی، بیروت ۱۹۲۴.
- ۳۶- منهاج السنه النبویه، ابن تیمیه، جامعه امام محمد بن سعود عربستان. (۱) ۷۵

پی‌نوشتها

- ۱ (۱) - با عنایت به فراخوان جهان‌شمول اسلام در مورد وحدت بر محور توحید در آیه شریفه «قل یا اهل الکتاب تعالوا الی کلمه سواء بیننا و بینکم أَلَّا نعبد أَلَّا الله. آل عمران، ۶۴» و تأکید بسیار بر اهتمام نسبت به امور مسلمانان در روایاتی همچون: «من أصبح لایهتّم بأُمور المسلمین فلیس بمسلم. (دَحْوَالأَرْضِ)، بحارالانوار، ج ۷۴، ص ۳۳۹ / ۳۳۷» حسن تفاهم، بسترسازی و تحقق وحدت و تعاون امت اسلامی، یکی از اساسی‌ترین وظایف دینی است. (حج، شهیدمطهری، ص ۹ / ۲۵)
- ۲ (۲) - بحارالانوار، ج ۵۷، ص ۲۳۲ و ج ۶۶، ص ۲۵۴
- ۳ (۳) - بحارالانوار، ج ۱۱، ص ۱۸۳
- ۴ (۱) -
- ۵ (۲) - آسیا با مساحتی بیش از ۴۴ میلیون کیلومتر مربع بزرگترین قاره کره زمین است که بیش از ۱۴ مساحت کل خشکی‌های زمین (۱۳۵ میلیون کیلومتر مربع) را در بر گرفته و ۶۰٪ جمعیت دنیا را در خود جای داده است
- ۶ (۳) - خاورمیانه (اصطلاحی است که برای اولین بار در سال ۱۹۰۲ / ۱۳۲۰ میلادی توسط یک افسر امریکایی به کار گرفته شد و پس از آن به تدریج در میان سیاستمداران کشورها رایج گردید. سازمان ملل این اصطلاح را در سال ۱۹۴۸ پذیرفت. برخی پدید آورنده این اصطلاح را فرماندهی نظامی بریتانیا در خلال جنگ جهانی دانسته‌اند. (جغرافیای کشورهای مسلمان، ص ۱۱، تاریخ بلاد عربی سعودی، منیر العجلانی، ص ۹).
- ۷ (۱) - شبه جزیره عربستان در نیمکره شمالی و نیمکره شرقی جنوب غربی آسیا قرار گرفته است و از مشرق با خلیج فارس، از مغرب با دریای سرخ (دریای قزم) و از جنوب با اقیانوس هند هم‌مرز است. مرز شمالی آن را به دقت نمی‌توان معین کرد ولی می‌توان خطی فرضی را از خلیج عقبه تا فرات امتداد داد و آن را مرز شمالی این شبه جزیره دانست. این شبه جزیره از هفت کشور؛

عربستان سعودی، جمهوری یمن، عمان، امارات متحده عربی، قطر، بحرین و کویت تشکیل شده است

۸ (۱) -، رمله

۹ (۱) - تاریخ تحلیلی اسلام، دکتر سید جعفر شهیدی، ص ۱

۱۰ (۲) - شبه جزیره، محمود شاکر، ص ۳۶- / ۳۰. برای اطلاعات بیشتر به معجم ادویة الجزیره، عبدالله محمد بن خمیس، و قلب الحجاز، عاتق بن غیث البلادی مراجعه شود

۱- علی محمدی آشنانی، شناخت عربستان، ۱ جلد، نشر مشعر - تهران، چاپ: ۱۲، تابستان ۱۳۸۹.

ص: ۱۵۲

۱۱ (۱) - نک: معجم البلدان، ج ۴، ص ۳۶۷ و ج ۵، ص ۲۶۱

۱۲ (۱) - دلیل المملكة العربیة السعودیة، ص ۱

۱۳ (۱) - همان، ص ۲

۱۴ (۲) - جغرافیای تاریخی شبه جزیره، احمد محمد عبده، ص ۴۴ و عربستان، فخری، ص ۱۰۴

۱۵ (۳) - از سال ۱۹۵۵ میلادی / ۱۳۷۵ ه. ق. تا کنون

۱۶ (۱) - عربستان سعودی، سادات عظیمی، ص ۷

۱۷ (۱) - الفهرست، ابن ندیم بغدادی، ص ۸؛ مروج الذهب، ج ۱، ص ۳۰۰

۱۸ (۱) - عربستان سعودی، سادات عظیمی، ص ۶۱

۱۹ (۲) - عربستان، محمد فخری، ص ۸

۲۰ (۱) - تاریخ البلاد السعودیه، منیر العجلانی، ج ۱، ص ز

۲۱ (۱) - سازمان اوپک باعضویت اولیه پنج کشور عراق، کویت، ایران، عربستان سعودی و نوزوئلا در سال - ۱۹۶۰ میلادی / ۱۳۷۹

ه. ق. به منظور ایجاد هماهنگی و وحدت و تعیین بهترین شیوه برای تأمین منافع، پیش‌بینی روش‌ها و وسایل تأمین و تثبیت قیمت‌ها در بازارهای بین‌المللی، در نظر گرفتن مصالح ملت‌های تولیدکننده و تضمین درآمدی ثابت برای آنان، تشکیل شد. بر اساس آخرین توافق اعضای اوپک در صورتی که قیمت نفت برای بیش از بیست روز پائین‌تر از ۲۵ دلار باشد، آنان از سقف تولید خود تا یک میلیون بشکه خواهند کاست و در صورتی که بیش از بیست روز متوالی بالاتر از بیست و پنج دلار باشد، آنان به تولید نفت خود تا یک میلیون بشکه خواهند افزود

۲۲ (۱) - به عنوان نمونه در سال ۱۹۹۲ م عربستان ۵/۱۳٪، آمریکا ۱/۱۳٪، و روسیه ۵/۱۲٪ از تولید نفت جهان را به خود

اختصاص دادند

۲۳ (۱) - الاصاله والمعاصره، الفارسی، ص ۱۷۱

۲۴ (۲) -

۲۵ (۱) - عربستان، محمد فخری، ص ۵۳

۲۶ (۱) - عربستان سعودی، سادات عظیمی، ص ۳۴

۲۷ (۱) - دلیل المملكة العربیة السعودیه، ص ۷۰

ص: ۱۵۳

- ۲۸ (۱) - روزنامه جام جم، سه شنبه ۹ مهر ۱۳۸۱، سال سوم شماره ۶۹۳، ص ۷
- ۲۹ (۱) - دلیل المملكة العربیة السعودیة، ص ۸۰
- ۳۰ (۲) - الاصله و المعاصره، فارسی ص ۳۸۹. برای تفصیل بیشتر به البعثات الخارجیه للمملكه العربیه السعودیه، نوشته صادق علی حجازی مراجعه شود
- ۳۱ (۱) - روزنامه جام جم، سه شنبه ۹ مهر ۱۳۸۱، سال سوم شماره ۶۹۳، ص ۷
- ۳۲ (۱) - عربستان، سادات عظیمی، ص ۴۷- / ۴۸. با اندکی تصرف و تلخیص
- ۳۳ (۱) - عربستان، فخری، ص ۱۰۴
- ۳۴ (۱) - عربستان، فخری، ص ۸۳
- ۳۵ (۱) - عربستان، فخری، ص ۱۰۵- / ۱۱۲
- ۳۶ (۱) - عربستان، فخری، ص ۹۸- / ۱۰۱
- ۳۷ (۱) - نازعات: ۳۰ «والارض بعد ذلك دحاها»
- ۳۸ (۲) - بحار الانوار، ج ۵۷، ص ۲۳۲، و ج ۶۶، ص ۲۵۴
- ۳۹ (۳) - جغرافیای تاریخی شبه جزیره عربی در دوران ماقبل تاریخ، دکتر طلعت احمد محمد عبده، ص ۱۸۴-۲۶۸. برای تفصیل بیشتر به: المدن و الاماکن الأثریه فی شمال و جنوب الجزیره
- ۴۰ (۱) - تاریخ البلاد العربیة السعودیه، منیر العجلانی، ص ۵
- ۴۱ (۲) - الرحلة الحجازیه، محمد لیب البتونی، ص ۳۴- / ۱۱
- ۴۲ (۳) - دراسات تاریخ الجزیره العربیه، ص ۱۰۳- / ۷۹
- ۴۳ (۴) - نخست (۱) سپس (۲). جغرافیای تاریخی شبه جزیره عربی در دوران ماقبل تاریخ، دکتر طلعت احمد محمد عبده، ص ۱۹ و ۶۷
- ۴۴ (۵) - همان، ص ۲۴

ص: ۱۵۴

- ۴۵ (۱) - تاریخ تحلیلی اسلام، دکتر سید جعفر شهیدی، ص ۶- / ۱۶. نیز دراسات تاریخ الجزیره العربیه، ۹۱- / ۱۰۳. و الرحلة الحجازیه، محمد لیب البتونی، ص ۱۳- / ۴۰
- ۴۶ (۲) - تاریخ تحلیلی اسلام، همان، ص ۲۴- / ۲۲
- ۴۷ (۱) - برای تفصیل بیشتر به: فرازهایی از زندگی پیامبر اسلام، آیت‌الله جعفر سبحانی
- ۴۸ (۲) - بقره، آیه ۱۲۷
- ۴۹ (۱) - توبه، آیه ۵
- ۵۰ علی محمدی آشنانی، شناخت عربستان، جلد ۱، نشر مشعر - تهران، چاپ: ۱۲، تابستان ۱۳۸۹.
- ۵۱ (۱) - حماسه حسینی، قیام مردم مدینه بر ضدّ یزید و بیعت با عبد الله بن حنظله، تصرف حجاز توسط عبد الله بن زبیر در دوران امویان و قیام محمد بن عبد الله بن حسن بن علی مشهور به ذو نفس زکیه و برادرش ابراهیم و پس از مدت کوتاهی قیام حسین بن علی نواده امام حسن بر ضدّ عباسیان نمونه‌هایی از آن است
- ۵۲ (۱) - شبه جزیره عرب، محمود شاکر، ص ۱۲۶- / ۱۰۰
- ۵۳ (۱) - نسبت دادن یک طایفه یا اندیشه مذهبی به پدر بنیان‌گذار آن در زبان عربی مرسوم است. بر این اساس خاندان سعودی به پدر محمد بن سعود و اندیشه وهابیت به پدر بنیان‌گذار آن عبدالوهاب منسوب شده است. تاریخ البلاد، العربیه السعودیه، منیر العجلانی، ج ۱، ص ۸۰
- ۵۴ (۱) - قلب جزیره العرب ص ۳۲۸، صقرالجزیره ج ۱، ص ۶۴
- ۵۵ (۱) - صقرالجزیره، ج ۱، ص ۵۴
- ۵۶ (۱) - صقرالجزیره، ج ۱، ص ۶۵

ص: ۱۵۵

- ۵۷ (۱) - از زمان ترکی بن عبدالله بن محمد بن سعود، امارت سعودی از اولاد عبدالعزیز به اولاد برادرش عبدالله منتقل شد و تا امروز در همین نسل باقی است
- ۵۸ (۱) - بعضی سال وفات خالد بن سعود بن عبدالله را ۱۲۵۷ ه. ق. و محل فوتش را مکه نوشته‌اند. الأعلام زرکلی، ج ۳، ص ۳۳۷
- ۵۹ (۱) - تاریخ المملكة العربیة السعودیة، صلاح الدین المختار، ج ۱، ص ۳۷۳ / ۳۸۵
- ۶۰ (۱) - برای اطلاعات بیشتر نک: الجزیره العربیة فی الوثائق البريطانیة، تألیف نجده فتحی صفوه
- ۶۱ (۱) - برای تفصیل بیشتر نک: کتاب ملوک العرب ریحانی، ج ۱، ص ۷۶ / ۳۹۲ و صقر الجزیره، ج ۳، ص ۴۵۳
- ۶۲ (۱) - صقر الجزیره ج ۳، ص ۴۹۲
- ۶۳ (۱) - عربستان، محمد فخری، ص ۲۷
- ۶۴ (۱) - اصل ۳، ۱۰، ۱۳ و ۱۷ قانون مجلس شورا
- ۶۵ (۱) - الاصله و المعاصره، الفارسی، ص ۱۲۵ / ۱۳۸
- ۶۶ (۱) - عربستان، فخری، ص ۵۷ / ۶۴

ص: ۱۵۶

۶۷ (۱)- هزینه‌های این جنگ برای عربستان حدود ۶۰ میلیارد دلار تمام شد ولی خسارات وارده به اقتصاد جهان عرب خصوصاً عراق و کویت بالغ بر ۶۲۰ میلیارد دلار بود، زیرا این جنگ زیر بنای اقتصاد کویت و عراق را ویران و هزینه‌های بسیاری بر دیگر کشورهای منطقه تحمیل و رشد اقتصادی آنها را کند و موجب کسری بودجه کشورهای همجوار نیز گردید. (عربستان، محمد فخری، ص ۴۶).

۶۸ (۱)- برای آگاهی از مشروح ملاقات‌ها و گفتگوهای جناب آقای هاشمی رفسنجانی با آقای امیر عبداللّه، رجوع شود به فصلنامه «میقات حج» ش ۳۰، ص ۵۲

۶۹ (۱)- آشنایی با علوم اسلامی، کلام و عرفان شهید مطهری، ص ۲۵

۷۰ (۱)- همان، ص ۵۶ نیز عدل الهی شهید مطهری ص ۱۰-۲۵

۷۱ (۱)- الکامل فی التاریخ، ابن اثیر، ج ۶، ص ۲۴۸

۷۲ (۲)- منهاج السنه النبویه، ج ۶، ص ۳۲

۷۳ (۳)- رحله ابن بطوطه، ج ۱، ص ۵۷

۷۴ (۱)- برای اطلاعات بیشتر از آیین وهابیت رجوع شود به: به الذریعه، ج ۱۰، ص ۲۳۵ و ۲۳۶ و آیین وهابیت، آیت‌الله جعفر سبحانی. وهابیت در ترازوی نقد، علی محمدی آشنانی. تحلیلی نو بر عقاید وهابیان، محمد حسین ابراهیمی. فرقه وهابی و پاسخ شبهات آنها، علامه سید محمد حسن قزوینی. وهابیان، علی اصغر فقیهی. چهره واقعی وهابیت، حبیب روحانی و ..

۷۵ علی محمدی آشنانی، شناخت عربستان، جلد ۱، نشر مشعر - تهران، چاپ: ۱۲، تابستان ۱۳۸۹.

درباره مرکز

بسم الله الرحمن الرحيم

جَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (سوره توبه آیه ۴۱)

با اموال و جانهای خود، در راه خدا جهاد نمایید؛ این برای شما بهتر است اگر بدانید حضرت رضا (علیه السلام): خدا رحم نماید بنده‌ای که امر ما را زنده (و برپا) دارد ... علوم و دانشهای ما را یاد گیرد و به مردم یاد دهد، زیرا مردم اگر سخنان نیکوی ما را (بی آنکه چیزی از آن کاسته و یا بر آن بیفزایند) بدانند هر آینه از ما پیروی (و طبق آن عمل) می کنند

بنادر البحار-ترجمه و شرح خلاصه دو جلد بحار الانوار ص ۱۵۹

بنیانگذار مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان شهید آیت الله شمس آبادی (ره) یکی از علمای برجسته شهر اصفهان بودند که در دلدادگی به اهل بیت (علیهم السلام) بخصوص حضرت علی بن موسی الرضا (علیه السلام) و امام عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف) شهره بوده و لذا با نظر و درایت خود در سال ۱۳۴۰ هجری شمسی بنیانگذار مرکز و راهی شد که هیچ وقت چراغ آن خاموش نشد و هر روز قوی تر و بهتر راهش را ادامه می دهند.

مرکز تحقیقات قائمیه اصفهان از سال ۱۳۸۵ هجری شمسی تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن امامی (قدس سره الشریف) و با فعالیت خالصانه و شبانه روزی تیمی مرکب از فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مختلف مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

اهداف: دفاع از حریم شیعه و بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام) تقویت انگیزه جوانان و عامه مردم نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی، جایگزین کردن مطالب سودمند به جای بلوتوث های بی محتوا در تلفن های همراه و رایانه ها ایجاد بستر جامع مطالعاتی بر اساس معارف قرآن کریم و اهل بیت علیهم السلام با انگیزه نشر معارف، سرویس دهی به محققین و طلاب، گسترش فرهنگ مطالعه و غنی کردن اوقات فراغت علاقمندان به نرم افزار های علوم اسلامی، در دسترس بودن منابع لازم جهت سهولت رفع ابهام و شبهات منتشره در جامعه عدالت اجتماعی: با استفاده از ابزار نو می توان بصورت تصاعدی در نشر و پخش آن همت گمارد و از طرفی عدالت اجتماعی در تزریق امکانات را در سطح کشور و باز از جهتی نشر فرهنگ اسلامی ایرانی را در سطح جهان سرعت بخشید.

از جمله فعالیتهای گسترده مرکز :

الف) چاپ و نشر ده ها عنوان کتاب، جزوه و ماهنامه همراه با برگزاری مسابقه کتابخوانی

ب) تولید صدها نرم افزار تحقیقاتی و کتابخانه ای قابل اجرا در رایانه و گوشی تلفن همراه

ج) تولید نمایشگاه های سه بعدی، پانوراما، انیمیشن، بازیهای رایانه ای و ... اماکن مذهبی، گردشگری و ...

د) ایجاد سایت اینترنتی قائمیه www.ghaemiyeh.com جهت دانلود رایگان نرم افزار های تلفن همراه و چندین سایت مذهبی

دیگر

ه) تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و ... جهت نمایش در شبکه های ماهواره ای

و) راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی (خط ۲۳۵۰۵۲۴)

ز) طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و ...

ح) همکاری افتخاری با دهها مرکز حقیقی و حقوقی از جمله بیوت آیات عظام، حوزه های علمیه، دانشگاهها، اماکن مذهبی مانند

مسجد جمکران و ...

ط) برگزاری همایش ها، و اجرای طرح مهد، ویژه کودکان و نوجوانان شرکت کننده در جلسه
 ی) برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم و دوره های تربیت مربی (حضور و مجازی) در طول سال
 دفتر مرکزی: اصفهان/خ مسجد سید/ حد فاصل خیابان پنج رمضان و چهارراه وفائی / مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان
 تاریخ تأسیس: ۱۳۸۵ شماره ثبت: ۲۳۷۳ شناسه ملی: ۱۰۸۶۰۱۵۲۰۲۶

وب سایت: www.ghaemiyeh.com ایمیل: Info@ghaemiyeh.com فروشگاه اینترنتی:
www.eslamshop.com

تلفن ۲۵-۲۳-۲۳۵۷۰۲۳ (۰۳۱۱) فکس ۲۳۵۷۰۲۲ (۰۳۱۱) دفتر تهران ۸۸۳۱۸۷۲۲ (۰۲۱) بازرگانی و فروش ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹ امور
 کاربران (۰۳۱۱)۲۳۳۳۰۴۵

نکته قابل توجه اینکه بودجه این مرکز؛ مردمی، غیر دولتی و غیر انتفاعی با همت عده ای خیر اندیش اداره و تامین گردیده ولی
 جوابگوی حجم رو به رشد و وسیع فعالیت مذهبی و علمی حاضر و طرح های توسعه ای فرهنگی نیست، از اینرو این مرکز به فضل
 و کرم صاحب اصلی این خانه (قائمیه) امید داشته و امیدواریم حضرت بقیه الله الاعظم عجل الله تعالی فرجه الشریف توفیق
 روزافزونی را شامل همگان بنماید تا در صورت امکان در این امر مهم ما را یاری نمایند انشاءالله.

شماره حساب ۶۲۱۰۶۰۹۵۳، شماره کارت: ۶۲۷۳-۵۳۳۱-۳۰۴۵-۱۹۷۳-۰۶۲۱-۰۰۰۰-۰۰۰۰-۰۱۸۰-۰۰ IR
 ۵۳-۰۶۰۹ به نام مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان نزد بانک تجارت شعبه اصفهان - خیابان مسجد سید
 ارزش کار فکری و عقیدتی

الاحتجاج - به سندش، از امام حسین علیه السلام :- هر کس عهده دار یتیمی از ما شود که محنت غیبت ما، او را از ما جدا کرده
 است و از علوم ما که به دستش رسیده، به او سهمی دهد تا ارشاد و هدایتش کند، خداوند به او می فرماید: «ای بنده بزرگوار
 شریک کننده برادرش! من در کرم کردن، از تو سزاوارترم. فرشتگان من! برای او در بهشت، به عدد هر حرفی که یاد داده است،
 هزار هزار، کاخ قرار دهید و از دیگر نعمت‌ها، آنچه را که لایق اوست، به آنها ضمیمه کنید.»

التفسیر المنسوب إلى الإمام العسکری علیه السلام: امام حسین علیه السلام به مردی فرمود: «کدام یک را دوست تر می داری: مردی
 اراده کشتن بینوایی ضعیف را دارد و تو او را از دستش می رهایی، یا مردی ناصبی اراده گمراه کردن مؤمنی بینوا و ضعیف از
 پیروان ما را دارد، اما تو دریچه‌ای [از علم] را بر او می گشایی که آن بینوا، خود را بدان، نگاه می دارد و با حجّت‌های خدای متعال،
 خصم خویش را ساکت می سازد و او را می شکنند؟».

[سپس] فرمود: «حتماً رهاندن این مؤمن بینوا از دست آن ناصبی. بی گمان، خدای متعال می فرماید: «و هر که او را زنده کند، گویی
 همه مردم را زنده کرده است»؛ یعنی هر که او را زنده کند و از کفر به ایمان، ارشاد کند، گویی همه مردم را زنده کرده است، پیش
 از آن که آنان را با شمشیرهای تیز بکشد.»

مسند زید: امام حسین علیه السلام فرمود: «هر کس انسانی را از گمراهی به معرفت حق، فرا بخواند و او اجابت کند، اجری مانند
 آزاد کردن بنده دارد.»

مرکز تحقیقات و ترجمه

اصفهان

گامگاه

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

